TIMÁR MÁTYÁS

Gazdasági fejlődés és irányítási módszerek Magyarországon

KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ

Timár Mátyás

Gazdasági fejlődés és irányítási módszerek Magyarországon

A könyv első két fejezete elemzi az elmúlt húsz év fontosabb gazdaságpolitikai intézkedéseit és hatásukat. Ezen belül foglalkozik azzal a gazdasági örökséggel, amit a régi rendszer a háború után a demokratikus Magyarország számára hátrahagyott. Elemzi a felszabadulást követő korszak kiemelkedő eseményeit, a földreformot, az államosításokat, a stabilizációt, a hároméves terv beindítását. Olyan intézkedéseket és tényeket tárgyal, mint az első ötéves terv és annak felemelése, az 1951-es ár- és bérreform, az úgynevezett új kormányprogram gazdasági intézkedései, a kettős vonalvezetés éveinek gazdasági eseményei stb. A továbbiakban elemzi az ellenforradalom utáni időszak gazdaságát, az életszínvonal emelésére tett intézkedéseket, a konszolidáció éveit, a mezőgazdasági kollektivizálás körülményeit és lefolyását, a második hároméves terv és a második

Timár Mátyás

Gazdasági fejlődés és irányítási módszerek Magyarországon

Timár Mátyás

Gazdasági fejlődés és irányítási módszerek Magyarországon

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
Budapest 1968

© Timár Mátyás

A kiadásért felel

a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó igazgatója

A szerkesztésért felel: Rédey Aranka

Műszaki vezető: Király Ernő

Műszaki szerkesztő: Tolnay István

Előszó

Korunk egyik vezérlő eszméje a különböző társadalmi rendszerek közti békés együttélés és gazdasági verseny. Ma már a világ minden táján az emberek százmilliói vannak tisztában azzal, hogy itt nem szavakról, sokkal többről, az emberiség létéről van szó. A termelőerők utóbbi évtizedekben bekövetkezett, eddig ismeretlen méretű fejlődése olyan energiák birtokába juttatta az embert, melyek alkalmasak földünkön viszonylag nem hosszú időn belül az általános jólét megteremtésére, de alkalmasak a föld lakosságának elpusztítására is. A békés gazdasági verseny eszméje az előbbi megoldás felé vezet.

A szocialista rendszer a közelmúltban fennállásának ötvenedik évfordulóját ünnepelte. Hatása az emberiség fejlődésére e fél évszázad alatt mérhetetlen volt. 1917-ben

a föld lakosságának közel 70%-a élt gyarmati sorban, vagy félgyarmaton, 1967-ben már csak 1,1%. A régi Oroszország a világ ipari termelésének 4%-át adta, a Szovjetunió ötven évvel később 20%-át. A második világháborút követően a szocializmust építő országok is olyan eredményeket értek el társadalmuk, gazdaságuk fejlesztése terén, amire az egész világ felfigyelt. A Szovjetunió és a többi szocialista állam léte és ereje döntő szerepet játszott a gyarmati népek függetlenségi harcainak sikereiben, a tőkésországok haladó gondolkodású tömegeinek mozgalmaiban az igazságosabb társadalmi berendezkedésért. Minden súlyos örökség, probléma és nehézség ellenére is a szocializmus ellenállhatatlanul tör előre, a tőkés társadalmi rend visszavonulásban van.

A szocialista tervgazdaság, a szocialista ipar megszervezése, a mezőgazdaság átalakítása, az életszínvonal emelkedése, ezen belül a társadalmi juttatások kiszélesedése nagy érdeklődést és visszhangot váltott ki a tőkésországokban és a felszabadult országokban egyaránt.

Az eredmények ellenére a szocialista gazdasági rendszert nem tekintjük teljesen kialakult, kiforrott rendszernek, olyannak, amely már alkalmas a termelőerők társadalmi méretű szervezettségéből eredő összes előny kiaknázására. Történelmi örökség, az úttöréssel kapcsolatos hibák, az imperializmus léte korlátozzák a rendszerben rejlő lehetőségek kibontakoztatását.

Nekünk, akik a szocialista országokban élünk, a szocialista gazdasági rend fejlesztésén munkálkodunk, nyilvánvaló feladatunk, hogy állandóan keressük azokat a lehetőségeket, amelyek alkalmasak a munka társadalmi méretű megszervezéséből eredő előnyök fokozott érvényesítésére. E könyv célja, hogy ehhez szolgáltasson a magyar tapasztalatokból némi hozzájárulást. A fejlődés optimális ütemének jobb megközelítéséhez mindenekelőtt az szükséges, hogy áttekintsük közelmúltunkat, eredményeinket és a problémákat.

A könyv első két fejezete gazdasági örökségünkkel és az elmúlt húsz év tapasztalataival foglalkozik. A cél nem

történelemírás, csak annyiban, amennyiben ez hozzátartozik gazdaságpolitikánk, gazdasági fejlődésünk mai problematikájához. A múlt értékelése rendkívül fontos a jelen szempontjából. Eredményeink és hibáink őszinte elemzése, az ezzel kapcsolatos viták a fejlődést mozdítják elő.

Magyarország nem kiszakított része a világnak sem politikailag, sem gazdaságilag. Ezért van jelentősége annak, hogy fejlődésünk belső tendenciáinak elemzése mellett egy pillanatra se tévesszük szem elől a külvilággal, a szocialista, a tőkés- és a fejlődő országokkal való kapcsolatainkat. Az eddigi tapasztalatok elemzése a gazdaságirányítási reform kidolgozásához, a fejlesztés új módszereihez vezet. A gazdaságirányítás reformját illetően célom nem a reform ismertetése, hiszen ez már számos kötetben megtörtént. Törekvésem inkább az volt, hogy a reform előzményeit elemezzem, az okokat, melyek a reformhoz vezettek, az érveket, amelyek mellette szólnak. A fejlesztés problémáit illetően — melynek jelentősége vetekszik a reforméval —, úgy vélem, hogy bár gazdasági fejlődésünk a közeli néhány évben az eddig kialakult szerkezettel determinált, kötelességünk, hogy a következő esztendőkben tudományos alapossággal hosszabb távra kidolgozzuk azokat az elképzeléseket, amelyek alkalmasak a fejlődési ütem gyorsítására.

E helyen mondok köszönetet mindazoknak, akik munkám során segítségemre voltak: Berend T. Iván, Drecin József, Huszár István, Jávorka Edit, Nyers Rezső elvtársaknak és számos más munkatársnak. Itt kell, hogy megemlékezzem Antos István elvtársról, akinek gondolataiból a könyv megírása során sokat merítettem.

Első fejezet

Az örökség Változások a fordulat évéig A tervgazdaság 1956-ig

A Habsburg-birodalom bukása után 1918—19-ben a magyar társadalomban rövid időre felcsillant a remény, hogy az ország nagy társadalmi átalakulás színhelye lesz, hogy megszűnik a feudális, nagytőkés Magyarország, hogy távoli provinciából a világ fejlődésének fő sodrába kerülünk.

Nem így történt. Az intervenció csapásai ellen védekező Szovjet-Oroszországot saját élet-halál harca kötötte le, és a magyar proletárdiktatúra nem lehetett elég erős ahhoz, hogy sikerrel szálljon szembe az Entente-hatalmak külön intervenciójával, mely a Horthy-rendszert segítette hatalomra.

A negyedik nemzedékből nem a haladó erők kerültek ki győztesen, nem a proletárdiktatúra hősei, nem azok-

nak a szellemi áramlatoknak a vezetői, melyek az 1918—1919-es események előkészítői voltak, hanem az elmaradottság erői, a revans középszerű bajnokai. Az Entente-hatalmak a negyedik nemzedéknek azt a csoportját helyezték uralomra, mely a sötétséget, a műveletlenséget jelentette az ország számára. A „szegedi gondolat" osztagait tolták előtérbe, amelyek megkeresték azokat a szövetségeseket, akikre hatalmuk biztosítása érdekében elsősorban támaszkodhattak: a Trianoni Béke után a határokon túlról ideáramló, birtokot vesztett réteget, mely feltöltötte az államapparátust, a nagytőkét, melynek sok féltenivalója volt, a parasztság leggazdagabb részét, és azokat, akik együtt vonultak be a Szegedről jöttekkel.

Az 1918—19-es történelmi frisseség után ellenforradalmi osztálydüh és konzervatív regresszió jellemezte az ország politikáját. A soknemzetiségű Magyarország felosztása után a külpolitika fő jelszava a trianoni döntés revíziója lett. Az Entente-nak tett liberális ígéretekből egyre kevesebb maradt, s a harmincas években szétfoszlott az is. Kíméletlen erővel elnyomtak minden haladó megmozdulást.

Az országban olyan parlamentáris rendszert hoztak létre, mely valójában kirekesztette a néptömegeket az Alkotmányból. Létezett az „ellenzéki" Kisgazda Párt, amely nagyrészt behódolt a rezsimnek, és működött a Szociáldemokrata Párt, melyet viszont a reformizmus és a kommunistákkal szembeni ellentmondásos magatartás bénított meg. A kommunistákat törvényen kívül helyezték, noha köztudott volt a Párt léte és befolyása. A Horthy-kormányok gazdaságpolitikája a nagybirtok konzerválására, a „keresztény" középosztály erősítésére, „államhű" parasztság kialakítására törekedett. A húszas évek közepére nagy nehézségek útján stabilizált gazdaságot erősen megrázkódtatta a gazdasági válság, a válság nyomán megnőtt munkanélküliség és nyomor. A válság ismét világossá tette a rendszer ingatag társadalmi alapjait. Uralkodni, a hatalmat fenntartani csak statáriummal voltak képesek. Így vezetett egyenes út az eredeti rokonsági tényezőkkel együtt Göm-

böshöz, a Hitlerrel való szövetséghez, a készülődéshez a háborúra.

Külpolitikájuk középpontjában az irredentizmus állt, s a fasiszta hatalmakkal egyre intenzívebbé váló szövetségi viszony. E szövetségi viszony gazdasági háttere már a harmincas évek elején kibontakozott. A magyar uralkodó osztályok a német és olasz szövetségtől agresszív céljaik valóra váltását, a fegyverkezés megindításának és ezzel a gazdasági élet fellendítésének lehetőségét remélték, ugyanakkor a fasiszta országokhoz való csatlakozás egybevágott az ellenforradalmi korszak általános politikájával is. Így sodródott Magyarország a háború felé, és így lett részese annak már a harmincas évek végén tett lépéseivel, majd véglegesen 1941-ben.

*

A nagy világgazdasági válság következményeként Magyarországon is lényeges változások mentek végbe az uralkodó osztályok gazdaságpolitikájában. A válságból való kilábolás egyik legfőbb eszköze a munkásság kizsákmányolásának fokozása volt. Az önköltségcsökkentés fő eszköze a bércsökkentés. Jelentős az állandóan nagyszámú tartalékhadsereg. A férfi napszámbér indexe (1929 = 100) 1936-ban 46,4%. A mezőgazdasági bérmunkások nominálbérének emelkedése csak 1937—38-ban tapasztalható, ami már a háborús készülődéssel és katonai behívásokkal kapcsolatos, de még ekkor is mintegy 30%-kal elmaradt az 1929-es válság előtti időszakhoz képest. A súlyos helyzet szükségessé tette, hogy a burzsoázia a válságból való kilábolás szokásos tőkés módszerein túl — elbocsátások, bérleszorítás, a munkaintenzitás fokozása stb. — fokozott mértékben vegye igénybe az államhatalom segítségét.

Az élelmiszeripari és könnyűipari termelés mellett gyors ütemben fejlődött — a harmincas évek második felében — a nehézipar. 1938-ban a gyáriparon belül a nehézipar részaránya 45,2 százalék. Jelentős volt a külföldi — főleg a német — tőke érdekeltsége.

A harmincas évek közepétől tapasztalható megélénkülés 1937-ben megtört. Az eladatlan áruk felhalmozódtak, a munkanélküliség növekedett. 1938-ban a munkanélküliek száma az iparban 55 800 fő.[1]

A Horthy-rendszer gazdaságát a *háború küszöbén* a következő tények jellemezték:

A nemzeti jövedelem 1938-ban (1959. évi árakon) 69,2 milliárd forintnak megfelelő összeget tett ki, és jelentős részét, 47%-át a mezőgazdaság adta. Igen alacsony szinten mozgott a felhalmozás (5,5%). A nemzeti jövedelem növekedésének évi átlagos üteme 1923—38 között csupán 2% volt.[2]

Az 1938. évi nemzeti jövedelem jellemző adatait (1959. évi árakon) mutatja az 1. tábla.

A gyáriparban foglalkoztatottak száma mindössze 400 ezer fő. Kevés az igazán modern nagyüzem. Az iparban foglalkoztatottak több mint egynegyede száznál kevesebb munkást alkalmazó üzemekben dolgozott.[3]

[1] *Berend T. Iván–Ránki György:* Magyarország gyáripara a második világháború előtt és a háború időszakában 1933—1944. Bp. 1958. Akadémiai Kiadó. 262. oldal.

[2] Az 1938. évre vonatkozó adatok forrása: 1945—65. KSH kiadvány. Budapest, 1965. Statisztikai Évkönyv 1965. Budapest, 1966. — Mezőgazdasági Adattár, Budapest, 1965. — A KSH külön készített számítása.

[3] Néhány nyers- és alapanyag 1938. évi termelése az alábbi volt:

villamos energia, millió kWó	1399
szén, 1000 t	9360
kőolaj, 1000 t	43
bauxit, 1000 t	540
acél, 1000 t	647
cement, 1000 t	323
égetett tégla,* millió db	647
pamutszövet, millió m²	146
gyapjúszövet,** millió m²	20
cukor, 1000 t	101

* kisméretű téglaegységre átszámítva

** gyapjútípusú műszálszövet nélkül

1. tábla

	Milliárd Ft	Megoszlási %
Nemzeti jövedelem termelése		
Ipar	26,8	38,7
Építőipar	3,5	5,1
Mezőgazdaság	32,5	47,0
Egyéb ágazatok	6,4	9,2
Összesen	69,2	100,0
Nemzeti jövedelem felhasználása		
Fogyasztás	64,2	92,8
Felhalmozás	3,8	5,5
Kiviteli többlet	1,2	1,7
Összesen	69,2	100,0

A mezőgazdasági termelés elmaradott. Alacsonyak voltak a terméseredmények. Az 1931—1940. évek átlagában hektáronként 13,7 q búza, 18,7 q kukorica, 68,6 q burgonya, 203 q cukorrépa termett. 1938-ban 1 hektár szántóterületre hatóanyagban 2,3 kg műtrágyát használtak fel. Az egy traktorra jutó szántóterület 1935-ben 799 hektár volt. 1939-ben az összes öntözött terület csupán 14 ezer hektár.

Az összes földterület 10%-a 5 holdnál kisebb birtokra oszlott, míg az ezerholdas és annál nagyobb birtokok a földterület 30%-át tették ki.

Külkereskedelmi forgalmunkból 1938-ban Németország, Olaszország és Ausztria 51,4%-kal részesedett. A Szovjetunió 0,1%-kal vett részt külkereskedelmünkben.

A munkások és alkalmazottak életszínvonala a 23 európai ország között a 19. helyen állott. Az ipari munkások havi átlagkeresete 105 pengő, az összes foglalkoztatott átlagkeresete 129 pengő. Társadalombiztosításban 1938-ban a lakosság 31%-a részesült. 1930—1938. években évi átlagban 23 ezer lakást építettek.

A háború előtti Magyarország az írástudatlanságot sem tudta felszámolni. 1941-ben a 7 éves és idősebb népesség-

ből 7,2% egyáltalán nem járt iskolába, és 36%-a legfeljebb az elemi iskola 5. osztályát végezte el.

1937—38-ban a Darányi-kormány által kidolgozott ún. *győri program* keretében a gazdasági életet a katonai követelményeknek megfelelően alakítják át. Az 1 milliárd pengő beruházást előirányzó program (a nemzeti jövedelem csaknem 20%-a) 60%-ban közvetlenül katonai jellegű.[4] A beruházási összeg fedezése csak lassú inflációs folyamat megindításával volt lehetséges.

A háborús konjunktúra a magyar ipar termelését jelentősen bővítette, a gyáripar termelése egy év alatt mintegy 20%-kal emelkedett. 1940 közepétől azonban visszaesett az ipari termelés üteme és a foglalkoztatottság is. Ehhez járult a német verseny, valamint a könnyűipar nyersanyaghiánya.

A helyzet gyökeresen megváltozott a Szovjetunió 1941 júniusában történt megtámadása után. Minthogy Magyarország is közvetlenül bekapcsolódott a háborúba, az egész gazdasági élet a hadsereg felszerelésének szolgálatába állt. A magyar hadiipar jelentős mértékben a német hadsereg számára végzett bérmunkarendszer keretében dolgozott. Fokozni kellett az olaj és a bauxit kiszállítását az országból.

A háború növelte a mezőgazdasági termékek termelése és Németországba való kiszállítására irányuló igényt. Már 1940-ben rendeletet hoztak a termények zárolásáról, 1942-ben pedig bevezették a Jurcsek-féle beszolgáltatási rendszert. A hadigazdálkodásra való áttérés a központi anyaggazdálkodás fokozásán kívül az árak szabályozását is megkívánta. A kormány először 1939-ben vezetett be árstoppot az iparcikkek zömére és néhány mezőgazdasági cikkre. 1941 második felében feladták a kötött árakat és lehetővé tették az iparnak, hogy többletkiadásait áthárítsa vásárlóira. 1942-ben az ipari árak 31%-kal, a mezőgazdaságiak pedig 11%-kal emelkedtek.

[4] *Berend T. Iván—Ránki György:* Magyarország gyáripara a második világháború előtt és a háború időszakában 1933—1944. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958. 298—299. l.

A kormány árintézkedéseivel egyidejűleg megkezdte a bérek szabályozását. A mezőgazdasági munkabéreket 1941-ben rögzítették.

Az árak és a bérek szabályozása ellenére sem sikerült a kereslet-kínálat egyensúlyát megteremteni, bár az áremelkedés miatt az iparcikkek kereslete jelentősen csökkent. A fontosabb fogyasztási cikkek ellátásának korlátozása sem hozta meg a kívánt eredményt.

A lakosság szükségletének minimális kielégítése érdekében az alapvető fogyasztási cikkekre 1940 áprilisában bevezették, majd folyamatosan kiterjesztették a jegyrendszert.[5] A fejadagokat is csökkentették.

Magyarországon 1942-ben napi 20 dkg kenyeret lehetett jegyre vásárolni, Németországban 30 dkg-ot. A magyar havi (1942) 60 dkg-os cukorfejadaggal szemben Németországban 1 kg 10 dkg volt a fejadag. A jegyrendszer mellett kialakult a széles körű feketepiac, ahol a nagy jövedelműek magas árakon ki tudták elégíteni fogyasztási igényüket.

A magyar gyáripar termelése ezen időszak alatt jelentős mértékben megnőtt. Hozzájárult ehhez az 1938—41-es időszakban bekövetkezett területrevíziók hatása, a belső piac bővülése is. Az ipar és bányászat részaránya a nemzeti jövedelem termelésében a következőképpen változott: 1938—39-ben 37,5%, 1943—44-ben 43,9%.[6]

[5] Először a cukor és a zsír fogyasztását korlátozták. Cukorból havi 80 dkg, zsírból havi 1 kg volt a fejadag Budapesten. 1941 januárjában megalakult az Országos Közellátási Hivatal. Ettől az időtől kezdve folyamatosan szélesedett azoknak az áruknak a köre, amelyeket csak jegyre lehetett kapni. 1941 márciustól életbe lépett a liszt jegyrendszer, májusban egyes háztartási és ruházati cikkekre „vásárlási könyv"-et vezettek be, szeptemberben a kenyér és egyéb sütőipari készítményeket, 1942 májusától a szappant és tejet, novembertől a tojást, októbertől a burgonyát, 1943. január 1-től Budapesten a húst csak jegyre lehetett kapni.

[6] Forrás: *Berend T. Iván—Ránki György:* Magyarország gyáripara a második világháború előtt és a háború időszakában, 1933—1944. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958.

2. tábla

Év	Költségvetési kiadások	Nemzeti jövedelem	Költségvetési kiadások a nemzeti jövedelem %-ában
	folyóáron millió P-ben		
1938—39	1 723	5 192	33,1
1939—40*	4 033	9 311	43,3
1941	3 807	7 526	50,5
1942	5 740	9 329	61,5
1943	8 688	12 889	67,4
1944	15 993	22 298	71,7

* Másfél év adatai

Az állami költségvetési kiadások a nemzeti jövedelem egyre nagyobb hányadát tették ki. A változást a 2. táblában közölt számok jellemzik.

A költségvetési kiadások nagymérvű növekedését csak a bankjegykibocsátás növelésével lehetett ellensúlyozni. Hozzájárult a bankjegyforgalom növekedéséhez az a körülmény is, hogy a fedezetlen szállítások következtében a német tartozások a háború évei alatt 4765 millió pengőre emelkedtek. Ez az összeg az 1940—44 között bekövetkezett 10 794 millió pengő bankjegyforgalom-növekedés 44%-át tette ki. A bankjegyforgalom 1938-at 100-nak véve 1944-ben 1411-re, több mint tizennégyszeresre nőtt, holott az ipari termelés 1943-ig csak 24%-kal nőtt.[7]

Az 1943-tól erősödő infláció, a pengő elértéktelenedése jelentős mértékben csökkentette a bérek és fizetések vásárlóerejét.

1944 őszétől az ország nagy része hadszíntérré változott. Ez a gazdaság és a nemzeti vagyon hatalmas arányú pusztulásához vezetett. A háborús pusztításokon kívül jelentős veszteségeket okozott a gyárak, a készletek, az állatállomány Németországba szállítása.

*

[7] Forrás: *Berend T. Iván—Ránki György*: idézett mű.

Az örökség, amit az úri Magyarország hátrahagyott, vészterhes volt.

Falun 3 millió koldus, szétvert városok, 400 ezer halott, kifosztott gyárak, kirabolt mezőgazdaság.

A háború, a rombolás és a fosztogatás folytán bekövetkezett *károk értéke közel 22 milliárd 1938-as pengőre (4,3 milliárd dollárra)* tehető. Ez az összeg az 1944. évi becsült nemzeti vagyon 45 százalékos megsemmisülését jelentette.

A károk következtében a nemzeti jövedelem a háború előtti színvonalnak kb. 40%-ára süllyedt, az egyéni fogyasztásra fordítható jövedelem ez alá. A háborús károk következtében 10,6 milliárd pengő értékű állóeszköz, 5,8 milliárd értékű készlet, 330 millió pengő értékű műkincs pusztult el.

A gyáripar állótőkéjének több mint fele tönkrement a háború következtében, kb. 2 milliárd pengő értékben. Az üzemek 90%-a kárt szenvedett. 615 gyár teljesen tönkrement.

Nagy károsodás érte a mezőgazdaságot. Az állatállományban bekövetkezett kár 1,5 milliárd, a terménykár 1,3 milliárd pengő volt. A mezőgazdaságban 1943-ban 22,7 millió q búza termett, 1945-ben 6,5 millió q, 1946-ban is csak 11,3 millió q. Az állatállományban a szarvasmarhák száma 1945 végén az 1942-nek 42,4%-át tette ki, a sertés 24%-át. 1945 tavaszán 9137 traktor állt rendelkezésre.

A közlekedésnek 3,7 milliárd pengő, a magánháztartásoknak 5,2 milliárd pengő volt a háborús vesztesége.

A hidak jelentős része elpusztult. Nagy károkat szenvedett az útállomány a háborús igénybevétel következtében. A gépkocsiállomány 1946-ban mindössze 13 000 db volt.

A vasúti pályák vágányzatának 36%-a megsemmisült. Károsodás érte, vagy megsemmisült a mozdonyok 60%-a, a motorkocsik 82%-a, a teherkocsik 43%-a.

Igen jelentős emberveszteség érte országunkat. A ka-

tonai veszteségek, a bombázások következtében és az elhurcoltak veszteségei meghaladták a 400 ezer főt.[8]

A pusztítás pokoli méretű volt. A felszabadulás után ezzel az örökséggel kellett a népi demokratikus rendszernek az újjáépítést megindítania.

*

A felszabadulás utáni Magyarországon a kormánykoalíciót négy jelentős párt alkotta: a Független Kisgazda Párt, a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Nemzeti Parasztpárt. A Kisgazda Pártban a vezető réteg a régi „közép"-ből alakult. Nem a párt jobbszárnyából, nem is a baloldali kisgazdákból, hanem azokból, akik az új Magyarországot erős polgárosodó kisbirtokos réteggel képzelték el. A Kisgazda Pártban erős volt a jobbszárny, de a politikai helyzet folytán nem volt képes rá és nem is vállalhatta a vezetés felelősségét. A Szociáldemokrata Párt vezetésében, bár az első időben a harc még nem dőlt el, a baloldal súlya növekedett. A Kommunista Párt felső vezető gárdáját elsősorban az emigrációból hazatértek alkották, akiket követett az itthon, az illegalitásban felnőtt réteg. A Parasztpárt vezetői zömmel falukutató írókból, kollégistákból kerültek ki.

Az ország sorsáról, jövőjéről, fejlődéséről két határozott koncepció bontakozott ki: a polgári és a szocialista Magyarország koncepciója. E két elképzelés számos változatban jutott kifejezésre. A Kisgazda Párt hivatalos iránya a paraszti-polgári fejlődés erősítése volt, 100—200 holdas birtokosokkal. A másik pólus a kommunisták álláspontja volt, amely radikális földreformot akart, az ország gazdaságának elsősorban saját erőből történő stabilizálását, államosításokat, ipari átalakulást, tervgazdálkodást.

[8] Az adatok többsége a Magyar Statisztikai Hivatal 1946-ban a háborús károkról végzett felmérésen alapul. A háborús károk megoszlása c. tábla adatai Snyder Árpád „A háború pusztítása és az újjáépítés" c. dolgozatából származik. Az ipar és a forgalom háborús károsainak összeállításához Szalay Zoltán számításait használtam fel.

A Kisgazda Párt a stabilizációt nyugati kölcsön nélkül nem látta lehetségesnek, és az államosítási folyamatot lassítani igyekezett már kezdeti lépéseinél is. A szociáldemokraták hivatalos álláspontja a kommunistákéhoz állt közelebb, de mérsékeltebb, óvatosabb volt annál, s jelentős súlyt helyezett a tőkésországokkal való gazdasági kapcsolatokra. A Parasztpárt álláspontja közel állt a Kommunista Pártéhoz, azonban a parasztkérdésben elképzeléseiknek sok konzervatív vonása volt (kertmagyarország stb.).

Az 1945-től 1947—48-ig terjedő időszak az osztályharc és a pártharcok éleződésének korszaka volt. Az egymást követő választásokon a Kisgazda Párt — amely az első választáson a legtöbb szavazatot kapta — veszített állásaiból, a munkáspártok erősödtek, és erősödtek az egységtörekvések a munkáspártokban, míg a polarizáció a Kisgazda Párt jobbratolódó vezetőségével egyre élesebbé vált. E korszakot a földreform, a nehézipari államosítások, a növekvő infláció, majd a stabilizáció, a további nagyüzemi államosítások előkészítése, erősödő tömegmozgalmak jellemezték. A háborús károk helyreállítása jó ütemben haladt.

1944 novemberében az MKP közzétette programjavaslatát a Néplapban, „Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelésének programja" címmel. E program volt az alapja a Függetlenségi Front, az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Kormány tevékenységének is. Az Ideiglenes Nemzeti Kormányban a Kommunista Pártnak három tárca jutott: a földművelési, a közlekedési és a népjóléti.

1945 elején minden 50-nél több munkást foglalkoztató üzemben létrejöttek az üzemi bizottságok. Megkezdődött az újjáépítési verseny. Az ipari termelés beindításában jelentős szerepe volt az állami megrendeléseknek. Az állam ugyancsak kezdettől fogva jelentős befolyást gyakorolt a nyersanyag- és az energiagazdálkodásra.

1945 márciusában megjelent a kormányrendelet a nagybirtokrendszer megszüntetéséről. Az *1945. évi föld-*

reform történelmi jelentőségű változást okozott a magyar mezőgazdaságban. A földreform alapján igénybe vett földterület 5,6 millió kat. hold volt, az ország területének 34,6%-a,[9] a szántóterület 29,6%-a.

Az elkobzott és megváltott földekből mindenekelőtt a földnélküli parasztságot, a gazdasági cselédeket és a napszámosokat, továbbá a törpebirtokosokat és a nagycsaládú kisbirtokosokat juttatták földhöz. Összesen több mint 642 ezer személy részesült juttatásban. A földreform során az egy személyre juttatott átlagos terület 5,1 kat. hold volt.

A természetes személyek részére kiosztott földterület 68%-a földnélküli mezőgazdasági cselédeké és mezőgazdasági munkásoké lett. A törpe- és kisbirtokosok átlagos juttatásai alacsonyabbak voltak a gazdasági cselédek és munkások földjuttatásainál, minthogy csupán kiegészítést kaptak meglevő földjükhöz. 585 ezer nincstelen paraszt részesült földjuttatásban. Minthogy az egy gazdaságra jutó átlagos családlétszám a földreform után a juttatásban részesülteknél átlagosan 4,04 fő volt, összesen mintegy 2,4 millió „koldus" jutott földhöz.

Az 1949. évi népszámlálás adatai szerint 191,7 ezer fő kapott házhelyet és 59,5 ezer fő házat a földreform idején.

A földreform során a természetes személyek részére kiosztott 3,3 millió kat. hold földterületen kívül további 2,4 millió kat. holdat vettek igénybe, és ezeket jogi személyek kapták. Jelentős területet tett ki az állami tulajdonba került erdő (1,4 millió kat. hold), valamint a közlegelő (0,4 millió kat. hold).

A birtokviszonyok 1949-ben 1935-höz képest jelentősen megváltoztak. Több mint duplájára nőtt az 5—10 holdas gazdaságok területe. A mezőgazdasági termelésben meghatározó szerepe lett a kisbirtoknak, a felosztott nagybir-

[9] Összehasonlításul megemlíthető, hogy az 1921—29. években végrehajtott ún. Nagyatádi-féle földrendezés során — kártérítés mellett — összesen 1,1 millió kat. holdat vettek igénybe, ami az ország területének 6,9 %-a volt.

tokok területének nagy része kisbirtokosok tulajdonába került.

A szovjet—magyar gazdasági kapcsolatok már közvetlenül a felszabadulást követően jelentősen kiszélesedtek. Nagy feladatot jelentett Budapest és az ország közellátásának megszervezése. Ebben a Szovjetunió nyújtott jelentős segítséget. 1945. augusztus 27-én írták alá a magyar—szovjet kereskedelmi szerződést, amely a helyreállítás szempontjából nagy jelentőségű nyersanyagszállításokat biztosított. A jóvátételi egyezmény keretében a magyar ipar 1945 nyarától szállításokat teljesített.[10]

A szovjet—magyar gazdasági kapcsolatok kiszélesedésében jelentős szerepe volt annak, hogy a német tulajdonban volt vállalatok szovjet tulajdonba kerültek. A termelés itt gyorsan fejlődött. (E vállalatokról a Szovjetunió 1952-ben térítés nélkül lemondott Magyarország javára.)

A munkásosztály hatalmi pozíciói 1945—46-ban megszilárdultak. A Kommunista Párt fontos gazdasági pozíciókhoz jutott. A legfontosabb gazdasági csúcsszerv a Gazdasági Főtanács volt. A GF-nek meglehetősen széles volt a hatásköre az anyaggazdálkodásban, de más fontos területen is. Bár szervezetében a koalíciós elvek érvényesültek, az operatív irányító munkát a kommunista főtitkár végezte. A Kommunista Párt gazdaságpolitikai irányvonala az alapvető kérdésekben egyre határozottabban érvényesült. A párt gazdaságpolitikai kérdésekkel foglalkozó bizottságának vezetője Gerő Ernő volt.

A gazdasági élet megindításában jelentős szerepet kaptak a bankok. Induláskor nem volt saját tőkéjük, a németek és a nyilasok a bankok összes aranyát, értékpapírjait nyugatra hurcolták. 1945 nyarán a Magyar Nemzeti Bank

[10] Az 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti egyezmény értelmében Magyarország összesen 300 millió dollár értékű jóvátételt volt köteles fizetni, ebből a Szovjetuniónak 200 millió dollárt, Csehszlovákiának 30 millió dollárt és Jugoszláviának 70 millió dollárt. A Szovjetunió jóvátételi kötelezettségünket mérsékelte. Végeredményben a Szovjetuniónak teljesített kötelezettségeink összesen 134,1 millió dollárt tettek ki.

ismét megkezdte működését. Ekkor a kormány ún. „iparindítási hitelakciót" hozott létre. Ebben az időszakban a bankok saját tőke híján elsősorban közvetítők voltak. Az infláció miatt saját tőkét sem külföldről, sem takarékbetétek útján számottevő értékben nem tudtak gyűjteni.

A gazdasági életre egyre inkább az *infláció* nyomta bélyegét. A II. világháború éveiben elkezdődött infláció a háborús pusztítások, rombolások következtében 1945-ben szükségszerűen gyorsabb ütemben folytatódott. Az államháztartás 1945-ben erősen deficites volt, a bevételek a kiadásoknak csupán 5—7%-át tették ki. Az infláció 1945 decemberére már olyan méreteket öltött (az árszínvonal december 31-én az 1938. évi árszintnek 38 ezerszerese volt), amely a pengő forgalmi és fizetésieszközfunkciójának lehetetlenüléséhez vezetett, és a hitelélet megbénulása folytán mind kevésbé volt képes az újjáépítést segíteni. 1945 végén gyors beavatkozásra volt szükség.

Ilyen intézkedés volt a december 19-i bankjegydézsma. A pénz lebélyegzése után ennek 68%-a volt az államháztartás bevétele. Ez mindössze 11 napig fedezte az államháztartás kiadásait. A pénzlebélyegzés néhány hétig az árak emelkedését is visszafogta, a stabilizáció feltételei azonban még nem értek meg, ezért átmeneti megoldásként az adópengőt vezették be.

Az adópengő index-valuta volt, elszámolási egység, amelynek árfolyamát az árindexnek megfelelően állapították meg.

Az adópengő tehát elsősorban az adófizetések vonatkozásában értékmegőrző mérőként funkcionált. Az inflálódás fokozódása során a forgalmieszköz-funkciót mind nehezebben tudta ellátni. A dollár adópengőben számított zugárfolyama 1946. január 2-án 270 ezer adópengő, július 27-én több mint 22 milliárd adópengő volt.

1945 elejétől az 1946 augusztusi stabilizációig eltelt másfél év alatt a világ legnagyobb méretű inflációja zajlott le hazánkban. 1946 júliusában, az infláció utolsó hónapjában 61 billiószorosra növekedtek az árak. Átlagban napi 2 billiószoros volt az árak növekedése. A fogyasztói árak

színvonala 1946. július 31-én 400 000 quadrilliószor volt magasabb, mint 1938-ban.

Ilyen körülmények között az infláció utolsó szakaszában az áruforgalom túlnyomó része közvetlen árucsere formájában bonyolódott le.

A reálbérek megóvása céljából kalória bérrendszert vezettek be. Ez sem tudta azonban fékezni lényegesen a reálbérek gyors csökkenését. Az infláció így erősen sújtotta a dolgozókat. Kitűnik ez az élelmiszerfogyasztás adataiból is. A kenyérgabona-fogyasztás 1945—46. évben az 1938—39. évinek 64%-a, a húsfogyasztás 22%-a, a zsiradékfogyasztás 34%-a, a tejfogyasztás 40%-a, a cukorfogyasztás mintegy 10%-a volt.

A fogyasztóknak élelmiszerjegyre kiszolgáltatott mennyiség kalóriaértéke 1945 októberében Magyarországon a nehéz testi munkát végzők részére 1350 kalória volt.

A jegyrendszer 1946 augusztusában kiterjedt a kenyérre, a lisztre, a zsírra, a cukorra, a tüzelőanyagra, a szappanra, a burgonyára és más termékekre is.

1946. augusztus 1-én létrejött a stabilizáció, bevezetésre került a forint, 1 Ft = 0,0757 gramm finom arany és 1 dollár = 11,739 Ft alapon. A stabilizáció során létrejött, illetve fokozódott az agrárolló, ugyanakkor (jövedelempolitikai okokból) igen alacsony szintű szolgáltatási árakat és lakbéreket alakítottak ki. Az 1946. évi létfenntartási költségindexek a következők:

élelmiszer	5,5-szeres 1938-hoz képest
ruházat	6,6-szeres 1938-hoz képest
fűtés	3,6-szeres 1938-hoz képest
lakás	1,2-szeres 1938-hoz képest
összes fogyasztás	3,7-szeres 1938-hoz képest.

A stabilizációt követő években az árak — elsősorban a mezőgazdasági termékek termelői árai és az élelmiszerek fogyasztói árai — emelkedtek. A paraszti jövedelmek a

munkásokéhoz képest gyors ütemben nőttek és ez a munkabérek emelése irányába hatott. A tőkések az árkalkulációkat nem tartották be, ami emelte az ipari árszintet. Ugyanakkor a világpiaci árszintemelkedés drágította az import nyersanyagokat. Az 1946. augusztus 1-i árszínvonalat 100-nak véve 1947 novemberében a nagykereskedelmi árak indexe 136, a létfenntartási költségek indexe pedig 140. A mezőgazdasági árszint 1948 közepére több mint kétszer magasabb volt, mint a stabilizáció időpontjában. 1948 közepén az élelmiszerek fogyasztói ára 60%-kal haladta meg az 1946. augusztus 1-i árakat, míg az iparcikkek árszintje ugyanezen idő alatt 12—14%-kal nőtt. 1949-ben az élelmiszerárak csökkentek.

1946 őszén következett be a négy nagy nehézipari üzem (Rimamurányi Vasművek, Ganz és Társa Rt., WM. Acél- és Fémművek, Győri Vagongyár) állami kezelésbe vétele. Ennek irányítására létrejött a Nehézipari Központ. A szénbányák államosítása már 1945 végén megtörtént. A MÁSZ és a NIK a termelés szocialista irányító szerveinek kiindulópontjává vált.

Az 1947-es évben gyors gazdasági fejlődés következett be, ami a gazdaság konszolidálását eredményezte.

Az *első hároméves terv* alapvonalait a párt Politikai Akadémiáján, 1946 decemberében ismertette Gerő Ernő. A részletes tervjavaslatot 1947 januárjában közölték a nyilvánossággal. Az első hároméves tervet 1947. július 1-én szavazta meg a nemzetgyűlés.

A Kommunista Párt tervjavaslata abból indult ki: 3 év szükséges ahhoz, hogy mind a termelés, mind az életszínvonal területén az utolsó békeév színvonalát elérjük. Ennek megfelelően a javaslat a mezőgazdaság területén a háború előtti színvonal elérését, az ipari termelés 26%-os, az életszínvonal terén pedig 9%-os túlhaladását tűzte ki célul. Mindezekhez kb. másfél milliárd pengő (1938-as értékben) beruházást irányzott elő, ami átlagban a nemzeti jövedelem 11%-át vette volna igénybe. A kommunista javaslat feletti vitában mindenekelőtt a terv finanszírozásának a kérdése merült fel. A Kisgazda Párt, a GYOSZ

képviselői kétségbe vonták a terv financiális megalapozását. Szerintük ezt csakis a közvetett adók növeléséből, valamint külföldi kölcsönből lehetett volna biztosítani. Ebben az időszakban elkészült az SZDP tervjavaslata. Az SZDP elképzelése szerint a mezőgazdaságnak csak a háború előtti színvonal 86%-át kell elérni a terv befejezéséig. Az egész ipari termelés értékét — kisebb súlyt helyezve a nehéziparra — 8%-kal akarták a 38-as szint fölé emelni. Az életszínvonalat 1949-re az 1938-as szintig kívánták emelni. Az SZDP javaslatának elkészülte után felmerült a két munkáspárt együttes javaslata kidolgozásának lehetősége. Az egyeztetések során létrejött a megállapodás. Több hullámban jelentkező politikai harc után a Kisgazda Párt 1947 márciusában elfogadta a munkáspártok, a baloldali blokk számos követelését és kénytelen volt hozzájárulni a hároméves terv kormányprogrammá válásához. A Nemzetgyűlés elfogadta a hároméves tervről szóló törvényjavaslatot.

A hároméves terv alapvető célkitűzései magukban foglalták a termelés békebeli színvonalának elérését, illetve túlhaladását, valamint a dolgozók keresetének jelentős emelését. Ezen belül ipari vonatkozásban az 1938-as termelés kb. 30%-kal történő növelése, a mezőgazdaságban a háború előtti átlagos terméseredmény elérése volt a cél. Ezt szolgálta 211 gépállomás létesítése is. Beruházásokra a terv 3 évre 6,1 milliárdot irányzott elő.

A terv végrehajtásának irányítását és ellenőrzését a Kommunista Párt a Gazdasági Főtanács feladatának szánta, az SZDP viszont az önálló Tervhivatal létesítését javasolta. Júniusban megkezdődött a Tervhivatal megszervezése.

Májusban a KP bejelentette, hogy a hároméves terv teljesítésének lehetőségét a bankszervezet szembeállása veszélyezteti, ezért javaslatot tett a legnagyobb bankok államosítására. A bankállamosítás kérdése körül hosszú vita kezdődött. Végül is a terv jóváhagyása után a nagybankokat 1947 végén államosították, melynek során 10 nagybank került állami irányítás alá.

1948 tavaszán a nagyipar további része került állami tulajdonba. Ez a Vasas székházban bejelentett, szigorú konspirációs szabályok mellett előkészített *államosítási akció* 594 vállalatra terjedt ki, ahol több mint 160 000 munkás dolgozott. A bankok és a nagyvállalatok államosítása eredményeképpen 1948. április 24-én a társadalmasított szektorban 312,8 ezer fő dolgozott, míg magántulajdonban, illetve külföldi érdekeltségekben levő vállalatoknál mindössze 69,5 ezer. 1948 áprilisában a dolgozók létszámát tekintve az ipar 81,7%-a társadalmi tulajdonban volt.

A *hároméves terv végrehajtása* általában sikerrel járt. Az 1949. évi nemzeti jövedelem meghaladta az 1938. évit és az 1946—47. évekhez viszonyítva mintegy kétszeresre nőtt. 1949-ben a nemzeti jövedelemnek kb. 15%-át fordították felhalmozásra.

Az 1950. évi nemzeti jövedelem megoszlását mutatja a 3. tábla.[11]

Az eredeti előirányzat szerint 6585 millió forint beruházás megvalósítását tervezték. Ebből 2000 milliót (30,4%) a mezőgazdaság, 1475 milliót (26,5%) a bányászat és az ipar teljesítőképességének növelésére irányoztak elő. Az előirányzott beruházási tervet forintban mérve 23%-kal túlteljesítették. A hároméves terv beruházásai jelentős strukturális változást hoztak létre.

1938-ban a nagyipar a nemzeti jövedelemnek 32,8%-át;
1946—47-ben a nemzeti jövedelemnek 35,7%-át;
1949-ben a nemzeti jövedelemnek 49,2%-át
szolgáltatta.

A gyáripari termelés 1949-ben 37%-kal volt magasabb, mint 1938-ban.[12] (4. tábla.)

A mezőgazdasággal kapcsolatban a célkitűzés „a terme-

[11] Bár a hároméves terv befejező esztendeje 1949 volt, mégis 1950. évi adatokat közlök. Ennek oka, hogy a KSH az utóbbi években felülvizsgálta a nemzeti jövedelem régebbi adatait, s azokat helyenként módosította. E felülvizsgálat — megbízható bizonylatok híján — nem terjedt ki 1949-es adatokra. Az 1950-es adatok elég jól jellemzik a hároméves terv befejezésekor jellemző gazdasági szerkezetet.

[12] Forrás: Statisztikai Évkönyv 1965. 62. oldal.

3. tábla

Az 1950. évi nemzeti jövedelem
(1959. évi árakon)

	Milliárd Ft	%-os megoszlás
Termelés		
Ipar	35,3	44,8
Építőipar	7,2	9,1
Mezőgazdaság	28,9	36,7
Egyéb	7,4	9,4
Összesen	78,8	100,0
Felhasználás		
Lakosság fogyasztása	60,4	76,7
Egyéb fogyasztás	3,4	4,3
Fogyasztás együtt	63,8	81,0
Állóalapnövekedés	6,5	8,2
Készletváltozás és egyéb felhasználás	7,7	9,8
Felhalmozás	14,2	18,0
Kiviteli többlet	0,8	1,0
Összesen	78,8	100,0

4. tábla

Néhány nyers- és alapanyag és termék termelése

		1947	1948	1949
Villamos energia	m kWó	1771	2 228	2 520
Szén	1000 t	8810	10 615	11 836
Kőolaj	1000 t	567	480	506
Bauxit	1000 t	340	479	561
Acél	1000 t	650	770	860
Cement	1000 t	208	317	552
Égetett tégla	m db	171	253	389
Pamutszövet	m m^2	110	147	166
Gyapjúszövet	m m^2	15	20	23
Cukor	1000 t	145	221	144

lés erőteljes átalakítása, belterjessé tétele és ezzel együtt a parasztság életszínvonalának felemelése" volt.

5. tábla

	1931—40. évek átlaga	1949. évi tény
	q/kh	
Búza	7,9	7,5
Rozs	6,5	6,8
Árpa	7,8	8,4
Zab	7,1	7,1
Kukorica	10,8	8,5
Burgonya	39,5	38,1
Cukorrépa ...	117,1	67,0
Dohány	7,8	6,6
Lucerna	23,3	21,3

A termésátlagok katasztrális holdanként általában alatta voltak még az 1931—40-es évtized átlagának.[13] (5. tábla)

Változatlanul alacsony szinten volt a műtrágyafelhasználás és — a jelentős beruházások ellenére — a mezőgazdasági termelés gépesítése. A 100 kat. hold mezőgazdasági területre jutó állatsűrűség az 1935. évi helyzethez képest így alakult: szarvasmarha 1949-ben 15,1, 1935-ben 14,6, sertés 25,8, illetőleg 35,6 db.

Az ipari dolgozók reálbére meghaladta a háború előttit. A foglalkoztatottak száma 390 000 fővel emelkedett, lényegében megszűnt a munkanélküliség. Jelentős eltolódás következett be a nemzeti jövedelem elosztásában a kizsákmányoló osztályok rovására.

*

Az 1945-öt követő három évben *az osztályviszonyok* lényegesen megváltoztak Magyarországon. A felszabadulás után a magyar társadalom szerkezete gyökeresen átalakult. Az átalakulás elsősorban falun kezdődött a földreform hatására, mely megszüntette a nagybirtokot, s a parasztság rétegeződését megváltoztatta. A földreform bizonyos mértékig a várostól is elvont munkaerőt.

A tőkét korlátozó intézkedések a társadalom rétegeződésére szintén nagy hatást gyakoroltak. A szénbányák, majd a nehézipari üzemek államosítása csupán a tőkések szűk körét érintette, a bankállamosítás, s még inkább a gyáripar 1948 tavaszán történt államosítása már az egész tőkésosztályt. A kereskedők arányának csökkenését a ma-

[13] Forrás: Mezőgazdasági Adattár I. 168. oldal.

gán nagykereskedelem felszámolása, majd a kiskereskedelmi egységek számának csökkenése eredményezte.

1949 decemberében államosításra került minden olyan üzem, amely tíz vagy tíznél több munkást foglalkoztatott, valamint a napi 150 q kapacitásúnál nagyobb malmok. Államosították a szálloda- és vendéglátóipar egy részét és a külföldi tulajdonban levő vállalatokat is.

A kisipart és a kiskereskedelmet olyan központi intézkedésekkel korlátozták, amely sok kis magánvállalkozás megszűnéséhez vezetett. 1948 nyarától 1949 szeptemberéig havonta mintegy 1500 iparjogosítványt adtak vissza. A korlátozó intézkedések magukban foglalták a nyersanyagárak emelését, az adókivetéseket stb. A magánkisipar termelésének korlátozásával egyidejűen a korábban a kisipar által kielégített szükségleteket az állami ipar termelése nem pótolta megfelelő mértékben. Emiatt hiány keletkezett egyes szolgáltatási ágazatokban, különösen a javító iparágakban.

Az 1949-es népszámlálás rögzítette a társadalom osztálystruktúrájában végbement változásokat. A foglalkozási megoszlás arra utal, hogy a mezőgazdaság a lakosság foglalkoztatása szempontjából továbbra is első helyen állt, bár a mezőgazdasági lakosság aránya az ország népességében 50% alá süllyedt.

1949-ben az ipar összes foglalkoztatottjainak 72,7%-a a szocialista szektorban dolgozott. A munkásosztályon belül nagy átrétegeződés ment végbe, becslések szerint több tízezer ember került a vállalatok és az államapparátus különböző posztjaira. Megkezdődött erősödő ütemben az új munkás-paraszt származású értelmiség kialakítása. Ugyanakkor a gyárakba jelentős létszámú új munkás áramlott be.

Kötelezővé vált 14 éves korig az általános iskola. Ez a felszabadulás előtti időhöz viszonyítva óriási előrehaladás volt. A középiskolákban 1948-ban 71 000, 1950-ben 95 000 gyermek tanult. Az egyetemeken és főiskolákban 1948-ban 23 000 volt a hallgatók száma, 1950-ben pedig 33 000. Az egyetemeken és főiskolákban 1948-ban a mun-

kás- és dolgozó paraszt hallgatók aránya 35,5% volt, 1950—51-ben pedig 48,5%. Széles körben épült ki a kollégiumok és diákotthonok hálózata.

*

A hatalom 1948-ban egyértelműen a munkásosztály és szövetségesei kezébe került. A kormányt a Magyar Dolgozók Pártja alakította meg, amely a Kommunista és a Szociáldemokrata Párt egyesüléséből keletkezett. Megszűntek az előző évek kettős hatalmi jegyei. A Kisgazda Pártból és a Parasztpártból a baloldal képviselői vettek részt a kormányban. Megkezdődött a szocializmus gazdasági alapjainak lerakása. Rövidesen befejeződött az államosítások korszaka, megkezdődött a szocialista gazdasági rend kialakítása az iparban, a kereskedelemben és a szállításban, majd a mezőgazdaság szocialista átalakításának folyamata is kezdetét vette.

Csakhamar nyilvánvalóvá vált azonban, hogy a fejlődésnek ez az újabb szakasza egyáltalán nem mentes az ellentmondásoktól. Ebben az időben terjedt el nálunk is az az elmélet, hogy a szocialista építés korszakában az osztályharc szükségképpen éleződik, keresni kell tehát mindenütt az ellenséget, mely minden probléma egyedüli és fő okozója. Ennek mintegy konzekvenciájaképp néhány vezető személy hatalma egyre erőteljesebbé vált. Az emigrációból visszatért felső vezető csoport növekvő bizalmatlansággal tekintett az itthon, az illegalitás idején előtérbe került vezetőkre, különösen a jugoszláv eseményekkel kapcsolatosan.

Rákosi és a közvetlen körülötte csoportosulók ezt alkalmul használták fel azok eltávolítására, nem egy esetben likvidálására, akikben nem bíztak. Így született a Rajk-per, a Szakasits-per, a Kádár-per és a konstrukciós perek sorozata, melyek mérhetetlen kárt okoztak a magyar munkásmozgalomnak.

A munkásosztály vezető szerepének hangoztatása nem akadályozta meg a sok munkás származású vezető eltávo-

lítását, ugyanakkor egy sor formális intézkedés érvényesítését e vonatkozásban. A parasztsággal való szoros szövetség hangoztatása nem akadályozta meg a kollektivizálás adminisztratív eszközökkel való siettetését. A szocialista értelmiség szerepének hangoztatása nem vált gátjává a valóságban sokszor értelmiségellenes politikai vonal érvényesítésének, amennyiben nem alkalmazkodtak a teljesen centralizált vezetés által kiadott rendelkezésekhez és irányelvekhez. Egyfelől látványos tömegdemonstrációk és nagy politikai bejelentések, másfelől növekvő kiábrándultság és értetlenség jellemezték ezeket az éveket, amelyek a szocialista szektor bővítése és az iparosítás tekintetében hoztak eredményeket, de a lakosság életszínvonalának alakulásában, a személyi szabadság tiszteletbentartásában 1949 után visszafejlődést okoztak. Az ellentétes előjelű folyamatok ellenére ezt a korszakot mégis elsősorban a szocialista termelési viszonyok kialakítása jellemzi.

1953-ban meghalt Sztálin. A Szovjetunióban nagy gyorsasággal követték egymást az események, bizonyítva azt, hogy a személyi kultusz időszakában, ha korlátok között is, mégis működtek azok a progresszív erők, amelyek biztosították, hogy ha deformálódott is számos vonatkozásban a szocializmus építése, mégsem került zsákutcába. A sztálini hibák revíziója, a lenini politikai irányvonal érvényesítése a vezetésben nagy lendülettel tört előre.

Magyarországon a Rákosi-féle vezetés kénytelen volt engedményeket tenni azoknak az erőknek, amelyek rámutattak a politika hibáira, a törvénysértésekre és 1953-tól kezdve a párt és a kormány vezetésében erősödött ez a vonal.

Ugyanakkor és részben éles reakcióként a szektás dogmatikus hibákra, az opportunista nézetek is megerősödtek. Egyre érezhetőbbé vált, hogy két szélsőséges elképzelés irányítja a pártot és a kormányt: az egyik a Rákosi-féle vezetési vonal, a másik a Nagy Imre és a köréje csoportosulók. Az erőviszonyoktól függően néha hónapról hónapra ellentétes koncepciók, tervezetek és politika jutott érvényre, ami hallatlan dezorganizáló hatást fejtett ki a párt egészséges magvában, és az ország lakossága körében is.

Régi történelmi igazság, hogy a hatalom bomlasztásában jelentős szerepe van a vezetésen belüli ellentéteknek. S ez különösen érezhető volt az 1953-at követő években Magyarországon.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusa a sztálini korszak hibáit sokoldalúan elemezte, és megjelölte azokat az irányelveket, amelyek alapján a jövőben dolgozni kell. A XX. kongresszus mondanivalója általános jelentőségű volt a kommunista pártok számára, mégis, miután egy párt kongresszusának határozata volt, nem biztosíthatta mindenütt az elvek automatikus érvényesülését. Minden pártnak végig kellett küzdenie magát az önkritika nehéz útján. Nálunk Magyarországon a konzekvenciák levonása nem volt következetes. A polarizálódás a párt két vezető csoportja között egyre érezhetőbbé vált, egyre jobban bomlasztotta a párt és az államapparátus erejét. A párt egészséges magvának akcióképességét lefogta a pártfegyelem, s míg a Rákosi és Nagy Imre-féle vezetés egymással birkózott, a háttérből gyülekeztek és szervezkedtek a bel- és külföldi reakció erői.

Az események alakulása 1953 után, de főleg 1956-ban nem kis hatással volt a fiatal, a 40-es években felnőtt új nemzedékre, ezen belül is az új értelmiségre, melynek egy része érthetően nagyfokú kiábrándultsággal és türelmetlenséggel szemlélte az eseményeket. A szavak és tettek közötti különbség éveken át való érzékelése fokozott érzékenységet váltott ki e rétegből, mely élesen reagált minden tervszerűtlenségre, aránytalanságra, törvénytelenségre, s mely előtt 1953 után hirtelen fordulattal hullottak porba a tekintélyek.

Az eseményekben közrejátszott a történelmi, politikai iskolázottság hiánya. A kispolgárosodás Magyarországon a háború előtti évtizedekben széles méretű volt. Nem szabad elfelejtkezni arról sem, hogy a felszabadulás előtti évtizedekben széles réteget befolyásolt a magyar ellenforradalom és a nemzetközi fasizmus mételye.

A politikai iskolázottságot néhány év nem pótolhatta, és különösen nem akkor, amikor a szavak és a tettek, az el-

mélet és a gyakorlat sok vonatkozásban éles ellentmondásban állottak.

Mindez fenyegető árnyékokat vetett előre. A tízéves elzártság után a fejlett nyugati országokkal kialakuló kapcsolatok egyszeriben a kontraszt élességével vetettek fel sok kérdést. Elég széles körben alakult ki az a nézet, mely hovatovább nyugaton csak jót, itthon pedig csak rosszat látott, részben a távolság szépítő fényében, mely elfedte a kapitalizmus negatív vonásait, a munkanélküliséget, a gyarmatokat, a társadalmi kontrasztokat, részben az itthoni élmények hatása alatt. Előtérbe kerültek a polgári jólét azon kérdései, melyek a bomlasztás propagandájának egyik erősségévé váltak és amire az életszínvonal itthoni stagnálása, sőt helyenkénti visszaesése kiváló agitációs lehetőséget nyújtott.

E talajon következett be 1956 októberében a földrengés, mely nemcsak Magyarországot, hanem az egész szocialista világot is megrázta, és kérlelhetetlenül rámutatott a problémákra és az ellentmondásokra, melyeket a felszabadulás után eltelt évtized nem tudott helyes irányban feloldani. Az 1956-os eseményekben több különböző irányzat keveredett egymással, ahogy ezt a MSZMP 1956 decemberi határozata hangsúlyozta, az események jellege és összhatása azonban egyre fokozódóan ellenforradalmi volt, a szocializmus vívmányai ellen irányult.

*

Gazdasági vonatkozásban az ötvenes évek elejét az alábbiak jellemezték. Elkészült *az első ötéves terv*. Az ötéves terv első változatának nagyjából reálisak voltak a célkitűzései. A kezdeti eredmények alapján azonban a tervszámokat felemelték, ami forrásává vált azoknak a súlyos gazdasági hibáknak, melyek az ellenforradalom előzményeiben is közrejátszottak.[14]

[14] Források: 1. 1949. évi tervtörvény, 2. Vas Zoltán: Az ötéves tervünk béketerv. Szikra 1951., 3. KSH beszámolójelentés az I. ötéves terv időszakáról, KSH 1955. VII. 1., 4. Gerő Ernő beszédei.

A nemzeti jövedelem előirányzott növekedése (1949-et 100-nak véve) az eredeti terv szerint 163% volt, a módosított terv szerint 250%, a tényleges teljesítés viszont csak 150%-ot tett ki. A beruházások összege az eredeti terv szerint 50,9 milliárd volt, a felemelt szerint 85 milliárd, a tényszám 67 milliárdot tett ki.

A lakosság életszínvonalára — 1949-et 100-nak véve — az eredeti terv szerint 135%-ot, a módosított terv szerint 150%-ot irányoztak elő. Ténylegesen az egy főre jutó reáljövedelem a munkás és alkalmazotti népességnél 15%-kal, a parasztságnál 9,7%-kal emelkedett. A lakásépítés lényegesen alatta maradt az eredeti tervszámnak. A termelékenység az eredeti 50%-os és a felemelt 92%-os előirányzattal szemben 44%-kal nőtt.

A módosított ötéves terv célkitűzése szerint a tervidőszak folyamán a *mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom* fokozásával végre kellett hajtani a nagyüzemi termelésre való áttérést, egyidejűleg el kellett érni a termelés mintegy 50%-os emelését. Ez abszurd célnak bizonyult.

A termelőszövetkezetek megalakulásának folyamata 1950. évtől meggyorsult ugyan, de az eredeti célkitűzés: a nagyüzemi mezőgazdasági termelésre való áttérés a tervidőszak folyamán nem valósult meg. A termelőszövetkezetek növekedését az 1950—53. években a 6. tábla adatai mutatják.[15]

Az állami és a szövetkezeti gazdaságokkal együtt 1953 júniusában az ország szántóterületének 41,8%-án gazdálkodtak a szocialista szektorba tartozó egységek.

6. tábla

	Szövetkezetek száma Tszcs-okkal együtt	Tagok száma	Szövetkezeti szántóter. az ország szántóter. %-a
1949. dec. 31.	1367	36 400	2,7
1953. jún. 30.	5224	376 088	26,0

[15] Forrás: *Garamvölgyi Károly* „Mezőgazdaságunk szocialista átalakítása". Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1965.

A termelőszövetkezeti mozgalom e szakaszára jellemző, hogy a szövetkezetekbe zömmel a földnélküliek és a kisparasztok lépnek be és a középparasztok[16] aránya az 1950. év végén csak 19,7%. Az 1952. év második felében és az 1953. évben a középparasztok aránya már meghaladta az egyharmadot.

A termelőszövetkezetek túlnyomó része kisebb, 200—400 holdat meg nem haladó földterületen gazdálkodott, melynek jelentős része az állam által juttatott terület volt. A szövetkezeti mozgalomban nagy szerepet játszottak az önkéntesen alakult első termelőszövetkezetek, melyek az egész mozgalom politikai gerincét adták.

A fejlődést az átszervezés gyorsítása és a számszerű eredmények növelése érdekében alkalmazott hibás módszerek — adminisztratív intézkedések, erőszakosság — akadályozták. A megalakult szövetkezetek gazdálkodásának megszilárdítására nem fordítottak elég gondot, és így a termelési eredmények általában nem emelkedtek. A holdankénti átlagtermés a két legfontosabb terménynél: a kenyérgabonánál az 1950. évi 9,1 q-ról az 1953. évben 8,8 q-ra, a kukoricánál az 1950. évi 9,9 q-ról 7,2 q-ra csökkent. Gátolta a szövetkezeti termelés fejlesztését az a körülmény is, hogy nem biztosították a gépesítési és a műtrágyaszükségletek kielégítését.

Súlyosan terhelte a termelőszövetkezeteket a beadási kötelezettség, amely az előző évekkel szemben az 1952. évben ugrásszerűen megnövekedett.[17] (7. tábla)

A mezőgazdasági termékek belföldi szükségletének és a külkereskedelmi igények kielégítésére szolgáló központi készletek begyűjtése az 1950—1956. években kötelező beadás, szerződéses termeltetés

7. tábla

Év	Kötelező beadás az összbegyűjtés százalékában
1950	22,1
1951	46,8
1952	73,3
1953	54,3

[16] 7—15 kh-ig terjedő földdel belépettek.

[17] Forrás: *Csendes Béla* „A mezőgazdasági termékek felvásárlása". Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1958. (57. old.)

és szabadpiaci felvásárlás útján történt. Ezeket kiegészítették az állami gazdaságok termékeinek átadásából, a gépállomások természetbeni keresményéből stb. származó termékek. A különböző begyűjtési formák közül a legjelentősebb a kötelező beadás volt, amely a fenti időszakban átlagosan a begyűjtött termények mintegy 50%-át biztosította. Ki kell emelni az 1952. évet, amikor a beadási kötelezettség jelentős felemelésével a begyűjtött termények 73,3%-a származott a kötelező beadásból.[18]

A terménybegyűjtés másik jelentős csatornája a szerződéses termeltetés és a szabadfelvásárlás volt. Ez a tárgyalt időszakban a begyűjtött termékeknek átlagosan mintegy 25%-át tette ki, de az átlagon belül az egyes években itt is nagyfokú eltérések voltak, szoros összefüggésben a kötelező beadás mennyiségének a változásával.

A kötelező beadás átvételi árai lényegesen alacsonyabbak voltak a szerződéses és a szabadfelvásárlási áraknál. Különösen nagy volt az eltérés 1953—56. években, amikor a szerződéses és a szabadpiaci árak többszörösét tették ki a kötelező beadási áraknak. Például 1956. évben a búza 75 Ft-os átlagos beadási árával szemben 276,60 Ft, a kukorica 49 Ft átlagos beadási árával szemben pedig 226,70 Ft volt a szerződéses és a szabadfelvásárlási ár átlaga. Az alacsony beadási ár egyben adó jellegű terhet rótt a parasztságra és a termelőszövetkezetekre.

Az alacsony átvételi árak és a kötelező beadás mennyiségének emelkedése csökkentette a mezőgazdasági termelés rentabilitását és kedvezőtlenül befolyásolta a termelést a termelőszövetkezeteknél és az egyéni gazdáknál egyaránt.

A kötelező beadás növelése a parasztság személyi és termelő fogyasztását is érintette, mert a visszamaradó mennyiség nem fedezte ezeket a szükségleteket. Az 1952. évi gyenge termés mellett mintegy 250 000 termelő a fej-

[18] A kötelező beadás körébe a lakosság alapvető szükségleteinek a kielégítéséhez szükséges mezőgazdasági termékek tartoztak (kenyérgabona, takarmánygabona, kukorica, burgonya, napraforgó, hízottsertés, vágómarha, tej, tojás, baromfi, bor stb.).

adagot is részben vagy egészben beszolgáltatta. Így a parasztság mind nagyobb mennyiséget szerzett be szükségleteinek kielégítésére központi készletekből. Kenyérgabonából például a begyűjtött mennyiségnek mintegy 15%-a került vissza a termelőkhöz. Ez a rendszer túlzott terheket rótt az egész parasztságra, és súlyosan visszavetette a szövetkezeti gazdálkodást az új termelőszövetkezetekben.

Az ötéves terv utolsó évének, az 1954. évnek a termelési mennyisége növényi és állati termékekből magasabb volt az 1949. évinél. A mezőgazdasági termelés szerkezetében átalakulás következett be, megnövekedett a munkaigényes iparinövény-termelés aránya.

Az öt év alatt 9,3 milliárd forintot fordítottak a mezőgazdaság szocialista szektorának beruházásaira, ami az összes beruházások 13,8%-a volt. A mezőgazdasági beruházásoknak elsősorban a gépesítés növelésében és az öntözéses gazdálkodás kiterjesztésében volt szerepük. A gépek jelentős részét a gépállomások kapták. A tervidőszak folyamán épült a tiszalöki duzzasztómű és a Keleti Főcsatorna.

Az *iparba és építőiparba* öt év alatt kb. 500 000 új munkás és alkalmazott került. A tervidőszak végére az ipari munkásoknak több mint 70%-a 500-nál több munkást foglalkoztató nagyüzemben dolgozott. Az állami ipar termelése 1949 és 1954 között 2,3-szeresre emelkedett.

A széntermelés 5 év alatt — jelentős beruházások segítségével — közel megkétszereződött. Megkétszereződött a villamosenergia-termelés is. Jelentős volt a fejlődés a kohászatban, a bauxitbányászatban és -feldolgozásban, a vegyiparban, főleg a műtrágyagyártásban. A gépipar részesedése a gyáripari termelésből 19%-ról közel 23%-ra nőtt öt év alatt. Számottevően fejlődött az építőanyagipari termelés is.

A tervidőszak alatt számos új szénbányát nyitottak (például Komló), új kohászati üzemek jöttek létre (Dunaújváros), egy sor új gépipari üzem létesült, fejlődött a finommechanika és a híradástechnika, a vegyiparban többek közt a Tiszamenti Vegyiművek épült meg, új könnyű- és élelmiszeripari üzemek is létesültek. Jellemző volt azonban a

korszak ipari beruházásaira, hogy azok egy része dogmatikus elvekből kiindulva, nem felelt meg a hazai adottságoknak, aránytalanságokat idézett elő, s az így végrehajtott fejlesztés később súlyos problémák forrásává vált.

Figyelmet érdemelnek iparunk fejlődése és problémáink alakulása szempontjából a tervperiódus kezdetén lezajlott úgynevezett sztálini műszakok. A cél lényegében az volt, hogy az addig ki nem használt tartalékkapacitásokat a lehető legnagyobb mértékben felhasználják. Ilyen tartalékkapacitás különösen a gépipar egyes ágaiban, de más területeken is jelentős volt. A fokozott kihasználás, a mennyiségi feladatok hajszolása a népgazdaság és az ipar készleteinek jelentős felélésével járt. Ez a fejlesztés ütemét jelentősen gyorsította, amit azonban nem lehet egyértelműen pozitívan értékelni.

Szembetűnő a felemelt ötéves terv végrehajtása során, hogy míg a nemzeti jövedelem tényszámai lényegesen alatta maradtak az eredeti tervszámoknak, a beruházások terén a terv célkitűzéseit lényegesen meghaladták. Ez deformálta a terv arányait. Miközben a beruházások aránya erősen megnőtt, az életszínvonal stagnált.

A propaganda — túlbecsülve a lehetőségeket — azt hangoztatta, hogy a beruházások határa a „csillagos ég", ami a voluntarista gazdaságpolitika tipikus megnyilvánulása volt. Ugyanakkor az életszínvonal stagnálása tekintetében éles ellentét volt a propaganda — mely az emelkedést hangsúlyozta — és a rideg tények között, melyek ezt nem támasztották alá.

Igaz, a közvetett juttatások terén jelentős volt az előrehaladás. Kialakult a napközi otthonok, a szakmunkástanuló intézetek, a kollégiumok hálózata, a középfokú oktatási intézményekben tanulók száma az 1938-as létszám több mint háromszorosára nőtt.[19] A felsőfokú oktatásban az 1954-es létszám négyszerese volt az 1938-asnak. Kiszélesedett a tanfolyami oktatás, az ösztöndíjak rendszere,

[19] Statisztikai Évkönyv 1949—1955. 329. old.

olcsó lett a színház, a mozi, a könyv. A társadalombiztosítási juttatások jelentősen kiszélesedtek, öt év alatt 1,3 milliárdról 3,6 milliárd forintra. Széles körben bevezették az üzemélelmezést és a munkaruha juttatását.

E juttatások azonban nem tudták elfeledtetni a sok helyütt csökkenő, alacsony béreket, a falu életszínvonalának megrekedését, sőt visszaesését.

*

A kialakult aránytalanságok miatt és az erőltetett beruházási politika megvalósítása érdekében *1951 végén árés bérreformot* hajtottak végre.

Az intézkedéseket bejelentő beszéd[20] a jegyrendszer nyomán kialakult spekuláció, a magas szabadpiaci árak, a munkások és alkalmazottak helyzetének kedvezőtlen alakulásával indokolta a határozatot. A cél az ország lakosságának jobb ellátása közszükségleti cikkekkel, a nemzeti jövedelem elosztásának megváltoztatása a bérből és fizetésből élők javára, a mezőgazdasági termelés ösztönzése, az állami költségvetés jövedelmének növelése. E célokat a határozat a következő intézkedésekkel kívánta elérni: a jegyrendszer megszüntetése, a beadási kötelezettség teljesítése után a mezőgazdasági termékek szabad forgalmának engedélyezése, fogyasztói áremelések, a bérek, a nyugdíjak, a családi pótlékok emelése, a fogyasztási cikkek termelésének növelése, minőségének javítása.

Az intézkedések következtében a munkások nominálbére 21%-kal, a mezőgazdasági munkások bére 15%-kal, az alkalmazottak bére 15—18%-kal nőtt. Emelkedtek a nyugdíjak. Progresszíven növelték a családi pótlékot.

Az árreform eredményeként az 1952. évi fogyasztói árszínvonal 38%-kal lett magasabb az 1951. évi árszintnél, a forint vásárlóereje a kereskedelmi és a szabadpiaci forgalomba került cikkek árai alapján számítva az 1946. évi stabilizációs forint vásárlóerejének 38 százalékára csök-

[20] 1951. december 1-én.

8. tábla

*Egy főre eső (személyes rendeltetésű) reáljövedelem**

(Index: 1949 = 100)

	Munkások és alkalmazottak	Parasztság
1950. évben ..	102,8	101,7
1951. évben ..	97,8	117,8
1952. évben ..	87,5	66,0

* KSH Időszaki Közlemények 78. kötet. Nemzeti jövedelem és a lakosság életkörülményei. 1964. (86. oldal.)

kent. Néhány fontosabb élelmiszer áremelkedése mellett nőtt egy sor ruházati cikk ára is. Az áremelkedés következtében a kiskereskedelmi forgalom változatlan áron számítva több mint 10%-kal csökkent.

Megváltozott a jövedelemelosztás. Az árrendezés a parasztságot sújtotta erősebben, ugyanis a munkások és alkalmazottak béremelése az áremelést részben ellensúlyozta, míg — az 1952. évi igen rossz mezőgazdasági terméseredmények miatt is — a parasztság pénzbevétele csökkent. (8. tábla)

A felvásárlási árakat és az élelmiszerek fogyasztói árát a társadalmi költségek alatt határozták meg. Ugyanakkor a parasztság által vásárolt termékek fogyasztói árai magasabb szinten kerültek rögzítésre. A paraszti jövedelmek egy részét adókkal, más részét a magas iparcikkárak útján vonták el.

Az 1951-es ár- és bérreform a problémákat a bérből élőknél sem oldotta meg. A munkásosztály törzsgárdája, a termelésben dolgozó értelmiség, amelyek legfontosabbak az ipari célkitűzések teljesítése szempontjából, sem részesültek az ipari termelés felfelé menő indexeinek eredményeiből. A bérből és fizetésből élők reálbére (1949 = 100) 1952-ben 82,3%-ra süllyedt. Az élelmiszerfogyasztás volumene 1952. I. negyedévében 1951. IV. negyedéhez képest a munkások és alkalmazottaknál 111,7%-ra, a parasztságnál 111,3%-ra növekedett, az iparcikkfogyasztás viszont ugyanebben az időszakban a munkások és alkalmazottaknál 73,3%-ra, a parasztságnál 72,2%-ra csökkent.

Az egyetlen réteg, amelynek életszínvonala a felszabadulást követő években lényegesen megnőtt, a mezőgaz-

dasági proletariátus, a földhözjuttatottak népes rétege volt. Itt azonban a fejlődés eredményeit lerontották azok az adminisztratív intézkedések, melyek a kollektivizálás során történtek falun, a beszolgáltatási rendszer, s ezek eredményeképpen vándorlás indult meg a városokba.

Az 1952 nyarán mondott beszédében Gerő Ernő a külkereskedelmi és a fizetési mérleget értékelve is negatívumról számolt be, a tőkés embargót, a koreai háborút jelölve meg elsősorban okként.

*

A gazdaságirányítás rendszerét illetően az első ötéves terv éveire esik *a tervgazdálkodás módszereinek kiépítése* az iparban, a mezőgazdaságban és a gazdasági élet egyéb területein. E rendszert lényegében a szovjet tapasztalatok átvétele jellemezte. A fordulat éve után, az államosításokat követően, a hazai adottságok figyelembevétele elég erőteljesen érvényesült. Egyszerűen a tények: az öröklött gazdasági struktúra és irányítási rendszer kényszerítette a vezetést arra, hogy keresse azokat a formákat, melyek megfelelnek az adottságoknak, melyek alkalmasak, hogy ezt szocialista gazdasági rendszerbe vezessék át. Ilyen szerepet töltött be például az Üzemgazdasági Pénzügyi Bizottság, melynek feladata a pénzügyi tervek felülvizsgálata, s ennek kapcsán a gazdálkodás fontosabb kérdéseinek megtárgyalása volt. A szanálási bizottságok célja a hiánnyal dolgozó vállalatok pénzügyeinek normalizálása. A párt irányításával működő Bankszervező Bizottság az átszervezés során a szovjet tapasztalatok alkalmazása mellett jelentős mértékben figyelembe vette a hazai adottságokat a bankszervezet kialakításánál. Az államosítás után a bankszervezet bonyolította le az állami vállalatok adósságainak rendezését, majd mérlegrendezését.

A hároméves terv és az ötéves terv első variációjának kidolgozásánál a tervezés elsősorban arra irányult, hogy meghatározza a legfontosabb feladatokat és a rendelkezésre álló eszközökkel az állam közvetlen és közvetett

szabályozási módszereivel biztosítsa a célkitűzések elérését.

Az ötvenes évek elején már zárt rendszerben érvényesült a tervutasítások, a tervek lebontásának rendszere, ami túlzottan centralizált irányításra, a piaci kapcsolatok minimálisra szorítására vezetett. A termelővállalatok elszakadtak a piactól, kereskedelmi tevékenységük lényegében megszűnt, a döntések a központi szervekhez összpontosultak és erősen bürokratizálódtak. „A tervezés láncolata legyen meg a Minisztertanácstól egészen a munkapadig" — mondta ki egy kormányhatározat.

A tervgazdaság szovjet rendszere más körülmények között alakult ki, mint a magyar tervgazdaság. A húszas évek elején a hadikommunizmus a legszigorúbb centralizációt tette szükségessé a Szovjetunióban és az ország ipari struktúrája is — centralizált nagyiparral — alátámasztotta ezt. Egy-két évvel Lenin halála után már éles viták zajlottak le a gazdaságirányítás módszereit illetően.[21] Lenin még életének utolsó éveiben írt műveiben az utalások egész sorát találhatjuk arra vonatkozólag, hogy a piac szerepét növelni kell, hogy a bürokratizálódás milyen veszélyeket rejt. Számos helyen kifejti, hogy a szocialista gazdaságnak magasabb ellátást kell biztosítania, mint a réginek, hogy meg kell tanulni szocialista módon kereskedni.

E gondolatok vezettek a NEP politika meghirdetéséhez, mely a piaci viszonyoknak tág szerepet szánt és az állami, fejlesztési programokban, a pénzügyi és egyéb szabályozási eszközökben vélte a tervszerűség biztosítékait megvalósítani.[22]

[21] *Berend T. Iván* cikke a Valóság 1967. júniusi számában.

[22] Néhány idézet *Lenin:* A szocialista gazdálkodásról című gyűjteményes kötetből. (Kossuth Könyvkiadó, 1966.)

„Bátrabban és szélesebb körben kell alkalmaznunk a különféle módszereket, bátrabban, különböző oldalról kell a dologhoz hozzáfognunk, ...csakhogy azonnal fellendíthessük az áruforgalmat, s ezzel felélénkíthessük a mezőgazdaságot is, az ipart is, hogy a gyakorlati tapasztala-

Lenin ezzel kapcsolatos gondolatait azonban a későbbiek során a mezőgazdaság területére korlátozták, majd itt is háttérbe szorultak azok az elemek, amelyek e gondolatokból következtek. A sztálini korszakban a piac egyre szűkebb körre szorítkozott, a centralizmus erősödött. E módszerek továbbra is fennmaradtak, s még kötöttebb rendszerré alakultak egy olyan periódusban, amikor a gazdaság bonyolultabbá válása, a két rendszer közti versenyből eredő követelmények már erősen igényelték e módszerek felülvizsgálatát.[23]

---

tok alapján számba vehessük, milyen erőforrásai vannak az országnak és milyen úton haladhatunk a legbiztosabban a munkások és parasztok helyzetének javítása felé, a további, még nagyobb arányú és még jobban biztosított gazdasági építőmunka érdekében..." (190—191. oldal.)

„Az egyes nagyvállalatoknak több önállóságot és kezdeményezést kell biztosítani a pénzeszközökkel és anyagi forrásokkal való rendelkezés terén." (216. oldal.)

„Le kell szögezni a központi szervek különös felelősségét a helyi kezdeményezés gátlásáért és e kezdeményezés elégtelen támogatásáért." (217. oldal.)

„... a népgazdaság minden jelentős ágát a személyes érdekeltségre kell építeni." (231. oldal.)

[23] Idézetek: *Sztálin:* A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. (Szikra, 1952.)

„... az értéktörvény hatóköre a mi gazdasági rendünkben szigorúan korlátozott és megszabott keretek közé van szorítva."

„... mivel nálunk megszűnt a termelési eszközök magántulajdona és társadalmasítottuk a termelési eszközöket mind a városban, mind a falun, ez szükségképpen korlátozza az értéktörvény hatókörét, és a termelésre gyakorolt hatásának fokát." (23. oldal.)

„... lehet-e a termelési eszközöket a mi szocialista rendszerünkben árunak tekinteni? Szerintem semmiképpen sem lehet."

„... a termelési eszközöket nem bármely vásárlónak „adják el", nem „adják el"... az állam csupán elosztja azokat vállalatai között..."

„...értéktörvény hatása a mezőgazdasági nyersanyag árára semmiképpen sem lehet szabályozó. Nálunk a mezőgazdasági nyersanyagok árai rögzített árak, amelyeket a terv állapít meg, nem pedig „szabad" árak." (55. oldal.)

„A mi árutermelésünk nem közönséges árutermelés, hanem az árutermelés különleges fajtája... amelynek hatóköre a személyes fogyasztási cikkekre korlátozódik..." (19. oldal.) „Ahhoz, hogy a kolhoztulajdont az össznépi tulajdon színvonalára emelhessük, a kolhoztermelés

Lényegében ezeken az elveken nyugvó gazdaságirányítási rendszert vette át az ötvenes évek elején Magyarország is. Kezdetben a szocialista gazdasági rend megteremtése idején a centralizáció bizonyos kérdésekben indokolt és természetes volt. Olyan túlzások jelentkeztek azonban, melyek csakhamar a fejlődés akadályává váltak. Központilag írták elő, hogy a vállalatok

— termékenként és összesen mennyit kötelesek termelni,

— a termékeikből az egyes felhasználóknak részletes bontásban (termelőknek, belkereskedelemnek, exportra stb.) mennyit szállítsanak,

— állománycsoportonként hány főt foglalkoztathatnak,

— állománycsoportonként és kifizetési címenként mennyi bért fizethetnek,

— milyen termelékenységi színvonalat kötelesek elérni,

— a fajlagos anyagfelhasználást figyelembe véve milyen anyagból mennyit használhatnak fel,

— milyen önköltség mellett milyen eredményt kötelesek elérni stb.

A központilag kidolgozott és lebontott tervek negyedéves, sőt egyes években havi bontást is tartalmaztak. Az anyagok többségénél a rendkívül szigorú, kötött kiutalásos rendszert érvényesítettek. A vállalatok nemcsak tevékenységüket illetően, hanem az ahhoz felhasznált eszközök vonatkozásában sem dönthettek szabadon, hanem csakis az utasításoknak megfelelően.

A központi tervutasításos mechanizmus az árak hatósági rendszerét és a rögzített árak hosszabb tervidőszakra történő megmerevítését hozta magával. Az árak eltértek a

---

feleslegeit ki kell rekesztenünk az áruforgalom rendszeréből és be kell kapcsolnunk az állami ipar és kolhozok közti termékcsere rendszerébe. Ez a lényeg." (92. oldal.)

„A feladat az, hogy a termékcsere e csíráit a mezőgazdaság minden ágában megszervezzük és a termékcsere széles rendszerévé fejlesszük, olyanformán, hogy a kolhozok termékeikért ne csak pénzt, hanem — főként — szükséges iparcikkeket kapjanak." (92. oldal.)

ráfordítási arányoktól, lényegében nem volt gazdasági funkciójuk, hanem csupán elszámolástechnikai szerepük. Megmerevedésük folytán nemcsak a kereslet-kínálat hatását nem vették figyelembe, hanem a naturális mutatószámokban jelentkező ráfordítások megváltozását sem.

A beruházások tekintetében a hiánygazdálkodásra jellemző központi elosztási módszerek érvényesültek. Az összes rendelkezésre álló forrást — a központi elgondolásoknak megfelelően — beruházó egységenként szétosztották. A vállalatoknak gyakorlatilag nem voltak olyan eszközeik, amelyekkel szabadon rendelkezhettek.

Az ötvenes években fokozódó mértékben érvényesült az a felismerés, hogy a túlzott centralizáció nem szolgálja a szocialista gazdasági rendszerben levő erők és lehetőségek kibontakoztatását, a minőségi kérdések előtérbe helyezését, hogy lassítja a gazdasági fejlődés folyamatát, és hogy mindezek következtében lépéseket kell tenni a piac szerepének kellő figyelembevétele, az áru, érték és pénz kategóriáknak fokozott felhasználása érdekében a szocialista tervgazdálkodás viszonyai között.[24]

*

[24] A Szovjetunióban is erőteljesen bírálták neves közgazdászok az irányítás konzervatív módszereit. *V. Sz. Nyemcsinov* „A népgazdasági tervezés és irányítás problémái" c. művében a következőket mondja: „...A tervezés jelenlegi rendszere ellentétbe került azzal a ténnyel, hogy a gazdálkodás szakadatlan folyamat. A tervezés minden évben újra és újra elölről kezdődik. Még az évi terv összeállításának határidejét és mutatóinak rendszerét is évente újonnan alakítják ki. Emellett a tervfeladatok rendszeresen késnek, ezért a vállalatok és gazdasági egységek az év első negyedében, valamint az ötéves időszak első évében nem rendelkeznek a szükséges tervmutatókkal. Mire a terv végre lejut a végrehajtókhoz, addigra határidői és eszközei elavultak, de még módosításának a gondolata is gyakorlatilag értelmét vesztette. A terveken végrehajtott állandó módosítások és javítások a tervek szilárdságát aláássák... A jelenlegi tervezési módszerek legnagyobb hibája az, hogy a népgazdasági terv különböző részei nincsenek kellő mértékben összehangolva. Állandó szakadék van a termelés és az anyagi ellátás tervmutatói között, a különböző termékkibocsátási tervek mutatói, valamint a termelési kapacitások kihasználásának hatékonyságára vonatkozó mu-

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége 1953 júniusi ülése feltárta a szocialista építés során elkövetett hibákat, azok okait. Kimondta, hogy a felemelt ötéves terv nem teljesíthető, a még hátralevő másfél évre levonandó az ebből adódó következtetés.

A párthatározat alapján *1953-ban meghirdetett új kormányprogram* gazdaságpolitikája lényegében a következőket tűzte ki célul: az iparban és lehetőség szerint más területeken is a beruházások lényeges csökkentését és a meglevő kapacitásokkal a lakossági szükségletek jobb kielégítését kell biztosítani. A mezőgazdaság területén célul tűzte ki az erőszakos kollektivizálási módszerek likvidálását, a beadási terhek csökkentését és bizonyos segítséget helyezett kilátásba a kisparaszti gazdaságoknak is. Meghirdette az életszínvonal emelését, a gazdaság stabilizálásának és egyensúlyának megtartása mellett.

Az életszínvonal emelésére tett főbb intézkedések a következők voltak: 1,5 milliárd forint kihatású fogyasztási cikk árleszállítás; az 1953. évi békekölcsönjegyzés az előző évi felére csökkent; a parasztság adótartozásait és begyűjtési hátralékait részben elengedték. Hároméves begyűjtési rendszer került kidolgozásra, melyben a beadási kötelezettség 10—35%-kal csökkent. Az ipar egyes üzemeit átállították közszükségleti cikkek gyártására.

---

tatók között stb. A termelési, munkaerő-, pénzügyi, anyagi ellátási tervek nincsenek megfelelően koordinálva... Nagy hiányossága a fennálló tervezési gyakorlatnak az, hogy az elért színvonal alapján terveznek, a terv az éppen elért, de még meg nem szilárdult eredmények túlhaladását foglalja magában. Ez a vállalatok vezetőit olyan helyzet elé állítja, amikor a „legnagyobb haditettnek" számít, ha sikerül a tervező szervek elől kollektívájuk termelési lehetőségeinek egy részét eltitkolni, mert különben igen nehéz helyzetbe kerülnek... A tervezés általános rendszerébe nem illeszkedik be annak szerves részeként a tervszerű árképzés. Nagyon kevéssé, és sokszor nem elég ügyesen használjuk fel a tervezésben a gazdasági élet irányítására az olyan fontos gazdasági emelőket, mint az ár, a pénz, a hitel, a biztosítás, a nyereség..."

A kormányprogram végrehajtásában azonban tervszerűtlenség és kapkodás érvényesült, az intézkedéseket nem megfelelően készítették elő.

A beruházásokat máról holnapra, meggondolatlanul állították le, s ez súlyos zavarokat okozott. A falun a hangulat ugyan bizonyos mértékben megnyugodott, de a politikai erőviszonyoktól függően a fejlődés mégsem került egyenes vágányra. Az életszínvonal emelése terén a lehetőségek is csekélyek voltak, ráadásul a kapkodás, az ellentétes intézkedések bizonytalanságot, értetlenséget keltettek.[25]

Az 1953. és az 1954. év eredményei nem voltak kielégítőek. Az állami ipar teljes termelése az előző évi szinten maradt, nettó termelése 2%-kal csökkent. A termékek önköltsége általában növekedett. A termelékenység és az önköltség kedvezőtlen alakulása döntően két oknak: a termelés és a beruházások — sokszor ésszerűtlen — átcsoportosításával együtt járó nehézségeknek, részben a munkafegyelem lazulásának volt a következménye. Bár a mezőgazdasági bruttó termelés az előző évhez képest 2%-kal emelkedett, a háború előttinél (1938. év) még mindig 4%-kal kisebb volt. A begyűjtési és felvásárlási tervet több fontosabb cikkben nem sikerült teljesíteni. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek száma is, területe is csökkent, közös területük az év végén az ország szántóterületének már csak 15%-a volt. A nemzeti jövedelem három éven belül most már másodszor csökkent, ezúttal több mint 4%-kal. A beruházások értéke 11,8 milliárd forint volt, sokkal kisebb, mint előző évben (16,8 milliárd forint).

[25] Az 1953. évi népgazdasági beruházási keret 20 milliárd forintról a végrehajtott átcsoportosítások után 19 milliárd forintra módosult. Az egyes ágazatokban végrehajtott átcsoportosításokat — az 1953. évi tervet 100-nak véve — az alábbi indexek szemléltetik:

Nehézipar	84,7	Mezőgazdaság	103,1
Könnyűipar	106,6	Közlekedés	86,0
Élelmiszeripar	137,0	Kereskedelem	100,4
Építőipar	96,8	Szoc. kult. stb.	113,8
Ipar összesen	86,9		

1953 szeptemberében a Párt- és Kormányhatározat alapján jelentős, mintegy 1,5 milliárd forintos éves kihatású fogyasztói árcsökkentés történt.

Egy hónappal később a Központi Vezetőség ülésén Rákosi beszámol a gazdasági helyzetről, kritikát gyakorol és további kiadásokra kötelezi el magát elsősorban a mezőgazdaság fejlesztése érdekében. A Minisztertanács ennek alapján a következő három évre 12—13 milliárd forintos mezőgazdasági beruházást irányoz elő.

1954-ben sorozatos intézkedések történtek a takarékosság, az önköltségcsökkentés, a munka- és gazdálkodási fegyelem megszilárdítására és ösztönzésére. Áprilisban megalakulnak a racionalizálást, a létszámcsökkentést előkészítő munkabizottságok.

Májusban az MDP III. kongresszusa ismét az „Új szakasz" mellett tesz hitet.

Az év második felében ismét intézkedések jelennek meg az önköltség csökkentéséről, a munka- és gazdálkodási fegyelem megszilárdításáról.

Az ellentmondások a szándékok és a tettek között egyre nyilvánvalóbbak lettek. Ilyen ellentmondások voltak például: a politikai zavar, a kádermozgatások ellenére legyen nyugodt termelőmunka. A kötött anyagkeretek mellett „helyi" forrásból próbáljon a vállalat tervet teljesíteni. Szén-energia-gáz stb. hiány, fogyasztási korlátozás, beruházáscsökkentések ellenére ne növekedjen az abbamaradt beruházások állománya. A racionalizálás miatti létbizonytalanság ellenére is nőjön a munkakedv és a munkafegyelem. A mezőgazdasági és fogyasztási cikkek erőltetett gyártása, a profilátrendezések ellenére se legyen önköltségemelkedés stb.

Az 1953 júniusi határozat a termelőszövetkezeti mozgalomban jelentkező problémák megoldásához alapvető feladatként a számszerű fejlesztés helyett a meglevő szövetkezetek politikai és gazdasági erősítését jelölte meg. Megkönnyítette a határozat a szövetkezetekből történő kilépést oly módon, hogy a 3 évi tagsági idő eltelte helyett a gazdasági év végén történő kilépésre nyújtott lehetőséget.

A szövetkezeti gazdálkodás megszilárdításának elmaradása, valamint az említett határozat elferdítése következtében azonban 1953 második felében és az 1954. évben a termelőszövetkezetekből történő nagyszámú kilépés és a termelőszövetkezetek jelentős részének a feloszlása következett be.

Az 1953. június 30-án meglevő 5224 termelőszövetkezet és termelőszövetkezeti csoport 1954 december végére 4381-re csökkent. A szövetkezeti tagok száma ugyanebben az időben 376 088 főről 229 952 főre csökkent.

Jellemző, hogy a feloszlott termelőszövetkezetek több mint 71%-a és a feloszlott termelőszövetkezeti csoportok több mint 60%-a 1951-ben alakult,[26] amikor a mozgalom természetes növekedése mellett különféle adminisztratív eszközökkel is erőszakolták a parasztságot a belépésre.

1955-ben továbbra is a politikai és gazdaságpolitikai ellentmondások a jellemzők.

1955 márciusában a Központi Vezetőség elemzi a gazdasági és politikai helyzetet. Eszerint 1954-ben az ipari termelés egy helyben topog, a munkatermelékenység legtöbb iparágban csökkent, az önköltség nőtt, a munkafegyelem lazult.

A mezőgazdaság árutermelése kedvezőtlenül alakult. Kevesebb a kenyérgabona, mint 1953-ban, a begyűjtési tervet nem teljesítették. Az egy keresőre jutó reálbér 15%-kal, a parasztságnál még jobban nőtt.

A nehézségek fő oka az erősen dogmatikus elemzés szerint a megnövekedett jobboldali veszély, az antimarxista nézetek, amelyek a szocialista iparosítást elferdítik, tagadják a nehézipar állandó fejlesztése szükségességét, lebecsülik a termelés, a termelékenységnövelés, az önköltségcsökkentés fontosságát. A Nagy Imre által az „életszínvonal felemeléséről tett ígéretek megalapozatlanok, üresek, s a dolgozók félrevezetését jelentik..." Felemlítik a kisparaszti gazdaság bővített újratermeléséről szóló hely-

[26] *Dr. Garamvölgyi Károly:* Mezőgazdaságunk szocialista átalakítása. 39. oldal.

telen nézeteket. A Rákosi-féle vezetés említést sem tesz arról, hogy az 1953 előtti súlyos gazdasági hibáknak milyen szerepe volt a későbbi nehézségekben.

Júniusban a Központi Vezetőség újabb határozatot fogad el a mezőgazdaság szocialista átszervezéséről. A termelőszövetkezetek megerősítését a szükséges anyagi erőforrások hiányában adminisztratív eszközökkel támogatják.

Novemberben a Központi Vezetőség határozata ismét nem kellően megalapozott iparfejlesztési programot fogad el.

A fejlesztési terv az ipar minden egyes ágazatát érinti, ugyanakkor a fejlesztéshez szükséges beruházási forrásokról nem történik gondoskodás.

1956 májusában a Budapesti Pártaktíva ülésén Rákosi tart referátumot. Beszéde — vázlatosan — többek közt a következőket tartalmazta: A párt az SZKP XX. kongresszusa után érvényt szerzett a kollektív vezetésnek. A második ötéves terv elkészült. Árleszállítással, bérkorrekciókkal növelték a jólétet. A dolgozók panaszainak és bejelentéseinek gyorsabb intézésére határozat készül. Amnesztia rendeletet dolgoztak ki. Következetes harc folyik a személyi kultusz ellen. Harc a szektaszellem ellen. A tömegeket jobban kell informálni. Harc az elhajlások ellen. Értelmiségi csoportok megnyilvánulásai. Osztályharcban elkövetett hibák.

A Rákosi-féle vezetés azonban képtelen volt az igazi önkritikára, szemlélete hibás, doktrinér, az élettől idegen volt. A szavak üres szavak maradtak, a következtetések levonása késett.

A fenti adatok és vázlatok célja az, hogy — a teljesség igénye nélkül — felelevenítse azt a politikát, melyet a lakosság gyors reagálással cikcakk politikának nevezett, s amely növekvő sebességgel dezorganizálta a termelést, az állami- és pártapparátus munkáját, az egész társadalmat, s egyik fő okozója volt mindannak, ami 1956 őszén történt.

*

Ha összefoglalóan akarnók jellemezni az ötvenes évek első felének gazdaságpolitikáját, eredményeit és problémáit Magyarországon, a következőket lehet mondani:

A felszabadulást követő évek nagy társadalmi átalakulása és a konszolidációs jellegű első hároméves terv sikerei után a módosított első ötéves terv olyan célokat tűzött ki, amelyek nem voltak reálisak, nem feleltek meg az adottságoknak. Az iparban a mennyiségi eredmények hajszolása, a termelés minőségi problémáinak elhanyagolása volt a jellemző. A végrehajtott hatalmas beruházások igen jelentősek voltak az ország gazdasági fejlődésében, a gazdaság elmaradottságának felszámolásában. Ugyanakkor azonban a túlzott mértékű nehézipari beruházások súlyos aránytalanságok forrásává váltak az ország külkereskedelmi és fizetési mérlegében és megakadályozták az életszínvonal emelését is. A termelés minőségi kérdéseinek elhanyagolása azzal is együtt járt, hogy nem alakultak megfelelően az önköltségi mutatószámok és nőttek a felesleges, vagy nem elsőrendűen szükséges készletek.

A mezőgazdaságban a kollektivizálás adminisztratív és erőszakos módszerei még az egyébként nem jelentéktelen beruházások mellett sem mozdították elő a termelés megfelelő növekedését, a parasztság életszínvonalának javítását és politikailag kedvezőtlen irányba hatottak.

A merev és túlzottan centralizált irányítási módszer nem mozdította elő a vállalatoknál és a szövetkezeteknél levő lehetőségek és tartalékok feltárását. Tetézte a problémákat az 1953—56-ig terjedő időszakban a gazdaságpolitika irányának gyakori és éles változtatása, az ellenkező végletű felfogások harca.

Mindezek mellett kétségtelen, hogy ebben a periódusban jelentősen fejlődött a szocialista ipar és megteremtődtek a szocialista gazdaság alapjai. Ez a fejlődés azonban belső ellentmondásai miatt lényegesen elmaradt a lehetőségektől, sőt az elkövetett politikai és gazdasági hibák következtében olyan helyzetbe juttatta az országot, mely rövid időre a szocialista társadalmi rendszer létét tette kétségessé.

Második fejezet

1957–1965

Konszolidáció, kollektivizálás, II. ötéves terv

Az ellenforradalmat követően az újjászervezett párt mélyrehatóan elemezte azokat az okokat, amelyek 1956 októberéhez vezettek. Ez az elemzés rámutatott a szektás, dogmatikus elhajlások, hibák és a revizionista kalandorkodás vészterhes következményeire, a belföldi reakció és a nemzetközi imperializmus szerepére az események alakulásában. A párt célul tűzte ki a lenini elveknek megfelelő politika és vezetés alkalmazását a párt, az állami és a társadalmi élet különböző területein.

A gazdasági vezetésben megindult *a hibák kijavításának folyamata*, megkezdődött a gazdaságvezetési módszerek felülvizsgálata, a népgazdaság helyesebb strukturális arányainak kialakítása, kezdetét vette az a folyamat, mely a centralizáció túlzásainak felszámolására, az anyagi érde-

keltség biztosítására, az ipar és a mezőgazdaság arányos fejlesztésére törekedett.

Természetesen a régi gazdasági vezetés hibái, a több éves stagnálás és az ellenforradalom okozta súlyos károk messzemenően meghatározták azokat a körülményeket, amelyek között ez az új gazdasági vezetés érvényesülhetett.

Az ellenforradalom idején az ipari termelés úgyszólván leállt, s csak hosszú hónapok után lendült neki ismét. A kár nagyságát nem annyira a nemzeti vagyont csökkentő mintegy 2,5 milliárd forint jellemzi (ennek legjelentősebb tényezője a mintegy 900 millió forintnyi árukár és 400 milliónyi lakáskár), mivel ez önmagában a nemzeti vagyonnak alig 0,5%-a. Az anyagi károknál számszerűen sokkal jelentősebb volt az a kár, mely az országot a gazdasági élet megbénulása következtében érte: mintegy 10 milliárd forintra becsülhető az a kiesés, amivel 1956-ban a tervezettnél kevesebb lett a nemzeti jövedelem, továbbá 7—8 milliárd forintra tehető a termeléskiesések 1957. évi hatása. Az 1956-os ellenforradalom tehát mintegy 20 milliárd forintos veszteséget okozott. A csökkent termelés ellenére a gazdaság valamennyi ágazatában az év utolsó három hónapjában kifizették a teljes bért. Mindezek következtében dezorganizálódott a népgazdaság, spekuláció, vásárlási láz, létbizonytalanság uralkodott el.

A széntermelés csökkenése következtében a villamosenergia-szolgáltatás szeptember–decemberig kb. 70%-kal esett vissza. Jelentéktelen volt a bauxit-, az alumíniumtermelés. A gyógyszeripar mintegy 50%, a gumiipar 40%-os csökkentett kapacitással dolgozott. A vegyipar vállalatainak jelentős része nem termelt. A kohó- és gépiparban is legnagyobb mértékben az energiahiány bénította meg a termelést. A könnyűiparban a leállás viszonylag kevesebb volt. December 7-én a minisztériumi iparvállalatoknál munkára megjelentek száma az 1956. III. negyedévi átlagos dolgozólétszám 80,7%-át tette ki.

A mezőgazdasági termelés az előző évinek 88%-a volt. Október 23-a után a mezőgazdasági termelőszövetkeze-

teknek több mint fele feloszlott. Az, hogy a falun nagyobb mérvű dezorganizálódás nem következett be, jelentős mértékben összefügg Mindszenthy hercegprímás nyilatkozatával, aki az egyházi földbirtokok visszavételét helyezte kilátásba, ami a parasztságra nagy hatást tett.

A külkereskedelmi forgalomban az export 1956 végén úgyszólván teljesen leállt. Az utolsó negyedév kivitele az előző évihez képest csupán 21,5%-ot tett ki. Az ellenforradalmat követően a szocialista országok kormányai és társadalmi szervei kb. *500 millió devizaforint* értékű segélyt ajánlottak fel Magyarországnak.[27]

A párt és a kormány 1957 elején jelentős intézkedéseket kezdeményezett. Számot vetve a gazdasági helyzettel, hitelkérelemmel fordult a baráti országokhoz, s a nyújtott 4097 millió DFt összegű hitelnek jelentős szerepe volt a konszolidáció gyors eredményeiben. Az említett hitel legnagyobb részét, 2947 millió devizaforintot, a Szovjetunió nyújtotta.

A párt az ellenforradalom előzményeinek és okainak feltárásával együtt kitűzte az új politikai és gazdasági célokat, s ezek megvalósítása érdekében az intézkedések sorozatát hajtotta végre.

A gazdaság területén ilyen fontos intézkedések voltak: a mezőgazdasági kötelező beszolgáltatási rendszer likvidálása, az életszínvonal emelése, a rekonstrukciós jellegű hároméves terv kidolgozása, a gazdaságirányítási módszerek felülvizsgálatára kormánybizottság létrehozása stb.

A kötelező beadási rendszer megszűnt 1957-ben és ezzel a központi készletek begyűjtésének legfőbb csatornája *az állami felvásárlás, valamint a szállítási és termelési szerződések rendszere lett.*

A kötelező beadási rendszer megszüntetése növelte a mezőgazdasági termelés rentabilitását, mert a felvásárlási árakat a szabadpiaci árakból kiindulva alakították ki, amelyek színvonala 1957-ben 1955. évhez képest átlagosan

[27] Statisztikai Hivatal Évkönyve 1956—57—64. Nyilas András: A népgazdaság fejlődése 1957-ben. Statisztikai Szemle. 1957. év 11. sz.

több mint 30%-kal haladta meg a kötelező beszolgáltatási rendszerben kialakult beadási, szerződéses és szabadárak átlagos szintjét.[28]

A jövedelmezőség növekedése fokozta a termelői biztonságot, ösztönözte a termelés fejlesztését és a belterjesség növelését. Annak idején az előírt beadási kötelezettséget a termelőknél a terméseredményektől függetlenül még a személyes szükségletükre szolgáló fejadag és a termelési, valamint takarmányszükséglet terhére is teljesíteni kellett, ezzel szemben a kötelező beadás megszüntetése után a termelők csak a tényleges terméseredménynek megfelelően, a termelés és a személyes szükségleten felüli mennyiséget értékesítik.

A kötelező beadás megszüntetésével lehetővé vált, hogy a termelők egymástól, valamint a fogyasztók közvetlenül a termelőtől a szabadpiaci forgalomban nagyobb mértékben vásárolhassanak termékeket. Ennek eredményeképpen a központi készletekből 1957-ben mintegy 20 000 vagonnal kevesebb kenyérgabonát és 900 vagonnal kevesebb zsírt kellett az ellátatlan fogyasztók szükségletére fordítani, mint az előző évben.

Különösen kedvezően hatott a kötelező beadás megszüntetése a szövetkezeti mozgalom fejlődésére az 1959—1961. évi tömeges szervezés idején. A magasabb szerződéses és felvásárlási árak, valamint a szabadpiaci értékesí-

[28] Néhány fontosabb termék felvásárlási árának alakulását a következő adatok szemléltetik:

Termény	A szerződéses és a szabad felvásárlási ár átlaga 1956-ban	A felvásárlási ár átlaga 1957-ben
Búza	155,00 Ft/q	213,00 Ft/q
Kukorica	86,50 Ft/q	186,20 Ft/q
Burgonya	0,94 Ft/kg	1,08 Ft/kg
Vágósertés	14,80 Ft/kg	19,50 Ft/kg
Vágómarha	7,40 Ft/kg	9,00 Ft/kg
Csirke	13,30 Ft/kg	21,50 Ft/kg
Tojás	0,81 Ft/db	1,03 Ft/db

tés nagyobb lehetősége jelentősen hozzájárult mind a meglevő, mind az újonnan alakult szövetkezetek megerősödéséhez.

A régi vezetés által elkövetett hibák egyik legsúlyosabbika volt, hogy a *munkások* és *alkalmazottak életszínvonala* hosszú éveken át úgyszólván egyáltalán nem emelkedett, ugyanakkor a propaganda ennek ellenkezőjét állította. Az 1949-es reáljövedelmet 100-nak véve a munkás és alkalmazotti népességnél 1955-ben ez 121,8%-ot tett ki. Ez a növekedés, figyelembe véve a háború utáni évek nem túlságosan magas életszínvonalát, meglehetősen mérsékelt. Meg kell ehhez azonban jegyezni, hogy volt olyan három év 1951—1952—1953, amikor a reáljövedelem az 1949-es alá süllyedt. A parasztság reáljövedelme e hat év alatt 17,7%-kal emelkedett, itt is volt azonban olyan év, az 1952-es — amikor „a padlásokat is kisöpörték" a kötelező beszolgáltatásnál —, amikor lényegesen az 1949-es bázis alá süllyedt a reáljövedelmük.

A munkások és alkalmazottak egy keresőre jutó reálbérindexe 1949-hez képest 1955-ben csupán 6%-kal volt magasabb. A kifizetett összes munkabérek növekedésének jelentős részét az újonnan iparba áramló munkásság kapta. Jelentős változások következtek be az iparcsoportok sorrendjében az órabér átlagok szerint, ami azt jelentette, hogy bár egyes területeken a fentinél nagyobb volt az emelkedés, számos olyan terület volt, amely a fenti átlag alatt maradt.

A bányászat, mely az ötvenes években a sorrend élén járt, 1938-ban csupán a 6—8. helyet foglalta el, ami kb. a lista közepét jelentette. A szövőmunkások viszont az 1938-as 5. helyről a 13. helyre szorultak. A vas- és gépiparban az átlagos havi munkáskereset 1938-ban 115 pengőt, míg 1955-ben a gépiparban 1188 Ft-ot tett ki. Ugyanott a műszaki és adminisztratív alkalmazottak fizetése 1938-ban 224 pengő, 1955-ben viszont a műszakiaké 1871 Ft, az adminisztratív alkalmazottaké 1157 Ft.[29]

[29] Ipari Adattár II. KSH 310, 313. oldal.

Az állami tisztviselők havi fizetése 1938-ban 177 pengőtől 2200 pengőig terjedt, 1960-ban, tehát a jelentős fizetésemelések után is a minimum 900, a maximum 5400 forint volt. A skála tehát jelentősen leszűkült. Hasonló helyzettel találkozunk a pedagógusok, orvosok, banktisztviselők fizetéseinél is.

A súlyos gazdasági problémák, a munkanélküliség veszélye ellenére 1957-ben a munkások és alkalmazottak munkabérének emelésére, valamint egyéb juttatásokra az állam éves kihatásban 5,5 milliárd Ft-ot fordított. A jelentős béremelés hatását némileg csökkentette az 1957 májusi — néhány iparcikkre vonatkozóan végrehajtott — áremelés (1,5 milliárd Ft éves kihatás).[30]

Mindezek alapján a munkások és alkalmazottak egy főre jutó reáljövedelme 1956-ról 1957-re 15,5%-kal emelkedett.

A kötelező beszolgáltatás megszüntetése és a mezőgazdasági árszint emelkedése a parasztság életszínvonalának számottevő javulásához vezetett. A paraszti és kettős jövedelműek egy főre jutó reáljövedelme 1949-et 100-nak véve 1956-ban 114,3%, 1957-ben 132% volt.

A béremelésen kívül az egészségre ártalmas és nehéz munkakörülmények között dolgozók munkafeltételeit is javították. Az életszínvonal emeléséhez a reáljövedelmek növekedésén kívül a társadalombiztosítás kiterjesztése is hozzájárult. Az egy dolgozóra jutó társadalombiztosítási juttatás és szolgáltatások értéke 1956-ról 1957-re 19%-kal emelkedett.

Az államkölcsönkötvények kibocsátásának elmaradása évente mintegy 1,5 milliárd forint többletjövedelmet biztosított a lakosságnak.

[30] Az 1957-es bérrendezés majd minden területet érintett. Az ipari munkások béremelése közel 2 milliárd Ft-ot tett ki. Az építőipari munkások béremelése csaknem fél milliárd Ft. Jelentős összegek jutottak a műszaki és adminisztratív alkalmazottak (1 milliárd Ft), a közlekedési (400 millió Ft), a kereskedelmi dolgozók (250 millió Ft), a pedagógusok (240 millió Ft), az egeszségügyi (140 millió Ft), és a közszolgálati alkalmazottak (183 millió Ft) bérének emelésére.

Az életszínvonal emelkedése s a forint iránti bizalom egyik mutatója a takarékbetét-állomány csökkenésének megszűnése, majd fokozatos emelkedése. A takarékbetét-állomány 1957 szeptember végén meghaladta már az 1956 szeptemberi állományt.

Az életszínvonalat emelő különböző intézkedések következtében a munkás és alkalmazotti népességnél az egy főre jutó reáljövedelem 1949-et 100-nak véve (1955: 121,8%) 1960-ra 172,6%-ra nőtt. A parasztságnál (1955: 117,7%) 1960-ban 132,8%, a paraszti fogyasztás reálértéke 161,5%-nak felelt meg. Az egy keresőre jutó reálbér indexe 1960-ra 156%-ra nőtt (1949 = 100%, 1955 = 106%).

A háborút követő években az életszínvonal alakulását Magyarországon az jellemezte, hogy míg a munkások nagy részének jövedelme elérte vagy valamivel meghaladta a háború előtti szintet, a szegényparasztságnál igen jelentős életszínvonal-emelkedés következett be a földreformot követően. A „3 millió koldus" életszínvonala a felszabadulás utáni években megközelítette az átlagos paraszti színvonalat. Az életszínvonal növelése azonban 1949 körül a parasztságnál is megállt, illetőleg az erőszakos kollektivizálás miatt számos területen csökkent. Az úgynevezett kétlakiak életszínvonala emelkedett, tehát azon paraszti származású munkásoké, akik új foglalkozásuk mellett valamelyes földet is megtartottak. A városi lakosságnál azonban: az ipari munkásság törzsgárdájánál és az értelmiségnél az életszínvonal-emelő intézkedések úgyszólván kizárólag közvetett juttatásokban jelentkeztek.

A mezőgazdasági munkások az 1930—31. évi becslések alapján[31] az összlakosság 14,4%-át tették ki, azonban jövedelmeik az egyéni jövedelmek összegének csak 4,9%-át. A gazdasági cselédek a lakosság 6,9%-át tették ki, jövedelmük az összes jövedelemnek csak 2,7%-át. Az 1—10 holdas kisbirtokosok és kisbérlők a lakosság 20,1%-át tették ki, jövedelmeik az összes jövedelemnek csak 8,6%-át.

[31] Matolcsi Mátyás: Jövedelemmegoszlás Magyarországon.

A fenti rétegek jövedelme az átlag százalékában 34—38, illetve 43-at tett ki csupán. A 10—20 holdas kisbirtokos és kisbérlő jövedelmét az átlag százalékában az idézett szerző 81%-ra teszi. Az érem másik oldala a kizsákmányoló osztályok jövedelme, melyet 212%-ban jelöl meg. Nyilvánvaló, hogy a kizsákmányolás tényének megszűnte, a földreform, a volt gazdasági cselédek, kisbirtokosok jövedelmét jelentősen emelte. Talán nem követünk el túlzást, ha azt állítjuk, hogy közel hozta a 10—20 katasztrális holdas kisbirtokos és kisbérlő színvonalához. Ez a kizsákmányolás megszüntetésével felszabaduló nemzeti jövedelemrésznek igen jelentős részét kötötte le a háborút követő években.[32]

Ugyanakkor a bérből és fizetésből élő munkások és alkalmazottak zömének jövedelme lényegében a háború előtti szinten stabilizálódott, vagy azt valamivel haladta meg. A már említett közvetett juttatások ezt a stagnálást nem tudták ellensúlyozni.

E természetbeni juttatások eredete jórészt még az inflációs időkre vezethető vissza. A stabilizáció után a közvetett juttatások emelkedésének két döntő oka volt. Egyrészt fokozatosan előtérbe került a kulturális, egészségvédelmi szükségletek állami úton történő kiegészítése. Másrészt a munkaerő biztosítása tett szükségessé egyes területeken ilyen intézkedéseket.

[32] Közgazdasági számítások szerint (dr. Kiss István számításai) a három millió koldus 1 főre jutó jövedelme forintra átszámítva (1953. évi fogyasztói árakon) 1456 Ft-ot tett ki 1938-ban. Ugyanez a három millió ember 1953-ban a földreform, a termelőszövetkezetek megalakulása és az iparosodás során bekövetkezett átrétegeződés után fejenként 5929 forint jövedelemmel rendelkezett. A fenti számítás megállapítja, hogy életszínvonaluk emelkedése a nemzeti jövedelemből mintegy 13 milliárd többletet használt fel 1938-cal szemben. *Ez az 1953. évi nemzeti jövedelem fogyasztási alapjának kb. 20 %-át jelenti.* E jövedelememelkedés nyilvánvalóan elsősorban a nagy- és középbirtokosok jövedelemcsökkenéséből adódott. (Részletesebb számítások a táj- és népkutató központ kiállítása 1938. XI. királyi magyar egyetemi nyomda és Statisztikai Hivatal Évkönyve 1949—1955. KSH Bp. 1957. adatai.)

Az ötvenes években jelentősen kiszélesedett az egészségvédelmi és kulturális intézmények hálózata és az ingyenes orvosi ellátás. Növelték a bölcsődék, óvodák, napközi otthonok férőhelyeinek számát, a családi pótlékok összegét, az ösztöndíjakat, a nagymértékű állami ellátással járó iparitanuló-képzést. Kiépült a kultúrházak hálózata, a könyvtárhálózat. 1952-ben új nyugdíjtörvény lépett életbe, rendezték a táppénzellátást stb. Bár e juttatásokkal kapcsolatos állami teherviselés csak részben jelentkezett a költségvetésben, a költségvetés szociális és kulturális kiadásainak növekedése mégis jellemző.[33]

A közvetett juttatások növekedésének a bérek emelkedését meghaladó üteme más oldalról a munkaerő-problémából következett. A munkaerőhiány egyes vállalatokat erősen sújtott, mivel a vállalatok vezetőitől a termelési terv mennyiségi teljesítését a legszigorúbban számon kérték. Ugyanakkor a béralapfelhasználást szigorú központi ellenőrzés alá vonták. Emiatt a vállalatok vezetői a hiányzó munkaerőt a bérek emelésével nem tudták biztosítani,

[33] A költségvetés folyó áron számított szociális, kulturális, társadalombiztosítási kiadásainak növekedése:

Év	Összesen	Kulturális szervek	Szociális szervek	Társadalombiztosítás
		1949 = 100		
1949	100	100	100	100
1950	147,9	138,5	171,7	145,8
1951	171,6	176,8	181,1	170,8
1952	260,6	258,3	274,3	256,3
1953	299,4	321,6	336,3	264,5
1954	343,1	343,6	420,5	309,3
1955	363,1	328,8	476,0	345,7
1956	392,7	357,4	528,7	364,7
1957	443,3	399,3	562,9	429,7

A fentiek árváltozásokkal nem korrigált számok. A költségvetési kiadások árváltozásaihoz bizonyos tájékoztatást ad az, hogy 1949—57 között a munkások és alkalmazottak fogyasztói árindexe 170,5 %-ra emelkedett, főleg az 1951. december 1-i intézkedések miatt.

a közvetett juttatás viszont jó eszköz volt a hiányzó munkaerő megszerzésére. Ezt a lehetőséget a vállalatok ki is használták.

Egy-egy juttatási forma bevezetése, vagy a juttatások növelése általában — és főleg „elvben" — központi jóváhagyáshoz, engedélyezéshez volt kötve. A közvetett juttatások ellenőrzésének, mérlegszerű tervezésének hiánya miatt azonban lehetővé vált, hogy a vállalatok e juttatásokat saját hatáskörükben kiterjesszék. Éppen ezért rendszeressé vált, hogy a munkaerőhiánnyal küzdő vállalatok, iparágak a közvetett juttatások növelésével csalogatták magukhoz a munkaerőt.

A közvetett juttatások 1955. évben a munkabérekhez viszonyítva a legnagyobb arányúak. Az MTA Közgazdaságtudományi Intézetében végzett számítások szerint a közvetett juttatások összege 19,6 milliárd forintot, egy dolgozóra számítva évi 9328 forintot tett ki. A juttatások 46%-a költségvetésből, 53%-a vállalatoktól (bérjellegű juttatások, munkaruha, étkeztetés, szállás, utazási kedvezmény, egyéb természetbeni juttatás), közel 1%-a társadalmi szervektől eredt. A közvetett juttatások egy részét pénzben nyújtják. 1955. évben a közvetett juttatások több mint 44%-át pénzben, közel 18%-át természetben és 38%-át szolgáltatás formájában juttatták el a dolgozókhoz.[34]

Az 1957 elején uralkodó meglehetősen kusza állapotok nem tették lehetővé a kellőképpen differenciált jöve-

[34] Magyarországon a közvetett juttatások nagysága már ekkor jelentősen meghaladta a fejlett tőkés országokban nyújtott béren felüli juttatásokat. E juttatások Észak-Európában közismerten a legszélesebb körűek. Ha ezekkel hasonlítjuk össze a magyarországi juttatások nagyságát, kiderül, hogy az egy évben nyújtott béren felüli juttatások értéke Magyarországon annyi, amennyiért hazánkban 617 órát kellene dolgoznia egy átlagkeresetű szakmunkásnak, Dániában 129 munkaórát, Finnországban 116 munkaórát, Norvégiában 81 munkaórát és Svédországban 129 munkaórát.

Forrás: Dr. Jávorka Edit—dr. Berényi József: Jövedelmek a munkabéren felül.

delemelosztási reformot. Így a jövedelemarányok megjavítása szempontjából az 1957—58. évi béremelések nem jelentettek nagyobb változást. Politikai és gazdasági hatásuk igen kedvező volt: növelte a munkakedvet, jelentősen hozzájárult az új vezetés iránti bizalom megteremtéséhez. A jövedelmek növekedése folytán megnövekedő keresetek élénkítőleg hatottak a termelésre. Ugyanakkor a bérek és jövedelmek vonalán kialakult aránytalanságok sok tekintetben megmaradtak és a fogyasztói árrendszerben sem történt lényegesebb változás, mivel a konszolidáció folyamatát ez megzavarhatta volna.

Az 1957-ben kidolgozott *hároméves terv* helyreállítási jellegű terv volt. Ez az iparban szerény célokat tűzött ki, olyanokat, amelyek kellőképpen figyelembe vették az adott helyzetet. A beruházások döntő része a rekonstrukció céljait szolgálta, valamint a már folyamatban levő legfontosabb létesítmények befejezését. A mezőgazdaságban a cél azoknak a termelőszövetkezeteknek az erősítése volt, melyek 1956 viharai közepette is megmaradtak, valamint a szövetkezeti mozgalom szerényebb mértékű fejlesztése. A beruházások szintjét a terv alacsonyan szabta meg. 1957-ben ez a nemzeti jövedelem 12%-át tette ki, 1960-ra viszont már elérte a szocialista országok általános szintjét.

A terv fő céljai közé tartozott a reálbérek és az életszínvonal emelése, a fizetési mérleg egyensúlyának biztosítása.

A helyzet megkövetelte, hogy az állami intézmények, igazgatási, védelmi és egyéb szervek költségvetéseit korlátozzák. Így például a védelmi kiadások még 1960-ban is lényegesen alatta maradtak az ellenforradalmat megelőző összegnek (1960-ban 2,9 milliárd, 1955-ben 4,3 milliárd a zárszámadás szerint).

A hároméves terv a nemzeti jövedelem 13%-os növelését tűzte ki célul.

Az új vezetés jelentős változásokat hozott a *gazdaságirányítás módszerei* tekintetében is. A kormány 1957 elején bizottságot hozott létre a gazdaságirányítás felülvizsgálatára. E bizottság a szakértők széles körének bevonásával reformtervezeteket dolgozott ki a tervezés, az

árrendszer, a pénzgazdálkodás, az anyagi érdekeltség tekintetében.[35]

A Közgazdasági Bizottság javaslatai hármas irányúak. Első részük a gazdasági egyensúly helyreállításának és megőrzésének sürgős és távlati kérdéseivel kapcsolatos. A javaslatok második csoportja a népgazdasági vezetés szerveire, módszereire, a vállalatok irányítására vonatkozik. A harmadik csoportjuk a népgazdaság strukturális fejlődésének adottságainkhoz alkalmazkodó kialakításával foglalkozik.

A bizottság javasolta az ipar termelői árrendszerének és a szállítási díjszabásoknak módosítását, javasolta, hogy a mezőgazdasági termékek áraira a kötelező beadás eltörlése után kizárólag gazdasági eszközökkel, lényegében az állami felvásárlási és szerződéses árak megállapításával lehessen befolyást gyakorolni, amihez állami készletek biztosítása szükséges.

Az elképzelések közt szerepelt az anyaggazdálkodás piaci módszereinek erősítése. Az árrendszer tekintetében egyelőre a kötöttségek széles rendszerét tartották szükségesnek, emellett a termelői és fogyasztói árak nagyjából azonos elvek szerinti kialakítását. Javasolták a dotációk fokozatos felszámolását. Az elgondolások között szerepel a fogyasztói árak perspektivikus reformja. Sajátos viszonyaink fokozottan megkövetelik — írták —, hogy az új árrendszer kialakításánál a világpiaci árviszonyokra megfelelően tekintettel legyünk, ehhez helyes devizaárfolyamok kialakítása szükséges.

A Közgazdasági Bizottság javasolta a nyereség egy részének nyereségrészesedésként való kiosztását a vállalati dolgozók között, valamint vállalati alapok létesítését. A javaslatok között szerepelt az állóalapokért fizetendő használati díj. Számos javaslat született a forgóalap és a hitelgazdálkodás tekintetében is.

A bizottság javasolta, hogy tervezzék meg azokat a bér-

[35] A Közgazdasági Bizottság vonatkozó dokumentumait a PM Könyvtára őrzi.

arányokat, melyeket a távolabbi jövőben a fogyasztási alap növekedésével párhuzamosan kell megvalósítani. A bér-alap-ellenőrzés helyett az átlagbér-ellenőrzés bevezetését ajánlotta. A béren kívüli juttatások arányosítása is szerepelt a tanulmányban.

Jelentős súlyt fektettek a fizetési mérleg egyensúlyának javítására, elsősorban az export növelése útján. Javasolták a devizabevételekből való érdekeltséget, a vámok hatékonyabb alkalmazását. Szükségesnek tartották a felhalmozás arányának növelését és ennek érdekében külföldi hitelek megszerzését.

Ajánlották tervbizottság létrehozását.

A javaslatok kidolgozásában jelentős szerepe volt Antos Istvánnak, a pénzügyminiszter első helyettesének és Varga István professzornak.

A bizottság előterjesztései nyomán számos elhatározás született.

Kiszélesült a vállalati önállóság köre különböző alapok konstruálásával. Ilyen volt a vállalatfejlesztési alap, melyet a többletnyereség meghatározott hányadából képeztek és kisebb beruházásokra fordítottak a vállalatok, a műszaki fejlesztési alap — a gyártmány- és a gyártásfejlesztés költségeinek fedezésére. Bevezetésre került a nyereségrészesedési rendszer, melynek nagy szerepe volt a jövedelmezőségi szemlélet megerősítésében, bebizonyítva, hogy a nyereségkategória összeegyeztethető a tervgazdálkodás rendszerével. A vállalatok önállóságának növelése szempontjából fontos intézkedés volt 1957-ben az átlagbér-ellenőrzés rendszerének bevezetése. Ez lehetővé tette a differenciáltabb bérformák alkalmazását. Az 1959-es árrendezésnél a már korábban is folyó árvitákban felvetődött igényeknek megfelelően figyelemmel voltak arra, hogy az árak jobb minőségű termékek termelésére ösztönözzenek.

A bizottság javaslatainak általános megítélését illetően elmondható, hogy nagy többségükben helyesek voltak és a kormány sok javaslatot akceptált, egy részük pedig később a gazdaságirányítási reformban került alkalmazásra.

A javaslatoknak hiányossága, hogy nem tisztázták eléggé az alapvető kérdést: a tervezés és a piac viszonyát, nem vetették fel élesebben a tervlebontás módszerének megszüntetését, ami a következtetések levonásában kompromisszumokat eredményezett az árrendszer, az anyagi érdekeltség, a beruházásokban való érdekeltség, s más megannyi lényeges kérdés vonatkozásában. Mégis e javaslatok nagy hozzájárulást jelentettek a gazdaságirányítás fejlesztéséhez, s jelentős szerepük volt a gyors konszolidáció eredményében.

A második hároméves tervben foglalt gazdaságpolitikai célkitűzések és a gazdaságirányítási rendszer tekintetében elfogadott intézkedések jelentős fejlődést alapoztak meg. A *konszolidáció* a vártnál lényegesen gyorsabban valósult meg. A terv végén kialakult helyzet a következő képet mutatta. A nemzeti jövedelem a tervezett 13% helyett 25%-kal nőtt, az ipari termelés a tervezett évi 6% helyett 12%-kal. A fogyasztási alap a tervezett 12% helyett 21,9%-kal, a munkás és alkalmazotti egy keresőre jutó reálbér 6% helyett 11,9%-kal nőtt. A parasztság egy főre jutó összes fogyasztásának reálértéke 8,6% helyett 21%-kal emelkedett. A mezőgazdaságban a tervezett 12%-os termelésemelkedés megvalósult, úgy, hogy a növénytermelés valamivel kisebb, az állattenyésztés valamivel nagyobb volt ennél.

Végeredményben tehát a hároméves konszolidációs terv sikerrel zárult, amit a népgazdaság pénzügyi mérlegei is tükröztek. Megjegyzendő, hogy ebben nem elhanyagolható szerepet játszott az 1957-ben kapott mintegy 4,1 milliárd devizaforint hitel, amelyből egyebek mellett nyersanyagkészleteinket is feltölthettük.

A termelékenység növekedése az iparban 1959-ben 5,8%-ot, 1960-ban pedig 6,9%-ot tett ki. A vállalatok 1960-ban 28%-kal több költségvetési befizetést teljesítettek, mint 1959-ben. A többletek elsősorban a növekvő termelőszövetkezeti mozgalom felhalmozási szükségleteit elégítették ki, de nőttek erőteljesen az ipari és egyéb beruházások is.

A gépi beruházásokon belül az importgépek aránya az 1958. évi 34%-ról 52%-ra nőtt 1960-ban. A behozatal jelentős növekedése ellenére devizahelyzetünk nem romlott, s 1960 végén külföldi tartozásaink és követeléseink egyenlege az 1957. december 31-i szinten mozgott.

*

A helyreállítás időszakában — mint ez a második világháború utáni periódusban is történt — viszonylag gyorsan, jó eredményeket értünk el. A hároméves terv végén kidolgozásra került második ötéves terv (1961—65) azonban már új, más jellegű problémákkal találkozott. Itt már nem konszolidációs, hanem fejlesztési program készítéséről volt szó, s ez legalábbis *két nagy problémával* találta szemben magát.

Az egyik probléma a mezőgazdaság szocialista átalakítása, a másik az iparfejlesztés irányának meghatározása, a népgazdaság, s ezen belül elsősorban az ipar szerkezetének alakítása.

A Párt Központi Bizottságának 1958 decemberi ülésén több napos vita tárgya volt egyrészt az, hogy megérett-e a politikai és a gazdasági helyzet a *termelőszövetkezeti mozgalom* fokozottabb fejlesztésére, másrészt, hogy az átszervezés rövid időszak alatt, vagy lassúbb tempóban fokozatosan és milyen módszerekkel történjék.

A legvitatottabb kérdések egyike a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztésének az üteme volt. Többen a termelőszövetkezeti mozgalom továbbfejlesztését a gazdasági alapok megteremtésétől, a beruházások, a gépesítés megfelelő színvonalának biztosításától tették függővé. A fejlesztésnek lassúbb ütemét tartottak ezért célszerűnek. Az az álláspont alakult ki, hogy a termelőszövetkezeti mozgalom továbbfejlesztését elsősorban a politikai feltételeknek megfelelően kell biztosítani, ugyanakkor nagy gondot kell fordítani a szövetkezetek megerősítésére a népgazdaság teherbíró képességének megfelelően.

Elutasította a Központi Bizottság azt a helytelen felfogást, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezése szükségszerűen a termelés színvonalának a csökkenésével jár. Továbbra is irányelvnek tekintette az úgynevezett „kettős feladat" megvalósítását, amely szerint az átalakítást a termelés egyidejű fejlesztése mellett kell végrehajtani.

Felmerült olyan vélemény, hogy a begyűjtés eltörlésével és az új felvásárlási árrendszer folytán megnövekedett paraszti jövedelmek adóemelés útján történő csökkentésével kell szorítani a parasztságot a termelőszövetkezetekbe való belépésre.

A Központi Bizottság ezt a helytelen javaslatot elvetette és úgy foglalt állást, hogy csak a spekulációból származó magas jövedelmek fokozottabb adóztatása célszerű, de nem lehet az egyénileg dolgozó parasztság adóterhét növelni.

Sokat vitatott kérdés volt az is, hogy a szervezés milyen szövetkezeti formában történjék. A döntés az volt, hogy a fejlődésnek ebben a szakaszában általában a termelőszövetkezetek alakítását kell alapvető célkitűzésnek tekinteni. Az alacsonyabb típusú szövetkezeti formákat csak azokon a területeken kell alkalmazni, ahol a termelőszövetkezetek megalakulásához szükséges feltételek még nincsenek meg és rövid időn belül nem is teremthetők meg.

Az az állásfoglalás alakult ki, hogy az új szövetkezeteknél a közös állatállomány megteremtésére és fejlesztésére kell — férőhelyek építése és a takarmánytermelés növelése útján — törekedni, hogy a növénytermelés mellett a közös állattenyésztés színvonala is biztosítható legyen.

1959-ben az ország nyugati megyéiben, tehát a legfejlettebb mezőgazdasági területeken gyors kollektivizálási folyamat indult meg. 1959 tavaszán az ország szántóterületének 45,3%-a már a szocialista szektorhoz tartozott. 1960 őszén a szocialista szektor a szántóterület 77%-át tette ki.

Az átalakulás teljes kibontakozása 1959—1961. években valósult meg. A termelőszövetkezetek száma 1961.

év végén 4523-ra és a szövetkezeti tagok száma 1 182 894-re növekedett. Az ország szántóterületének 79,5%-án folyt szövetkezeti gazdálkodás.

A tömeges átszervezés nem sok új szövetkezet alakulása útján valósult meg, hanem túlnyomó részben a meglevő szövetkezetekbe léptek be új tagok. A belépők zöme középparaszt volt. Amíg 1958. december 31-én a szövetkezetek földjének csak 29%-a volt a tagok által bevitt földterület, 1960 tavaszán ez 77%-ra emelkedett. A szövetkezeteknek több mint 75%-a 1000 holdat meghaladó földterületen gazdálkodott 1961-ben. Így megteremtődött a nagyüzemi termelés lehetősége.

Az alacsonyabb típusú szövetkezetek száma 1961. évben 319-re emelkedett főként azokon a területeken, ahol a szántóföldi termelés mellett nagyobb arányú volt a szőlő- és gyümölcstermelés.

A gazdálkodás nagyarányú fejlődésére jellemző, hogy a termelési rendeltetésű állóeszközök bruttó értéke az 1958. évi 5,6 milliárd forintról 1962 végére 38,2 milliárdra emelkedett.[36] A termelőszövetkezeti nagyüzemi gazdaságok kialakulásában és a gazdálkodás fejlesztésében komoly segítséget jelentett az az állami támogatási rendszer, amelynek keretében jelentős beruházási jellegű közép- és hosszúlejáratú hiteljuttatásokban részesültek a szövetkezetek.

A kollektivizálás nagy politikai siker volt, kihúzta a talajt azok alól, akik a régi módszereket akarták érvényesíteni e folyamatban. Ugyanakkor a gyors fejlődés során számos gazdasági kérdés nem került — és részben nem is kerülhetett — időben tisztázásra. Az átállás és fejlesztés variánsainak számításai kellő szélességben és alapossággal nem történtek meg. Az államra néhány esztendő leforgása alatt jelentős gazdasági teher hárult. (9. tábla, 76. old.)

[36] Forrás: Garamvölgyi Károly: Mezőgazdaságunk szocialista átalakítása. Budapest, 1965. Kossuth Könyvkiadó.

9. tábla

A termelőszövetkezetek részére nyújtott hitelek és kedvezmények 1959—1962. években

	Millió Ft
A költségvetést terhelő hitelfolyósítás egyenlege	11 820
Hitelelengedés	2 778
Állami támogatás és egyéb kedvezmények	7 073
Tsz-tagok szociális kulturális ellátása	2 757
Egyéb kiadások	1 200
Összesen	25 628

Ez az összeg nagyjából arányosan oszlott meg a négy év alatt. Egy-egy évre tehát átlag 6 milliárdon felüli összeg jutott.[37]

A mezőgazdasági beruházások a népgazdasági beruházások százalékában 1958-ban 12,3%-ot tettek ki. Ez 1962-re 18,6%-ra nőtt, volt azonban olyan év, amikor a 20%-ot is meghaladta. A mezőgazdasági összberuházásokból a termelőszövetkezeti beruházások 1958-ban 22%-ot tettek ki, 1961-től kezdve pedig meghaladták az 50%-ot. (A szőlő- és gyümölcstelepítés négy év alatt 29 489, illetve 66 686 holdat tett ki. A szarvasmarha férőhelyek száma az állami gazdaságokban és termelőszövetkezetekben 1958 végén 396 000, 1961 végén 974 000, a sertésférőhely 1 379 000, illetve 2 514 000. A traktorok száma 26 645,

[37] Forrás: Mezőgazdaságunk a szocialista átszervezés idején 1958—62. KSH 1963/7. Statisztikai Időszaki Közlemények 20—21. oldal. A hosszú és középlejáratú hitelek legjelentősebb tételei az állatvásárlást, gépvásárlást, felújítást és üzemviteli célokat szolgálták. A vissza nem térítendő állami támogatások jelentősebb tételei: Áruértékesítés utáni kedvezmény, műtrágya, növényvédő szer kedvezmény, állattenyésztési, talajjavítási és vetőmagdotáció, nagyüzemi felár, a gyenge termelőszövetkezetek dotációja, szakemberek állami fizetésének kiegészítése, rét- és legelőjavítási dotáció, beruházási dotáció stb. Ezek a kedvezmények a mezőgazdasági árrendszer miatt, amely sok vonatkozásban elmaradt a valóságos értékviszonyok mögött, a további évek során is fennmaradtak.

1962 végén pedig 49 404, az arató-cséplő gépek száma 2324, illetve 5604.)

Az államháztartás terheit növelte az a tényező is, hogy az ország számos olyan vidékén, ahol nem volt célszerű a nagyüzemi forma (például hegyvidéki eróziós területek) olyan gyenge termelőszövetkezeteket hoztak létre, melyek jelentős dotációra szorultak. Maga az a tény, hogy a parasztság túlnyomó többsége a kisüzemi gazdálkodásról áttért a nagyüzemire, hatalmas beruházásokat tett szükségessé, istállóépítést, raktárépítést, melyek többlet termelőerőt egyelőre nem jelentettek, csupán az átállás költségtételeiként jelentkeztek. Ezek nagyságrendjére különböző becslések állnak rendelkezésre. Így az 1958—60. években a nagyüzemi átalakítással hozzávetőlegesen mintegy 4,5 milliárd forint állóalap vált használaton kívülivé. A mezőgazdaság beruházásainak jelentős részét ezeknek a pótlására, legfőképpen állatférőhelyek felépítésére kellett fordítani. Körültekintőbb mérlegeléssel a felhasznált összegek egy részét gyümölcsözőbben lehetett volna a mezőgazdaságban koncentrálni (pl. járulékos beruházások).

A második ötéves terv túlbecsülte közvetlenül az átszervezést követő időszakban a mezőgazdaság termelésnövekedésének lehetőségeit.

A mezőgazdaság bruttó termelése a tervezett 22—23 százalékos növekedéssel szemben ténylegesen öt év alatt csak 10%-kal nőtt. Ennek lényeges következményei voltak a terv megvalósítása során a költségvetés és a fizetési mérleg vonatkozásában is.

A másik jelentős probléma volt az ötéves terv összeállítása és végrehajtása során az *iparfejlesztés arányainak* megszabása. A fő célkitűzés az volt, hogy az eddiginél jobban fejlesszük a hazai adottságoknak megfelelő iparágakat, így elsősorban a vegyipart. A vegy- és a gumiipari beruházások az összes ipari beruházás 16,7%-át tették ki, az első ötéves terv 12,1%-ával és a hároméves terv 10,7%-ával szemben. Szűkös energiahelyzetünkre tekintettel jelentős ütemben írta elő a terv a szénbányászat fej-

lesztését, mely nemzetközi összehasonlítás szempontjából nagyon kevéssé rentábilis iparágunk. Nem kaptak viszont kellő súlyt a fejlesztési tervekben az egyéb energiahordozók. Viszonylag kisebb keretek jutottak a gépiparra, ahol az elmúlt évtized fejlesztései sok vonatkozásban nem hozták meg a kívánt eredményeket (pl. a diesel-program). Alacsonyabb fejlesztési keret jutott a könnyű- és élelmiszeriparra. Továbbra is szűk keresztmetszet maradt az építőipar, jelentősen nőttek viszont a közlekedési beruházások.

A II. ötéves terv, bár követni igyekezett azt az elvet, hogy a hazai adottságoknak megfelelő iparágakat nagyobb ütemben kell fejleszteni, egyes fejlesztési koncepciók tisztázatlansága miatt erősen a gyakorlatiasság jegyében készült. Ennek pozitív vonása volt az, hogy igyekezett érvényesíteni az elmúlt időszak tapasztalatait, de azt is jelentette, hogy nem alapozott eléggé a népgazdaság fejlesztésének tudományosan kidolgozott és megvitatott elképzeléseire és inkább ágazati jegyeket viselt magán. Ebben nagy szerepe volt egész beruházási irányítási rendszerünknek is, mely döntően a termelő tárcák javaslataira épített és az egyes nagyberuházások előkészítésébe nem vonta bele kellőképpen a felhasználókat, az exportőröket, a pénzügyi szerveket, ami lehetővé tette volna, hogy egy-egy ilyen beruházási döntést a felhasználás, a gazdaságossági mutatók, a világpiac oldaláról behatóbban mérlegeljenek.

Tény az, hogy sokkal nehezebbnek bizonyult ismét egy fejlesztési periódus tervét összeállítani, mint egy helyreállítási periódusét, a tudományos sokoldalúság és alaposság még nem kapott kellő teret fejlesztési programjaink kidolgozásában. Az esetek jó részében a részérdekekből állt össze praktikus mérlegelés alapján az egész, s ez sem az ágazatok közötti összehasonlításokat nem vette kellőképpen figyelembe, sem pedig az egésznek a komplexitását. Meg kell jegyezni, hogy az ellenforradalom előtti évek gazdaságpolitikai hibái folytán keletkezett strukturális aránytalanságok is sok feszültséget okoztak a

tervezésben, a beruházási politikában, az egész gazdálkodásban.

Az életszínvonal tekintetében a II. ötéves terv a reáljövedelmek 16—17%-os emelését tűzte ki célul. A terv életszínvonal-célkitűzései nem voltak eléggé kidolgozottak. A bérek és egyéb jövedelmek vonatkozásában készültek ugyan részletesebb elképzelések, az árak aránytalanságainak kiküszöbölésére azonban nem, s ez utóbbi tekintetben a végrehajtás során bizonyos késedelem és spontaneitás érvényesült.

A *terv megvalósítása során* már az első évben mutatkoztak bizonyos feszültségek a költségvetésben, a készletek alakulásában, az ország fizetési mérlegében.

A kormány ezért a nemzeti jövedelem felhasználására számos megszorító intézkedést hozott, egyrészt a közületi takarékosság, másrészt a decentralizált pénzalapok csökkentése terén, így akarva a termelés és fogyasztás közt megnyilvánuló feszültséget csökkenteni. A feltevés az volt, hogy ezek a felhasználási oldalon ható intézkedések az ipari termelésre is hatni fognak, s a termelés igazodni fog az így megváltozott, illetve csökkentett szükségletekhez.

Ez azonban nem következett be.

A fennálló irányítási rendszer, amely elsősorban még mindig a mennyiségi tervelőírások teljesítésére szorította a vállalatokat, oda vezetett, hogy míg egyfelől a szükségesnél kisebb mértékű exportot sikerült csak biztosítani, a további évek során az import változatlan ütemben nőtt. Ez feszültséget okozott elsősorban a tőkés, később a szocialista fizetési mérlegben is. A termelés mennyiségi előírásai és a termelés növelésére irányuló ösztönzés következtében is évről évre jelentős mértékben keletkeztek olyan készletek, amelyek vagy egyáltalán nem, vagy nem elsőrendűen voltak szükségesek. A készletek volumene a termelés felfutásához és a nemzeti jövedelem emelkedéséhez viszonyítva túlzott arányban nőtt. Az önköltségcsökkentési tervek nem teljesítése a költségvetés bevételeire kedvezőtlenül hatott.

Nemzetközi összehasonlítások mutatják, hogy ebben az időszakban nálunk a termékkibocsátásnak nagyobb része rakódott le készletek formájában, mint az iparilag fejlettebb országokban. Ugyancsak viszonylag nagy volt a készletfelhalmozás a beruházásokra fordított összeghez képest.[38]

A népgazdaságban lekötött összes forgóeszközök[39] állományának növekedése 1949-től 1964-ig a megtermelt és behozott termékekből — 1959. évi árakon számítva — mintegy 125 milliárd forint, ami azt jelenti, hogy a növekedés évi átlagos mértéke 8,3 milliárd. Még szembetűnőbb a készletnövekedés nagysága, ha a termelő beruházások létesítésére fordított összeghez viszonyítjuk. Magyarországon 15 év alatt a termelő beruházások létesítésére fordított összeg 35%-át tette ki a készletnövekedés. Ez a szám nemzetközi viszonylatban is „előkelő" helyet jelent (az NSZK-ban pl. a legutóbbi 4—5 év átlagában a készletnövekedés a beruházásokra fordított összeg 9,9%-át tette ki).

Érdemes — a következő oldalon — szemügyre venni az 1963. január 1-én a népgazdaság egészében lekötött 175,1 milliárd értékű forgóeszköz szerep szerinti megoszlását:

[38] Készletek és tartalékok statisztikai vizsgálata KSH 1964. III.

[39] Forgóeszközökön a következőket értjük: a népgazdaság szocialista termelő szektorában (ipar, építőipar, mezőgazdaság, felvásárlás, közlekedés, kereskedelem, készletezők) lekötött anyagi eszközök — anyagok, félkész termékek, késztermékek, befejezetlen termelés állománya, befejezetlen beruházások állománya, továbbá a magánszemélyeknél levő állatállományt és a termékkészleteket is. A mezőgazdasági készletek a központi (a felvásárló vállalatoknál levő) termény- és állatkészleteket is tartalmazzák. A készletek — ha külön megjegyzés nincs — azon az áron szerepelnek, amelyen a könyvelésben, a mérlegekben nyilván vannak tartva.

Mezőgazdasági készletek (mezei leltár, termények, állatok)	47,6 milliárd Ft
A befejezetlen beruházások állománya	28,5 milliárd Ft
A termelés folyamatában lekötött eszközök (kivéve a mezőgazdaságot)	11,1 milliárd Ft
Anyagkészletek (a felhasználóknál)	41,6 milliárd Ft
Ipari termékkészletek (a termelőknél és az elosztó szervezetekben)	36,3 milliárd Ft
Ezen belül: nagykereskedelmi készletek	(9,6) milliárd Ft
Kiskereskedelmi készletek	10,0 milliárd Ft
Összes forgóeszközök	*175,1* milliárd Ft

A fenti adatok alapján a mezőgazdasági készletekkel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy itt nem a „túl sok", hanem inkább a „túl kevés" problémája merül fel.

A befejezetlen beruházások állománya 1963-ban 55%-kal haladta meg az 1959. évit, ami mindenképpen túlzott, és beruházási rendszerünk hiányosságaival függ össze.

A termelés folyamatában, vagyis befejezetlen termelés formájában nincs túlságosan sok készletünk lekötve. Figyelembe kell ugyanis venni, hogy ipari üzemeink egy része elmaradt technológiával dolgozik. A technológiák korszerűsödésével ez a mennyiség csökkenni fog.

Anyagkészleteink kétharmada a jelzett időpontban iparvállalatainknál van lekötve, és ezek jobban növekedtek, mint a vállalatok termelési értéke, azaz a készletek átlagosan hosszabb ideig vannak lekötve mint korábban és — amennyire a rendelkezésre álló adatokból következtetni lehet — mint a fejlett ipari országokban. Semmi okunk nincs arra, hogy e nagy eltérést azzal magyarázzuk, miszerint a tervszerű gazdálkodásban nagyobb üzembiztonsági tartalékkal kell dolgozni. Mutatja ezt az is, hogy van néhány fontos anyagunk, melyből az átlagos normánál kisebb a készletünk, és ez mégsem akadályozta az ellátás folyamatosságát.

Készárukészleteink aránya a termelési értékhez képest szintén nagyobb, mint sok fejlettebb országban. Bár a kereskedelmi készletek globális szintje a lebonyolított forgalomhoz képest magas, ezen belül sok cikkből a szükségesnél kisebb a készlet.

A népgazdaságban mutatkozó problémákat és feszültségeket jól mutatta a *külkereskedelmi és fizetési mérleg* alakulása. A II. ötéves terv időszakában valamelyest elmaradt a tervezettől a gépipari és a mezőgazdasági export, ugyanakkor a tervezettnél nagyobb az anyagexport és a könnyűipari kivitel.

A tervezettnél jelentősen többet kellett importálni mezőgazdasági termékekből. Többet importáltunk fogyasztási cikkekből is. Mindezek következményeképpen az áruforgalmi egyenleg lényegesen kedvezőtlenebb volt a tervezettnél. A II. ötéves terv utolsó évében az első évhez képest a kivitel 47%-kal, a behozatal 48%-kal nőtt. Ez a gyors növekedés különösen a tőkés relációban okozott gondot.

Tartozásaink és követeléseink egyenlege a szocialista államok devizáiban az öt év alatt lényegében kielégítően alakult, bár e téren is következtek be kedvezőtlen irányú változások a kereskedelmi mérleg szerkezetében. Az anyagimport növekedésének ellensúlyozására elsősorban a mezőgazdasági termékek és könnyűipari cikkek exportjának növekedése szolgált, és csak kisebb mértékben a gépi szállítások.

A nem szocialista országokkal folyó forgalom összetételére jellemző volt, hogy a fokozódó anyag- és gépbehozatalt a mezőgazdasági és egyes ipari termékek exportja nem tudta kellően ellensúlyozni. Javító tényező volt az idegenforgalom emelkedő hozama. A tőkés pénzpiac ingadozásait tekintetbe véve a kialakult tendencia nem kedvező. Ezért került egyre inkább követelményként előtérbe a tervperiódus folyamán a tőkés kereskedelmi mérleg egyenlegének javítása.

Az export fokozására irányuló törekvések jelentősen emelték az árkiegyenlítési kiadásokat, ami közrejátszott

abban, hogy a költségvetés a tervperiódus több évében hiánnyal zárult.

Összegezve tehát a II. ötéves terv végrehajtásának tapasztalatait, végeredményben már a tervidőszak lejárta előtt világossá vált, hogy a mezőgazdaság egyébként is irreális termelési előirányzatai nem teljesülnek, az ipari feladatok végrehajtása, bár mennyiségben túlteljesítik, a termelés minőségi mutatói szerint továbbra sem kielégítő. A fogyasztás tervezett emelkedése lényegében megvalósult, de nem alakult megfelelően az export, indokolatlan mértékben nőttek a készletek, a beruházások terén pedig többletszükségletek léptek fel, amelyek részben a kollektivizálásból, részben az „alátervezésekből" eredtek.

Világossá vált az is, hogy bár a gazdaságirányítási módszerek fejlesztése terén az elmúlt években sok új intézkedés történt, mégis az irányítási rendszer zártsága miatt ezek az új intézkedések sok vonatkozásban nem tudják elérni a kívánt hatást. Így például a tervmutatók számának a csökkentésére irányuló törekvés sokszor éppen az ágazati irányító szervek és a vállalatok részéről ütközött ellenállásba, amelyek további keretszámokkal igyekeztek a megfelelő anyagellátást stb. a maguk számára biztosítani. Ez természetesen az anyagi érdekeltségi szabályok érvényesülését is akadályozta.

E felismerések alapján születtek meg az 1964-es évben az ún. decemberi határozatok. Ezek bírálattal illették az iparban az egyoldalú „mennyiségi" szemléletet és a termelés „minőségi" kérdéseit helyezték előtérbe. Feladatul tűzték ki a termékek minőségének és az áruösszetételnek javítását.

Előtérbe állították a termelékenység emelésének fontosságát, a munkafegyelem és szervezettség erősítését, a beruházások fokozott koncentrálását, a jobb készletgazdálkodást, az export fokozását. Nyilvánvaló volt azonban, hogy mindezek a helyes és konkrét intézkedések nem elegendők a problémák megoldására, hogy mélyebben és átfogóbban meg kell vizsgálni a szocialista gazdaság vezetési módszereit, mennyiben felelnek azok meg az

idő során fokozódó követelményeknek, milyen lehetőségek állnak fenn a fejlődési ütem gyorsítására. Ezért az 1964. decemberi KB-határozat már feladatul tűzte ki a gazdaságirányítási rendszer egészének kritikai felülvizsgálatát.

*

Mindezen problémák mellett is a második ötéves terv során az ország jelentős eredményeket ért el.

Az ipari termelés 46,6%-kal nőtt 1960-hoz képest, a mezőgazdasági termelés emelkedése 6,7% volt, a reáljövedelmek növekedése 18%, az egy keresőre jutó reálbéré viszont csak 9%. A munkás, alkalmazotti létszám kb. 400 000-rel, 13%-kal nőtt. A beruházások forint volumene az előirányzottnál 10%-kal több volt. A nemzeti jövedelem azonban a tervezett 36%-kal szemben csupán 25%-kal nőtt.

A terv teljesítése jelentős eredményeket hozott a népgazdaság különböző részterületein.

Folytatódott az ipar struktúrájának átalakítása. A vegyipar termelése közel megkétszereződött, több iparágban javultak a minőségi mutatók, bővült az építőipari kapacitás, jelentős lépést tettünk a közlekedés elmaradottságának felszámolására.[40]

Befejeződött a mezőgazdaság átszervezése, és ezzel a szocialista termelési viszonyok az egész népgazdaságban uralkodóvá váltak. A mezőgazdasági bruttó termelés növekedése a megelőző öt év átlagához képest 10% volt,

[40] Néhány fontosabb nyers- és alapanyag 1965. évi termelése:

Villamos energia millió kWó	11 177	Szén	1000 t	31 437
Kőolaj 1000 t	1 803	Bauxit	1000 t	1 477
Acél 1000 t	2 520	Cement	1000 t	2 383
Égetett tégla* millió db	1 851	Cukor	1000 t	428
Pamutszövet millió m²	313	Gyapjúszövet millió m²		35**

* Kisméretű egységre számítva
** Gyapjútípusú műszálszövettel együtt

ezen belül a növénytermelés 6%-kal, az állattenyésztés pedig 14%-kal növekedett. A mezőgazdasági beruházások kétszeresét tették ki az 1955—60-ban e célra fordított összegnek. Számottevő mértékben nőtt a vegyianyagok felhasználása. Az egy kh szántóterületen felhasznált műtrágya mennyisége az 1960. évi 81 kg-ról 164,6 kg-ra emelkedett.

A második ötéves tervnek fontos célkitűzése volt, hogy az ország kenyérgabona-szükségletét hazai termésből elégítsük ki. Ez a cél a tervidőszak utolsó két évében megvalósult.[41]

A mezőgazdasági export a második ötéves terv időszakában a megelőző öt év átlagához képest 67%-kal nőtt.

Az *életszínvonal alakulásának* fő mutatói az ötéves terv végrehajtása során a következők szerint alakultak.

A munkások és alkalmazottak egy főre jutó reáljövedelme — amely az átlagkeresetek, a fogyasztói árak, a foglalkoztatottság és a pénzbeli társadalmi juttatások változását együttesen fejezi ki — öt év alatt több mint 18%-kal növekedett. Az ötéves perióduson belül két olyan év volt (1961 és 1965), amelyek folyamán a reáljövedelem stagnált.

A munkások és alkalmazottak reáljövedelmét meghatározó tényezők közül az egy keresőre jutó reálbérek öt év alatti kb. 9%-os növekedése kisebb volt annál, amivel a terv készítése során számoltak.

A reálbérek és a foglalkoztatottság növekedését meghaladó ütemben nőttek a társadalmi (közvetett) juttatások, és 1965-ben kb. egyharmaddal haladták meg az 1960. évi szintet. 1965-ben a lakosság összes jövedelmének közel egynegyedét tették ki a társadalmi juttatások.

[41] Néhány fontosabb mezőgazdasági termék termelése 1965. évben:

kenyérgabona	1000 t	2657	zöldségfélék	1000 t	1480
kukorica	1000 t	3608	szarvasmarha-állomány	1000 db	1919
cukorrépa	1000 t	3452			
napraforgó	1000 t	78	sertésállomány	1000 db	6590
burgonya	1000 t	1762			

A parasztság egy főre jutó fogyasztásának reálértéke öt év alatt kb. 18%-kal növekedett.

Az egész lakosság fogyasztása öt év alatt 21%-kal nőtt. Az összfogyasztáson belül nőtt a vásárlások aránya, a saját termelésből való fogyasztás terhére. A mezőgazdasági népesség átáramlása és a termelőszövetkezetek kialakulása növekvő igényeket támasztott a központi árualapok iránt. 1960-ban a lakosság pl. összes élelmiszerszükségletének 47%-át, 1965-ben csaknem 60%-át szerezte be a kiskereskedelemtől.

*

Az ország fejlődése 1938, illetve 1950 és 1965 között az alábbi főbb számadatokkal szemléltethető.

A *nemzeti jövedelem* 1965-ben 1938. évhez képest 2,8-szeres, 1950. évhez képest pedig 2,2-szeres volt. Nagy változás következett be az egyes népgazdasági ágaknak a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulásában is. Megnőtt az ipar és az építőipar hozzájárulása, mely 1938. évhez képest 5-szörös, illetőleg 5,2-szeres növekedést, 1950. évhez képest 3,3-szeres, illetőleg 2,6-szeres növekedést mutat.[42]

A termeléssel egyidőben nőtt a foglalkoztatottak száma, az iparban 1938-hoz képest 113%-kal, 1950-hez viszonyítva 88%-kal, az építőiparban a munkások száma az 1950. évinek 1,6-szerese volt. A termelékenység növekedése az iparban 1938-hoz képest 288%, 1950-hez képest 206%, az építőiparban 1950-hez viszonyítva 172% volt.

[42] Az ipari termelés növekedése részleteiben a következő képet mutatja:

	1965 év Index = 1950 = 100		1965 év Index = 1950 = 100
bányászat	262	vegyi- és gumiipar	866
villamosenergia-ipar	423	nehézipar összesen	481
kohászat	355	könnyűipar összesen	377
gépipar	545	élelmiszeripar	312
építőanyagipar	407		

A mezőgazdaság bruttó termelése 1938-hoz viszonyítva 21%-kal, 1950-hez képest 35%-kal emelkedett. Ezen belül a növénytermelés az 1938. évihez képest 2%-kal, 1950. évihez képest 26%-kal, az állattenyésztés 1938-hoz viszonyítva 35%-kal, 1950-hez viszonyítva 35%-kal emelkedett.

Jelentősen növekedett a mezőgazdaság gépekkel való ellátottsága. A traktorállomány (traktoregységben) 1935-höz viszonyítva több mint 14-szeres, 1950-hez képest pedig csaknem hétszeres.

A mezőgazdasági termelést 1965-ben sokkalta kevesebb ember produkálta mint régebben: míg 1949-ben a mezőgazdaságban foglalkoztatottak részaránya 54,5%-ot tett ki, addig ez az arány 1964-ben már csak 32,1% volt. E nagymérvű létszámcsökkentést a nagyüzemi termelés termelékenység növelő hatása, a gépesítés is elősegítette.[43]

Igen jelentős fejlődést mutat a közlekedés. A vasúti közlekedés áruszállítása az 1937–39. évek átlagához viszonyítva ötszörösére növekedett. Emelkedést mutat a forgalomban levő személygépkocsik, a motorkerékpárok száma is.

A termelés növekedése *a fogyasztás és a felhalmozás* növelését tette lehetővé. 1965-ben a nemzeti jövedelem fogyasztási alapja 1938-hoz képest 2,3-szeres, 1950-hez képest pedig 2-szeres volt. Nagyobb arányú a felhalmozási alap növekedése, mely 1938-hoz képest több mint

[43] A mezőgazdaságban foglalkoztatottak létszámának a hatvanas években bekövetkezett jelentős csökkenésében szerepet játszott az a körülmény is, hogy az átszervezéssel egyidejűleg elhatározott szociális intézkedések hatására mintegy 250 ezer idős és munkaképtelen szövetkezeti tag — akiknek nagy része korábban mint önálló gazdálkodó a foglalkoztatottak között szerepelt — járadékossá vált, s a nyilvántartásokban kikerült a keresők közül. Ez a csökkenés azonban — minthogy a járadékosoknak a munkában való tényleges részvétele feltehetően már a korábbi években is csak részleges volt, és a munkában való részvételük az átszervezés következtében sem szűnt meg teljesen — részben látszólagos. *Forrás*: A nemzeti jövedelem és a lakosság életkörülményei a második ötéves terv időszakában. (KSH, 1966/8. Statisztikai Időszaki Közlemények.)

10. tábla

*A tanulók száma 1965-ben**

1965—66. tanév	Index	
	1938 = 100	1950/51 = 100
Óvodások	169	178
Általános iskolások	129	115
Középiskolások	778	378
Felsőfokú oktatási intézmények hallgatói	800	289

* A KSH számításai alapjár

10-szeresére, 1950-hez viszonyítva pedig majdnem 3-szorosára emelkedett.

A fogyasztás növekedése megmutatkozik a kiskereskedelmi forgalom mutatószámaiban. Az összes kiskereskedelmi forgalom 1950-hez képest 2,5-szeresére nőtt. Az életszínvonal növekedését mutatja az idegenforgalom alakulása is. 1965-ben több mint négyszer annyi magyar állampolgár utazott külföldre, mint 1937-ben.

Megnövekedtek a lakosság béren kívüli jövedelmei. A kifizetett családi pótlék összege 1965-ben több mint kétszer annyi volt, mint 1953-ban. Emelkedett a társadalombiztosítottak száma: 1938-hoz képest 3,5-szeresére, 1950-hez képest pedig több mint kétszeresére. Ugyancsak jelentős növekedés tapasztalható a kifizetett nyugdíjaknál, melyek 1965. évben 1952. évet alapul véve 5,5-szeresére nőttek, míg a nyugdíjasok száma kétszeresre emelkedett.

Kulturális életünk fejlődését mutatja a tanulók számának növekedése. (10. tábla)

1965-ben több mint hétszer annyi mozink volt, mint 1935-ben. A televíziós készülékek száma 831 ezer.

A háború folyamán elpusztult lakások pótlására, valamint az új igények kielégítésére jelentős lakásépítés folyt. 1965-ben 2,3-szer annyi lakás épült, mint 1938-ban, és 1,6-szer annyi, mint 1950-ben. Lakásállományunk ennek ellenére 1941-hez viszonyítva csak 1,3-szeresére nőtt.

Az elmúlt két évtizedben elért fejlődés eredményeként megváltozott a *társadalom összetétele* is. 1930-ban az

össznépesség 6%-a tartozott a kizsákmányolók közé, ez az osztály azóta megszűnt. A kisiparosok és más önálló keresetűek aránya az 1930. évi 8%-ról 2%-ra csökkent. Csaknem teljesen megszűnt az egyénileg gazdálkodó parasztok rétege. Ugyanakkor a munkások és alkalmazottak aránya az 1930. évi 56%-ról 69%-ra nőtt, és a teljesen új osztály, a termelőszövetkezeti parasztság, a népesség mintegy 28%-a.

A múlt viszonylag zárt rétegei fellazultak. A mai munkásoknak csak kb. 45%-a származik munkáscsaládból, a szellemi foglalkozásúaknak pedig csak 25—35%-a származik ugyancsak szellemi foglalkozású családból.

Bár az osztálytársadalmakat jellemző éles különbségek az antagonisztikusan szemben álló osztályok eltűnésével megszűntek, ma is vannak társadalmi különbségek, amelyek részben még a múltból származnak, részben azonban a felszabadulás óta eltelt időszak során jöttek létre.

A társadalom mai rétegeződésére nem annyira a termelőeszközökhöz való viszony, hanem elsősorban a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely a jellemző. Ebből következnek a lényegesebb jövedelmi, kulturális, életmódbeli stb. különbségek.

Átalakult az ország külső képe is.

A magyar mezőgazdaságot már nem a kisparcellák, a nadrágszíjföldek, hanem szocialista nagyüzemek jellemzik, hatalmas új majorokkal, istállókkal, gépszínekkel, nagy magtárakkal, gyors ütemben újjáépülő falvakkal.

Nagyméretű iparosodás indult meg vidéken nemcsak a hagyományos ipari településeken, hanem olyan területeken is, mint a háború előtt úgyszólván teljesen ipar nélküli Szabolcs, Somogy, Zala, Szolnok, Fejér megyék.

Nőnek városaink, erőteljes urbanizáció jellemző az egész országra, csökken a különbség a nagy vidéki városok régi, provinciális jellege és a főváros között. Erőteljesen szűkül a nemzeti elmaradottság egyik jelképe: a tanyavilág.

Az országot járva olyan méretű fejlődés látható, amilyen még sohasem volt Magyarországon, annak ellenére, hogy a két évtized fejlődése egyáltalán nem volt zökkenő-

mentes. A Rákosi-korszakban elkövetett súlyos hibák, az 1953—56-ig terjedő időszak stagnálása, az ellenforradalom hatása erőteljesen lassították a fejlődés lehetséges ütemét.

Felmerül a kérdés: nem került-e a szerző ellentmondásba? Hiszen egyfelől nagy eredményeket sorol fel, amint összehasonlítja társadalmi-gazdasági körülményeinket az 1938. évivel, vagy az 1950. évivel, ugyanakkor bírálja a fejlődés ütemét, az ipari termelés minőségi mutatóit, mezőgazdaságunk fogyatékosságait, a fejlesztési koncepciók nem kellő kidolgozottságát, gazdaságunk szerkezetének aránytalanságait.

Nos, a szerzőnek valóban az a véleménye, hogy az eredmények jelentősek, akár saját múltunkkal hasonlítjuk össze, akár más országok fejlődési ütemével. Úgy véli azonban, hogy a szocialista gazdálkodásban nagyobb lehetőségek rejlenek, mint ami ezekből mindeddig felszínre került, hogy elképzelhető a fejlődési ütem gyorsítása jobb gazdaságirányítási módszerekkel, tudományosan jobban alátámasztott és kidolgozott fejlesztési koncepciókkal. Mielőtt azonban a jövő problémáit vennők szemügyre, a gazdaságirányítási reform és a fejlesztési politika kérdéseit, melyek a nemzeti jövedelem és az életszínvonal emelésének legfontosabb tényezői, vessünk egy pillantást környezetünkre, a nagyvilágra, a növekedés tendenciáira más országokban, a két rendszer közötti gazdasági verseny adataira.

Harmadik fejezet

Egy tekintet a nagyvilágra

Most egy kis kitérő következik. Vessünk egy pillantást a világ többi részére. Milyen tendenciák jellemzik az ottani fejlődést legáltalánosabb vonásaikban, hogy áll a különböző társadalmi rendszerek közötti gazdasági verseny?

A fejlett tőkésországok gazdaságában a II. világháborút követő évtizedben szinte sehol sem állott vissza a korábbi gazdasági liberalizmus. Úgyszólván valamennyi országban növekvő jelentőséget kapott az állami beavatkozás. Ennek gyökerei még a háború előtti időre nyúlnak vissza. Az 1930-as évek világgazdasági válsága, s ugyanabban az időszakban a Szovjetunió gyorsan fejlődő gazdasága a tőkésországok politikusai és vezető közgazdászai előtt élesen vetették fel a válság, a munkanélküliség okainak elemzését, s azon módszerek kutatását, melyekkel további ha-

sonló megrázkódtatások elkerülhetők. E közgazdászok legjelentősebbike J. M. Keynes volt.[44]

Keynes elmélete óriási hatással volt a második világháborút követő időszakban a tőkésországok közgazdászaira. A fejlett tőkésországokban, különösen Nyugat-Európá-

[44] Keynes a két világháború közti időszak úgyszólván minden jelentős tőkés koncepciójának kidolgozásában részt vett. Így a Dawes-terv, a roosevelti New Deal kidolgozásában, az USA hadi termelésének megszervezésében. Az ő elképzelései közrejátszottak később a Világbank és a Nemzetközi Monetáris Alap létrejöttében is. A modern burzsoá „növekedési" elméletek a keynesizmust tekintik kiinduló pontjuknak.

Keynes makroökonomista. Módszerére jellemző a pszichológiai tényezők erős figyelembevétele, matematikai apparátus alkalmazása. Abból indul ki, hogy Say törvénye, vagyis a kereslet és kínálat automatikus kiegyensúlyozódásának törvénye érvényesül a klasszikus kapitalizmusban, a modern tőkés gazdaság azonban már nem képes automatikusan úrrá lenni gazdasági bajain, amit bizonyítanak a válságok, depressziók, a munkanélküliség. A mai tőkés gazdaság számára külső beavatkozás szükséges, ami áthidalja e problémákat.

A munkanélküliség okát a „megtakarítási hajlammal" magyarázza. Szerinte a jövedelmek nagyságának növekedésével párhuzamosan nő a társadalom megtakarítási hajlama. Ha a megtakarítás teljes egészében beruházásra kerülne, nem volna baj a gazdaságban, azonban a megtakarítási ösztön és a beruházási törekvés egymástól elkülönül és függetlenedik. Ebből következik, hogy minél nagyobb egy társadalom reáljövedelme, annál nagyobb a reáljövedelem és a fogyasztási kiadások között a szakadék, és ezt csak a beruházások emelésével lehet ellensúlyozni. Tagadja, hogy a megtakarítások közvetlenül beruházásokhoz vezetnek, ezt külső tényezővel, az állami beavatkozással kell megoldani. Az improduktív kiadásokat is alkalmasnak tartja e feladat betöltésére. Az állami beruházások kiszélesítését javasolja. A hibás beruházás is jobb — mondja — mint a beruházások elmaradása. A gazdaság lendületbe kerül, a költségek, a pénz a gazdasági vérkeringésre jótékony hatással vannak. A fegyverkezést is ilyen gazdasági tényezőnek fogják fel a keynesisták. Keynes nagy szerepet tulajdonít a magánkezdeményezés erősítésének, az állami megrendeléseknek, a biztosított piacnak, a kedvezményes beruházási hiteleknek. Az általa kifejtett multiplikátor fogalom a beruházás és a nemzeti jövedelem változása közti összefüggést fejezi ki. A megtakarítási és a fogyasztási hajlam figyelembevételével számításokat végez, hogy a beruházási összegnek hányszorosára nőhet a nemzeti jövedelem, figyelembe véve a beruházások tovagyűrűző hatását.

ban úgyszólván mindenütt megalakultak a különböző elnevezést viselő tervezési intézetek és hivatalok, melyeknek feladata és célja az volt, hogy a tőkés gazdasági viszonyok között vizsgálják azokat a pénzügyi és egyéb lehetőségeket, amelyek a gazdaság egyensúlyát és megfelelő fejlődési ütemét biztosítják.

A tervezés valamilyen formája ma már minden fejlett tőkésországban létezik. Az alkalmazott módszereket és a tervezés mélységét illetően igen jelentős különbségek vannak.

Franciaországban, Hollandiában, Svédországban, Norvégiában például a terv a gazdasági élet alakulásában jelentős, sok tekintetben meghatározó szerepet játszik, míg az Egyesült Államokban, a Német Szövetségi Köztársaságban nincs az ország gazdasági életét átfogó terv.

Azon igyekezet mellett, hogy a tervszerűség elemeit a gazdaság irányításában az állami beavatkozás útján érvényesítsék, a gazdaság fejlődésének jelentős vonása, főleg Nyugat-Európában, az integrációs törekvések erősödése. A háborút követő években megalakult a Közös Piac, majd ezt követően az EFTA. Az integrációs törekvések jegyében lépcsőzetesen csökkentették a vámokat és lépésről lépésre liberalizálták a külkereskedelmi kontingenseket. Ezek a rendszabályok élénkítőleg hatottak a termelésre és a kereskedelemre, és végeredményben — főleg az utóbbi évtizedben, amikor e gazdasági intézkedések hatása már megérett —, igen figyelemre méltó fejlődési ütemet tettek lehetővé.

Nyugat-Európában a II. világháborút követő két évtizedben a fejlődést nem szakították félbe általános túltermelési válságok, bár voltak rövid ideig tartó visszaesések, megtorpanások, a termelés többször stagnált.

A gazdasági növekedés problémái mind a tőkés, mind a szocialista irodalomban az utóbbi években az érdeklődés középpontjába kerültek lényegében a békés gazdasági verseny gondolatának térhódításával. A II. világháború óta eltelt időszakban végbement fejlődés részletes elemzését nem tekintem feladatomnak, csupán a fontosabb tényszámokat kívánom bemutatni.

11. tábla

*A bruttó nemzeti termék alakulása és évi növekedési üteme**

	Bruttó nemzeti termék indexe		1950–1955	1955–1965
	1950 = 100	1955 = 100	évek közötti növekedési ütem	
Közös Piac országaiban				
Belgium	169,6	141,8	3,5	3,6
Luxemburg	151,0	140,3	0,9	3,4
Franciaország	198,6	161,1	4,2	4,9
Hollandia	201,0	153,7	5,6	4,4
NSZK	268,7	171,4	9,4	5,5
Olaszország	225,9	170,2	5,9	5,5
Egyéb tőkésországokban				
Ausztria	209,0	155,5	6,0	4,5
Görögország	276,5	197,5	7,0	7,1
Portugália	189,1	180,8	2,6	6,1
Spanyolország	..	164,1[a]	..	6,4[a]
Egyesült Királyság	153,6	134,1	2,7	3,0
USA	172,6	139,7	4,3	3,4

* A növekedési ütem a KSH számításai alapján

[a] 1956. és 1964. évek között

Néhány tőkésországban a nemzeti jövedelem 1965. évi volumene a 10, illetve 15 év előttihez képest a 11. tábla szerint alakult.[45]

A továbbiakban az összehasonlítás szempontjából azok az országok érdemelnek különös figyelmet, amelyek a gazdasági fejlettség szintje tekintetében hozzánk viszonylag a legközelebb helyezkednek el. Így elsősorban Ausztria és Olaszország, amelyek a vizsgált időszakban előttünk jártak, továbbá Görögország, Portugália és Spanyolország, amelyek mind a második világháborút közvetlenül meg-

[45] A bruttó nemzeti termék az ország területén megtermelt összes végtermék (nemzeti jövedelem + amortizáció) összege, módosítva a nettó külföldi jövedelmek értékével. Megjegyzendő, hogy a tőkésországok a nemzeti jövedelmet és a bruttó nemzeti terméket a szocialista országoknál szélesebben értelmezik, az eltérésről a későbbiek során részletesebben lesz szó. A módszerbeli különbséget a volumenváltozásra vonatkozó adatokból nem szűrtük ki, ez azonban a mondanivalót érdemben nem befolyásolja.

12. tábla

Az ipari termelés indexe és évi növekedési üteme 1965-ben

	1950 = =100	1955 = =100	Évi növekedési ütem	
			1950 és 1955	1955 és 1965
			évek között	
Közös Piac országai				
Belgium	193	148	5,4	4,0
Franciaország	223	173	6,6	5,6
Hollandia	246	175	6,3	5,7
NSZK	331	185	12,3	6,4
Olaszország	318	210	8,3	7,7
Egyéb tőkésországok				
Ausztria	257	166	9,2	5,2
Görögország	298[a]	187[a]	9,9[a]	6,5[a]
Portugália	..	216	..	8,0
Spanyolország	380	241	9,6	9,2
Egyesült Királyság	157	133	3,7	2,9
USA	188	149	4,4	4,1

[a] Csak feldolgozóipar

előző időszakban, mind az utóbbi években valamivel mögöttünk vannak. Érdemes megemlíteni, hogy Ausztria és Olaszország a legdinamikusabban fejlődő nyugat-európai országok közé tartoznak.

A bruttó nemzeti termék évi növekedési ütemében az európai tőkésországok között jelentős eltérések tapasztalhatók. (11. tábla)

A növekedési ráták eltéréseit több tényező okozza, a legjelentősebb az ipari termelés növekedési üteme. (12. tábla)

A fejlődési ütem eltéréseit jelentősen befolyásolták a háború hatásai. Az adatokból megfigyelhető, hogy a háború után kb. 1955-ig az ipari termelés növekedésének nagyobb volt az üteme azokban az országokban, ahol nagyobbak voltak a háborús károk (NSZK, Olaszország, Ausztria, Görögország).

Az utóbbi években a nyugat-európai országokban az ipari termelés üteme csökkenő tendenciát mutat, amiben

minden bizonnyal szerepet játszik a rekonstrukciós tartalékok kimerülése, majd az integrációból eredő lehetőségek kihasználhatóságának csökkenése.

A mezőgazdasági termelés alakulásában az előbbi „szabályszerűség" nem figyelhető meg. A Közös Piac országaiban a mezőgazdasági termelés növekedési üteme közel azonos volt. Aránylag gyors volt a mezőgazdasági termelés emelkedése a szomszédos Ausztriában és Görögországban. Ez végeredményben azt jelenti, hogy a korábbi különbségek megszűnése tekintetében nem sok történt. (13. tábla)

A termelés növekedésének fontos hajtóereje a beruházások fokozása.

A beruházások nagysága (1964-ben) az említett tőkésországokban a bruttó nemzeti termék százalékában a legmagasabb Hollandiában és az NSZK-ban (27, illetve 25,9%), a legalacsonyabb az USA-ban és az Egyesült Királyságban (16,9, illetve 18,4%).[46]

Ha egyes országok beruházásainak részarányát egybevetjük a termelés átlagos évi növekedési ütemével, vegyes képet kapunk. Általában megállapítható,

13. tábla

A mezőgazdasági termelés indexe és növekedési üteme 1964—65-ben (FAO adatok alapján)

	1954—55 = 100	Évi növekedési ütem 1954—55 és 1964—65 évek között
Közös Piac országai		
Belgium—Luxemburg	123	2,1
Franciaország	124	2,2
Hollandia	137	3,2
NSZK	125	2,3
Olaszország	124	2,2
Egyéb tőkésországok		
Ausztria	144	3,7
Görögország	159	4,7
Portugália	108	0,8
Spanyolország	130	2,7
Egyesült Királyság ..	137	3,2
USA	118	1,7

[46] A tőkésországokban a termelési eszközök és a fogyasztási cikkek árarányai eltérnek a szocialista országokban fennálló arányoktól. Az említett tartalmi eltérések mellett ez az oka annak, hogy a szocialista és tőkésországokra vonatkozóan kimutatott beruházási részarányok nem hasonlíthatók össze.

14. tábla

Az egy lakosra jutó bruttó hazai termék fejlődésének üteme
(változatlan áron)

	1955 és 1960 évek között	1960 és 1965 évek között
Közös Piac országai		
Belgium	2,7	4,2
Franciaország	3,7	3,7
Hollandia	2,8	3,7
NSZK	5,1	3,4
Olaszország	4,7	4,1
Egyéb tőkésországok		
Ausztria	5,2	3,4
Görögország	3,9	6,8
Portugália	3,9	5,4
Egyesült Királyság	1,9	2,1
USA	0,4	3,2

hogy a gyorsabban fejlődő országokban aránylag magas színvonalúak a beruházások, azonban ahol a beruházások nagyarányúak, nem feltétlenül gyors a gazdasági fejlődés növekedési üteme. Ez utóbbi tehát nemcsak a beruházások színvonalától, hanem azok szerkezetétől is függ, vagy talán elsősorban az utóbbitól.

A termelékenység növekedésének üteme — amit az egyéb összehasonlító adat hiányában az egy lakosra jutó bruttó nemzeti termékkel lehet leginkább jellemezni — a felsorolt országok között számottevően csak az NSZK-ban, Ausztriában és Olaszországban csökkent. Ezekben az országokban jelentősebben csökkent a vizsgált időszak második felében a termelés üteme is. (14. tábla)

Az európai tőkésországok között a gazdasági fejlettség tekintetében fennálló szintkülönbségeket jól jellemzik az egy lakosra jutó 1965. évi nemzeti jövedelem dollárban kifejezett összegei. (15. tábla, 100. old.)[47]

[47] Megjegyzendő, hogy a nemzeti jövedelem nemzetközi összehasonlításánál számos elméleti, módszertani probléma merül fel. A sokoldalú, részletes nemzetijövedelem-összehasonlítások tapasztalatai arra

15. tábla

	Az egy főre jutó 1965. évi nemzeti jövedelem dollárban (folyó áron)
Közös Piac országaiban	
Belgium—Luxemburg	1406
Franciaország	1436
Hollandia	1265
NSZK	1447
Olaszország	883
Egyéb tőkésországokban	
Ausztria	970
Görögország	566
Portugália	351
Spanyolország	594
Egyesült Királyság ..	1451

Ez a többségében magas színvonal egyebek között arra vezethető vissza, hogy történelmi adottságaik folytán ezek az országok a múlt században — részben a gyarmatbirodalmuk adta lehetőségekkel összefüggésben — viszonylag magas felhalmozást hajtottak végre.

*

A II. világháború után a *szocialista, s ezen belül a KGST-országok gazdasági fejlődésének üteme* jelentősen meghaladta a tőkés gazdaság növekedési ütemét. A gyors fejlődés legfőbb tényezője a szocializmus alapjai-

---

mutatnak, hogy az eredményeket a legnagyobb statisztikai körültekintés mellett is csak bizonyos határok között lehet meghatározni.

A szocialista és a tőkésországok közötti összehasonlítást tartalmi különbségek is nehezítik. A tőkésországokban használatos „nemzetgazdasági számlarendszer" (System of National Accounts) alapelvét tekintve lényegesen eltér attól az elvtől, melynek alapján a szocialista országok nemzeti jövedelmüket számítják. A tőkésországok gyakorlata (az SNA) úgyszólván minden társadalmilag szervezett tevékenységet termelőnek tekint és beszámít a nemzeti jövedelembe. A szocialista országok viszont csak az anyagi javak termelését és az anyagi jellegű szolgáltatásokat (személyszállítás, energia-, gáz-, javítószolgáltatás stb.) tekintik termelőnek, s ezeket veszik figyelembe a nemzetijövedelem-számításnál. E tartalmi eltérés mellett van egy értékelésbeli különbség is. A szocialista országok piaci áron értékelik a termelést, s így a nemzeti jövedelmet. A tőkésországok viszont a nemzeti jövedelmet a közvetett adók nélkül számítják.

A nemzetközi összehasonlítást a mondottakon felül az országok eltérő árarányai, továbbá a valuták hivatalos árfolyama és tényleges belső vásárlóértéke közötti különbségek is nehezítik.

nak lerakása, a tervgazdálkodás megvalósítása volt. Az országok belső erőfeszítései mellett pozitív szerepet játszott a KGST keretében történő gazdasági együttműködés. A szocialista országok egymás közötti külkereskedelmi forgalma 15 év alatt 4,8-szeresére nőtt, és 1965-ben forgalmuk több mint 70%-át egymással bonyolítják. Ez az együttműködés nagy szerepet játszott az európai szocialista országok gyors iparosításában, nyersanyagellátásuk biztosításában, stabil piacot teremtett ipari és mezőgazdasági termékeik számára és hozzájárult a műszaki színvonal emeléséhez. A külkereskedelmi kapcsolatok fejlődése hosszú lejáratú szerződések keretében történt, erősödtek a műszaki-tudományos kapcsolatok. Számos közös szervezet is elősegítette az együttműködést.

A gazdasági fejlődés lemérhető a KGST-országok nemzeti jövedelmének gyors ütemű növekedésén is. A nemzeti jövedelem alakulását 1965-ben a tíz, illetőleg tizenöt év előttihez képest a 16. táblázat szemlélteti. (102. old.)

A nemzeti jövedelem 1965-ben 1938-hoz képest Magyarországon közel háromszorosra, Romániában több mint négyszeresre, Csehszlovákiában (1937-hez képest) közel háromszorosra, Lengyelországban közel négyszeresre, Bulgáriában (1939-hez képest) közel négyszeresre és a Szovjetunióban (1940-hez képest) közel hatszorosra nőtt, jóllehet a növekedési ütem 1938—1950 között rendkívül alacsony volt a háború következtében.

Gyors volt a fejlődés az 1950—1955 közötti periódus-

Az egy főre jutó nemzeti jövedelem nemzetközi összehasonlítására vonatkozóan igen sok számítás forog közkézen. Hazánkban Jánossy Ferenc dolgozott ki a nemzeti jövedelem nemzetközi összehasonlítására szolgáló módszert.

A különböző számítások közötti eltérések illusztrációjaként megemlítem, hogy például a Monthly Bulletin of Statistics 1967. májusi számában Magyarország 1965. évi egy főre jutó nemzeti jövedelmét 549 dollárban tünteti fel. Ezzel szemben a Világbank atlasz egy 1964. évre vonatkozó összehasonlítása Magyarország egy főre jutó nemzeti jövedelmét Olaszországénál valamivel magasabbra becsüli.

16. tábla

A nemzeti jövedelem növekedése a szocialista országokban (1965)

	Index		A növekedés évi üteme	
	1950 = 100	1955 = 100	1950–1955	1955–1965
			évek között	
Bulgária	394	219	12,5	8,2
Csehszlovákia	229	155	8,2	4,5
Lengyelország	281	185	8,7	6,4
NDK	285	165	11,6	5,2
Magyarország	232	171	6,3	5,5
Románia	408	212	13,9	7,8
Szovjetunió	361	211	11,3	7,8

ban az ipar extenzív fejlesztése idején. Az 1955—65. évek közötti tízéves periódusban a fejlődési ütem valamelyest lassult.

Míg a KGST-országok összességében a nemzeti jövedelem 1950—1955 között évi átlagban 10,8%-kal nőtt, a növekedés a következő öt évben (1955—1960) évi 8,5% és 1960—1965-ig évi átlagban 5,9% volt. Az ütem inkább az iparilag fejlettebb KGST-országokban csökkent. Kétségtelen, hogy ebben több tényező játszott közre. Egyik legfontosabb, hogy fokozatosan kimerültek a gazdasági fejlesztés extenzív tényezői. Közrejátszottak az ötvenes évek gazdaságfejlesztési koncepciójának következményei (nehézipari bázisok létrehozása, tekintet nélkül a természeti feltételekre, a nemzetközi munkamegosztás követelményeinek nem kellő figyelembevétele, a beruházások alacsony hatékonysága stb.) és az, hogy a keletkezett aránytalanságok felszámolása fékezte a fejlődés ütemét. Szerepet játszottak a mezőgazdaság fejlődésében mutatkozó problémák is.

A nemzeti jövedelem növekedésének fő tényezője az ipari szektor expanziója volt. Az ipari termelés az 1965-öt megelőző 10—15 évben a 17. tábla szerint alakult.

17. tábla

	Index		Évi átlagos növekedés 1955 és 1965 között
	1950 = 100	1955 = 100	
Bulgária	696	363	13,8
Csehszlovákia	349	211	7,8
Lengyelország	500	238	9,1
NDK	391	205	7,5
Magyarország	386	208	7,6
Románia	659	318	12,3
Szovjetunió	458	248	9,5

Az ipari termelés növekedése a KGST-országok összességében 1950-től 1955-ig átlag 13,6, 1955—1960 között 10,1, 1960-tól 1965-ig 9 százalék. Az ipari termelés növekedésének üteme tehát itt is csökkent, de még a legalacsonyabb növekedési százalék (8,9) is magasabb, mint a tőkésországokban (Közös Piac 4,8%) 1962—1965 között. A mezőgazdasági termelés ugyanezen idő alatt az iparnál lényegesen alacsonyabb fejlődést mutat. (18. tábla)

Az ipari és mezőgazdasági termelés, illetve a nemzeti jövedelem növekedésének fontos tényezője volt a beruházások számottevő volumene

18. tábla

A mezőgazdasági termelés indexe

	Index	
	1950 = = 100	1955 = = 100
Bulgária	213	154
Csehszlovákia	117	108
Lengyelország	146	139
NDK	170	122
Magyarország	135	112
Románia	192	119
Szovjetunió ..	178	147

19. tábla

Beruházások a nemzeti jövedelem százalékában[a]

	1965 folyó áron
Bulgária	31,6[b]
Csehszlovákia	24,4[c]
Lengyelország	25,7[b]
NDK	22,5[b]
Magyarország	28,4
Románia	—
Szovjetunió	25,3

a Ezek az adatok a már említett módszerbeli különbségek és eltérő árarányok miatt a tőkésországokkal való összehasonlításra nem használhatók

b 1964. évi adat

c 1964. évi áron

20. tábla

A termelékenység növekedése a szocialista országokban az iparban, 1955—1965

	1965. év 1955. év	1965. év 1960. év	Évi átlagos növekedési ütem, %	
			1955 és 1965	1960 és 1965
	%-ában		évek között	
Bulgária	180	139	6,1	6,8
Csehszlovákia	169	119	5,4	3,5
Magyarország	155	127	4,5	4,9
Lengyelország	175	128	5,7	5,1
NDK	190	131	6,6	5,6
Románia	214	145	7,9	7,8
Szovjetunió	171	125	5,5	4,6

és növekvő részaránya. Mindemellett a beruházások hatékonysága a gyors fejlődés ellenére sem kielégítő. Ebben minden valószínűség szerint szerepet játszik az is, hogy a nemzetközi együttműködés lehetőségei még nincsenek kielégítően kiaknázva. (19. tábla)

Az ipari termelés növekedésében igen jelentős szerepe volt mind a foglalkoztatottság növekedésének, mind a termelékenység emelkedésének. (20. tábla)

A vizsgált tíz év alatt a felsorolt tőkésországoknál jelentősen nagyobb mértékben nőttek a szocialista országokban a reálbérek is, bár a növekedés ütemében figyelemre méltó különbségek vannak. Érdemes megjegyezni, hogy az ipari munka termelékenységének növekedési üteme e tíz év alatt hazánkban alacsony volt, hogy a reálbér növekedési üteme minden országban — Magyarország kivételével — alacsonyabb volt a termelékenység növekedési üteménél. Az 1960—65 közötti időszakban az összehasonlítás a termelékenység növekedését illetően számunkra már kedvezőbb képet mutat.

21. tábla

	Az egy főre jutó nemzeti jövedelem indexei, Magyarország = 100[a]	
	1955. év	1964. év
Bulgária	63	88
Csehszlovákia	165	155
Lengyelország	99	94
NDK	197	167
Magyarország	100	100
Románia	61	76

[a] *Forrás:* Hat európai szocialista ország nemzeti jövedelmének összehasonlítása. KSH Budapest, 1968.

Az egy főre jutó nemzeti jövedelem tekintetében az európai szocialista országok között Magyarország nagyjából középen foglal helyet. (21. tábla)

*

Az európai szocialista országok csoportja jelentős szerepet játszik a világ termelésében. 1950-ben a világ bruttó társadalmi termékének 18%-át adták, 1965-ben azonban már 27%-át, vagyis tizenöt év alatt súlyuk a világ gazdaságában 50%-kal nőtt. Ez a szám önmagáért beszél. 1950-ben az európai szocialista országok részesedése a világ össztermeléséből 57%-kal nagyobb volt, mint a Közös Piac országaié, 1965-ben már 125%-kal magasabb. 1965-ben az európai szocialista országok az USA és Kanada (bizonyos mértékben önkényesen csoportosított) tömbje után a második legnagyobb gazdasági csoport a világon.

A bruttó nemzeti termék megoszlását az egyes csoportok között a 22. tábla (106. old.) mutatja.

A KGST-országok termelése 1965-ben a világ nyersvas-, nyersacéltermelésének közel 27%-át adta, cementtermelésük a világtermelés 24%-át tette ki, a villamosenergia-termelés az átlagos részaránynak felel meg. A nyersolaj-termelés 1964-ben 17%-ot tett ki.

A beruházások évi átlagos növekedése a szocialista or-

22. tábla

A bruttó nemzeti termék megoszlása országcsoportonként

(százalékban)

	1950	1958	1965
Világ összesen[a]	100,0	100,0	100,0
Ebből:			
Európai szocialista országok	18,0	24,8	27,0
Tőkésországok	82,0	75,2	73,0
Fejlett tőkésországok	69,4	62,9	61,3
USA—Kanada	42,8	37,3	35,5
Nyugat-Európa	22,3	21,4	20,9
Közös Piac	11,5	12,0	12,0
Fejlődő országok	12,6	12,3	11,7

a Az Európán kívüli szocialista országok nélkül

országokban jelentősen meghaladja a nyugat-európai tőkésországok beruházásainak növekedését. Míg 1955-től 1964-ig a Közös Piac országaiban a beruházások évi átlagos növekedési üteme 4,7—7,5% között helyezkedett el (az EFTA országaiban szélesebb a szóródás), a szocialista országokban ugyanezen időszakban a beruházások 7,6-től 13,4%-os évi átlagos növekedése következett be.

A KGST-országok ipari termelése gyorsabb ütemben nő, mint a nyugat-európai tőkésországoké, de az ütembeli különbség csökken. (23. tábla)

A KGST-országok közül jelentőségben kiemelkedik a Szovjetunió magas fejlődési üteme. Közismertek azok az eredmények, melyeket a legnagyobb szocialista állam az ipar élenjáró ágazataiban: az atomenergia felhasználásában,

23. tábla

Az ipari termelés évi átlagos növekedési üteme

	1950—1955	1955—1960	1960—1965
KGST	13,6	10,1	8,5
Közös Piac	8,7	7,0	5,8

a rakétatechnikában, a repülőiparban elért. Ezek mellett a hagyományos iparágakban is nagy fejlődés következett be.

A fűtőanyagmérleg korszerűsítése érdekében az utóbbi tíz évben nagyarányú kőolaj- és földgázkitermelési programot valósítottak meg. 1955 és 1965 között a Szovjetunióban az egy főre jutó kőolajtermelés háromszorosára, a földgáztermelés tizenkétszeresére nőtt. Ugyanezen időszakban az Amerikai Egyesült Államokban az egy főre jutó kőolajtermelés némileg csökkent és a földgáztermelés 45%-kal nőtt. Mindezzel együtt a Szovjetunió egy főre jutó kőolajtermelése az USA színvonalának kb. 60%-át, a földgáztermelés negyedrészét érte el 1965-ben.

A vegyipar nagyarányú fejlesztése az elmúlt hétéves tervben bontakozott ki. 1955 és 1965 között a vegyipar termelése a Szovjetunióban évi átlagban 13,5%-kal nőtt, csaknem kétszer olyan gyorsan, mint az Amerikai Egyesült Államokban.

A fontosabb könnyűipari ágazatok termelése is (különösen a bőr- és cipőipar, a papír- és a faipar) jelentős mértékben nőtt az elmúlt tíz év alatt a Szovjetunióban.

A hatvanas években sokkal több lakást építettek, mint korábban: az 1000 lakosra jutó lakásépítkezés az 1955. évi 7,7-ről 1965-ben 9,7-re nőtt. A hatvanas években elért lakásépítkezések mértéke a Szovjetunióban — 1000 lakosra számítva — egyike volt a legmagasabbaknak a világon.

A Szovjetunió mezőgazdasági termelésének volumene 1966-ban elérte az Amerikai Egyesült Államok termelési színvonalának 85%-át.

*

A nemzeti jövedelem (bruttó nemzeti termék) növekedésének trendje tehát az utolsó tíz évben (1955—65 között) a Közös Piac országaiban évente 3,4 és 5,5% között mozgott, az egyéb nyugat-európai tőkésországok átlaga inkább az alsó határhoz közelebb helyezkedett el. Ugyanakkor a KGST országaiban e tíz évben a nemzeti jövede-

lem emelkedésének évi üteme 4,5—8,2% között volt. Az ipari termelés évi átlagos növekedési üteme a Közös Piac országaiban 4,0 és 7,7% között van az 1955-1965. években, s a többi országban is lényegében e határok közt alakult ki a növekedési ütem. A KGST országainál ez lényegesen magasabb, az alsó határ 7,5%, a felső 13,8%.

A mezőgazdasági termelés adatai a következőket mutatják: 1954—55 és 1964—65 között a Közös Piac országaiban a mezőgazdasági termelés évi növekedési üteme 2,1 és 3,2% között mozgott, a KGST-országokban ez az ütem 1955 és 65 között 0,8% (Csehszlovákia) és 4,4% között (Bulgária) volt.

A Közös Piac országaiban a termelékenység évi átlagos növekedési üteme (az egy lakosra jutó bruttó hazai termék alapján számítva) 1955. és 1965. évek között 3,3 és 4,3% között volt. Egyéb tőkésországokban 1,8% (USA) és 5,3% (Görögország). A KGST-országokban a termelékenység évi átlagos növekedési üteme 1955. és 1965. évek között 4,5 és 7,9% között mozgott.

A gazdasági fejlettség szintjét — mint ismeretes — az egy főre jutó nemzeti jövedelem alapján szokták meghatározni. Mint korábban említettem, a nemzeti jövedelem nemzetközi összehasonlítása ez idő szerint meglehetősen problematikus. Mindemellett, a számítások elkerülhetetlen korlátai ellenére érdeklődésre tarthat számot, hogy az európai országok a gazdasági fejlettség tekintetében hogyan helyezkednek el, s Magyarország hol foglal helyet az országok között. (A következő összeállítás hozzávetőleges pontosságú, az adatok a nagyságrendek érzékeltetésére szolgálnak.) (24. tábla)

*

Magyarország a szocialista országok között a nemzeti jövedelem növekedésének évi ütemét illetően az elmúlt tíz évben a középcsoportban helyezkedik el.

Meg kell jegyezni, hogy hazánk helyzetét illetően nem hagyhatók figyelmen kívül az 1956 előtti néhány évben

24. tábla

Az egy főre jutó nemzeti jövedelem aránya néhány európai országban[a]

	Az egy főre jutó nemzeti jövedelem 1964-ben Magyarország = 100
Belgium—Luxemburg, Dánia, Egyesült Királyság, Franciaország, Hollandia, Norvégia, NSZK.....	200—250
Ausztria, Csehszlovákia, NDK	160—180
Olaszország.....	120—140
Magyarország, Lengyelország	90—100
Bulgária, Görögország, Jugoszlávia, Portugália, Románia, Spanyolország.....	60— 90

a Az összeállítás a következő forrásmunkák alapján készült: Statistical Yearbook, 1966. U. N. New York, 1967. Ehrlich Éva: Nemzeti jövedelmek dinamikus nemzetközi összehasonlítása naturális mutatókkal. Közgazdasági Szemle, 1968. 2. szám. Hat európai szocialista ország nemzeti jövedelmének összehasonlítása. KSH, Budapest, 1968.

stagnáló gazdaság, s az ellenforradalom okozta károk hatása, melyek fejlődésünk grafikonjait erősen rontják.

A hozzánk legközelebb eső két tőkésországhoz viszonyítva a kép a következő: Ausztriában a nemzeti jövedelem emelkedésének évi átlagos üteme az utolsó tíz évben 4,5%, Olaszországban 5,5%, hazánkban szintén 5,5%. Itt meg kell jegyezni, hogy Olaszország a Közös Piacon belül a legdinamikusabban fejlődő ország. Az ipari termelést illetően ugyanezek az adatok a következő képet mutatják: Ausztria 5,2%, Olaszország 7,7%, Magyarország 7,6%.

A termelékenység — a már említett fogalomnak megfelelően — Ausztriában 4,3%-kal, Olaszországban szintén 4,3%-kal emelkedett, hazánkban a termelékenység növekedési üteme 4,5% volt.

Az utolsó öt év adatait vizsgálva a kép számunkra kedvezőbb.

Az 1960—1965. években az egy főre jutó nemzeti jövedelem Magyarországon 25%-kal, Olaszországban 21%-kal, Ausztriában 18%-kal nőtt.

A lakosság fogyasztása — elsősorban élelmiszerfogyasz-

25. tábla

	Magyarország helye a 33 ország viszonylatában	Magyarországon fogyasztott mennyiség
Napi átlagos tápanyagfogyasztás		
Kalória	14	3055
Összes fehérje (g)	5	96
Ebből: állati fehérje (g)	18	38
Évi átlagos fogyasztás kg-ban		
Húsfélék	18	52
Hal	28	2
Tojás	16	10
Tej, tejtermék (zsírtartalomban)	19	4
Cereáliák	10	139
Burgonya	16	84
Zsiradékok	8	23
Cukor	20	30
Zöldségfélék	15	78

tása — tekintetében Magyarország kedvező helyet foglal el. Megállapítható, hogy a kalória, az összfehérje, a zsiradék- és a szénhidrát-fogyasztásunk meghaladja az általános szükségletet, csupán az állati fehérjék fogyasztása alacsonyabb valamivel. Ha Magyarország egy lakosra jutó élelmiszerfogyasztását 33[48] ország fogyasztásával összehasonlítjuk, az eredmény 1964—1965-ben a 25. tábla szerint alakul.

Magyarországon 1966-ban 1000 lakosra számítva 5,5 lakást építettek, amely megfelel az európai szocialista országok átlagos színvonalának, de jelentős mértékben elmarad a Szovjetunió, és a fejlett tőkésországok egy része mögött.

[48] Ausztria, Belgium, Luxemburg, Csehszlovákia, Dánia, Egyesült Királyság, Finnország, Franciaország, Görögország, Hollandia, Jugoszlávia, Lengyelország, Magyarország, NDK, Norvégia, Olaszország, Portugália, Spanyolország, Svédország, Svájc, Amerikai Egyesült Államok, Kanada, Argentína, Brazília, India, Pakisztán, Japán, Dél-Afrikai Köztársaság, Egyesült Arab Köztársaság, Törökország, Ausztrália, Új-Zéland, Német Szövetségi Köztársaság.

Magyarországon az utóbbi években az 1000 lakosra jutó rádióelőfizetők száma megközelítette az európai nemzetközi élvonalat. A televíziónak nálunk még viszonylag rövid a múltja. Ennek ellenére az 1000 lakosra jutó televíziókészülékek száma a szocialista országok közül csak a Német Demokratikus Köztársaságban és Csehszlovákiában több, mint nálunk. Ellátottsági színvonalunk eléri Ausztriát.

Bár Magyarországon az utóbbi években jelentősen nőtt a személygépkocsi-állomány, a gépkocsival rendelkezők aránya — a fejlett országokkal összehasonlítva — alacsony.

A gazdasági mutatók összehasonlításánál nem hagyható figyelmen kívül a foglalkoztatottak megoszlása termelő és szolgáltató ágazatok között. A szocialista országok többségében nemzeti jövedelmük szintjéhez képest a foglalkoztatottak kisebb aránya dolgozik nem termelő, illetve szolgáltatási ágazatokban, mint az ugyanezen szinten álló tőkésországokban. Az összkeresőkből a szolgáltatási ágazatokban[49] foglalkoztatottak 1960-ban Ausztria: 36,1%, Olaszország: 31,9%, Spanyolország: 27,3%, Magyarország: 26,6%, ami a szocialista országok között előkelő helyet jelent.

*

Az elmúlt két évtizedre jellemző a *gyarmati és félgyarmati* sorban volt országok függetlenségi törekvéseinek sorozatos sikere, ami Ázsiában és Afrikában új államok keletkezéséhez vezetett. Míg 1946-ban a világ összlakosságának 27,6%-a élt gyarmatokon, 1964-ben ez az arányszám már csupán 1,1%-ot tett ki. A felszabadult népek nagy lendülettel láttak államuk és gazdaságuk megszervezéséhez, az elmaradottság fokozatos felszámolásához.

Ma a világ lakosságának 45,9%-a él fejlődő országokban. Ezen országok nemzeti jövedelme azonban a világ összes bruttó termelésének csak mintegy 12%-át teszi ki. A KGST-országok áruforgalmának 8,9%-a bonyolódik ezekkel az országokkal.

[49] Kereskedelem, közlekedés, hírközlés, egyéb szolgáltatás, együtt.

A gyarmati népek felszabadulása a tőkésországok gazdaságára nagy hatással van. Politikailag ez a gyarmattartó országok történelmi veresége volt. Gazdaságilag igyekeztek a lehetőség szerint minél nagyobb mértékben továbbra is profitálni a felszabadult országok helyzetéből. Önmagában az a tény, hogy a volt gyarmattartó hatalmak visszavonták volt gyarmataikról hadseregeik egy részét és adminisztrációjukat, jelentős teher alól mentesítette őket és helyenként bizonyos gazdasági fellendülést is alátámasztott (például Franciaországban az algériai háború befejezése). Ugyanakkor ezek a fejlett országok minden erejükkel azon fáradoztak, hogy régi kapcsolataik révén gazdasági pozíciójukat lehetőség szerint megőrizzék. E tekintetben sok feltétel kedvező volt számukra. Üzletembereik ismerték a nyersanyagforrásokat és az egyéb gazdasági lehetőségeket. Évtizedek, sőt évszázadok óta jelen voltak e piacokon, széles gazdasági kapcsolatokat építettek ki. Mindez lehetővé tette, hogy a neokolonializmus álcázott formái közt tovább folytassák kizsákmányoló tevékenységüket.

A fejlett tőkésországok jelentős befektetéseket eszközöltek e területeken. A külföldi inveszticiók tekintetében első helyen az Egyesült Államok áll, a második helyen Anglia. Erősen nőnek az NSZK tőkeberuházásai.

A Világbanknak az 1964. évi Világkereskedelmi és Fejlesztési Konferencia alkalmából összeállított adatai szerint 74 fejlődő ország állami adóssága 1962 végén 27,1 milliárd dollárt tett ki. Tekintettel arra, hogy az adósság átlagos évi növekedési üteme 1955—62 között 15% volt, a jelenlegi színvonal óvatos becslés szerint is meghaladja a 40 milliárd dollárt.[50]

A tőkebefektetések után a fejlődő országok által átutalt profit összege ugyancsak ENSZ adatok szerint 1963-ban 4 milliárd dollárt tett ki, többet, mint az ez évben újonnan

[50] Korunk Világgazdasága című könyv adatai szerint a külföldi tőkebefektetések összege 1963-ban Latin-Amerikában 20 milliárd dollár, Afrikában 13, Ázsiában 10 milliárd dollár. A Latin-Amerikában elhelyezett tőke háromnegyed része USA eredetű.

eszközölt direkt tőkebefektetések összege. A befektetések értéke után számítva a profit 1965-ben 18%-ot tett ki.

A függetlenné vált országok legnagyobb része az évszázados gyarmati kizsákmányolás folytán nagy tőkeszegénységgel küzd. A függetlenségi mozgalmak gyors sikerei után, melyek egyben a baloldal előretörését jelentették, a tőkeszegénység egyre nyomasztóbb lett és számos helyen talajt adott olyan jobboldali irányzatoknak, amelyek a volt gyarmattartók felé történő orientációt helyezték politikájuk középpontjába. Az imperialista hatalmak folyamatos és újonnan szőtt kapcsolatai lehetővé tették intenzív részvételüket ezeknek az országoknak a gazdaságában, s mivel e területeken a nyersanyagtermelés a döntő, a nyersanyagpiacok és árak kézbentartásán keresztül növelték a függőségi viszonyt. A felszabadult országokban azonban erősek a haladó mozgalmak, amelyek nagy nyomást gyakorolnak kormányaikra a fejlődés érdekében, s ezek a törekvések nemzetközi fórumokon is helyt kaptak. Így jött létre 1964-ben az ENSZ Világkereskedelmi Konferenciája, mely számos elvet hagyott jóvá a nemzetközi kizsákmányolás megszüntetése, a gyarmati sorból felszabadult országok fejlődésének meggyorsítása érdekében. A Konferencia menete, lefolyása, eredményei bizonyságot tettek arról, hogy a szocialista tábor léte, ereje és aktív részvétele nélkül a fejlődő országoknak nem sok esélye lenne a gyarmatosítás következményeinek felszámolására.[51]

[51] Az ajánlások túlnyomó része a fejlődő országok gazdaságát szolgáló intézkedéseket foglalja össze. Egy részük a nemzetközi kereskedelem általános elveire is kiterjed. Általános elvként szögezték le, hogy „Az általános és teljes leszerelésre vonatkozó egyezmény megkötésének eredményeként fokozatosan felszabaduló összeg jelentős részét a fejlődő országok gazdasági növekedésének előmozdítására kell fordítani."

A nyersanyag-kereskedelem terén egységes az a követelés, hogy nemzetközi áruegyezmények útján a fejlődő országok nyersanyagexportjának megfelelő árszintjét biztosítani kell. Fontos követelés, hogy nyersanyagárakban bekövetkező hullámzásokat nemzetközi alapból kell ellensúlyozni, amit a fejlett tőkésországok hozzájárulásaiból képeznek.

A készáruexport területén a vám és egyéb akadályok megszüntetése,

A fejlődő országokban hatalmas érdeklődés nyilvánul meg a szocialista országokkal való gazdasági együttműködésre, s a szocialista tervgazdaság módszereinek tanulmányozására. Ezek olyan tényezők, melyek jelentősen hatnak a fejlődő országok valóságos függetlenségének és felemelkedésének biztosítására.

*

Mindazon tendenciák, melyek a szocialista és a tőkésországok fejlődési ütemét jelzik, a fejlődő országok nagy várakozása a szocialista rendszert illetően, saját eredményeink kritikus vizsgálata azt a kötelezettséget róják ránk, hogy keressük azokat a lehetőségeket a gazdaságirányítás rendszerében, a fejlesztési koncepciókban, amelyek alkalmasak a növekedési ütem gyorsítására, a szocializmusban rejlő erők fokozott kibontakoztatására.

---

a fejlődő országoknak nyújtandó preferenciák állnak az ajánlások középpontjában. A szocialista országok vállalták a fejlődő országokból származó áruk behozatalának növelését.

A pénzügyi jellegű követelések részben a hitelfeltételek megjavítását (például a törlesztési idő húsz évre történő meghosszabbítása), részben a hitelek volumenének növelését állították középpontba. A szocialista országok törekvése az volt, hogy nagyobb követeléseket támasszanak a volt gyarmattartó tőkésországokkal szemben.

Negyedik fejezet

A gazdaságirányítás új útjai

Nem véletlen, hogy úgyszólván valamennyi szocialista országban körülbelül egy időben kezdték keresni azokat a megoldásokat, amelyek nagyobb fejlődési ütem elérését célozzák a szocialista gazdaságirányítás reformja útján.

A Szovjetunió és a népi demokratikus országok a háborút követő években gyors ütemben hozták helyre a háború pusztításait. A tervszerű gazdálkodás előnyei szembetűnőek, ha a szocialista országok fejlődését saját múltjukkal, vagy azon tőkésországok fejlődésével vetjük össze, amelyekkel a háború előtti időszakban egy színvonalon álltak. Mégis a fejlődési ütem lassúbbodása, az a törekvés, hogy gyorsabban hozzák be gazdasági elmaradottságukat a fejlett tőkésországokkal szemben, a gazdaságban fellelhető feszültségek, a túlzott centralizmus miatti bürokratikus

elferdülések, a termelés minőségi problémái mind olyan okok voltak, amelyek már az ötvenes évek első felében oda hatottak, hogy a gazdaságirányítás módszereit felülvizsgálják. Különösen az 1953-at követő években fokozódó erővel jelentkeztek azok az elképzelések és javaslatok, amelyek a centralizáció túlzásainak felszámolását, a piaci viszonyok fokozott figyelembevételét követelték, az alkotó erők fokozott kibontakozásának teret adó decentralizációt, az anyagi érdekeltség érvényesítését a termelésben és az áruforgalomban.

A közgazdasági gondolkodásra élénkítőleg hatottak a jugoszláv gazdaságban végrehajtott reformok, amelyek hangsúlyozták a tervszerű gazdálkodás és a piac összekapcsolásának szükségességét, az árak ennek megfelelő alakítását, az önigazgatást.

A gazdaságirányítás fejlesztésére irányuló első részkísérletek az érvényben levő rendszer korlátaiba ütköztek, ezért már ez idő tájt felmerültek hazánkban is szélesebb körű reformot sürgető gondolatok (így például Péter György: A gazdaságosság jelentőségéről és szerepéről a népgazdaság tervszerű irányításában című cikke).

Az ellenforradalmat követő időszakban széles körű munka bontakozott ki hazánkban a gazdaságirányítás felülvizsgálatára (lásd II. fejezet), mely számos változást eredményezett.

A mezőgazdaságban a kötelező beszolgáltatás megszüntetése és helyette az árukapcsolatokon alapuló felvásárlás kialakítása, majd a termelőszövetkezeti gazdálkodást szabályozó egyéb intézkedések, az ösztönző jövedelemelosztási formák bevezetése, növelték az árukapcsolatokat és nagyobb szerephez juttatták a belső piacot.

Az állami vállalatoknál fontos elv volt a kormány 1957 januárjában tett nyilatkozata, mely többek közt leszögezte: „A központi irányításnak a legfontosabb kérdésekben kell érvényesülnie, ugyanakkor azonban nagyobb önállóságot kell biztosítani az üzemeknek..."

Ennek megfelelően csökkent a kötelező tervmutatók száma, előtérbe kerültek az értékesítési irányok szerinti ter-

vezés, a gazdaságossági és hatékonysági követelmények, olyan árrendezések történtek, amelyek az értékviszonyokat igyekeztek fokozottan figyelembe venni. Kiszélesült a vállalati önállóság különböző alapok konstruálásával, illetve bővítésével (vállalatfejlesztési alap, műszaki fejlesztési alap). Bevezetésre került a nyereségrészesedési rendszer, melynek nagy szerepe volt a jövedelmezőségi szemlélet erősítésében és bebizonyította, hogy a nyereségkategória előtérbe helyezése összeegyeztethető a tervgazdálkodással. Fontos intézkedés volt az átlagbér-ellenőrzés bevezetése is, ami lehetővé tette differenciáltabb bérformák alkalmazását.

Az eredmények mellett azonban egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a gazdaságirányítási rendszer átfogó felülvizsgálatára és reformjára van szükség.

A kötelező központi utasítások körének csökkentése nem egy esetben a középirányító szervek és a vállalatok részéről ütközött ellenállásba. A nem kötelezően megszabott mutatók esetében ugyanis a részmegoldások miatt zökkenők következtek be az anyagellátásban, a kooperációkban. A külkereskedelmi vállalatok arra törekedtek, hogy az exportterveket lehetőleg száz százalékban specifikálják, hogy árufedezetük biztosítva legyen. Az utasítások egy része így újratermelődött, s ezzel együtt az árak fiktív jellege is sok vonatkozásban fennmaradt. A merev árrendszer több évvel azelőtti költségviszonyokat tükrözött.

Ezekben az években közgazdasági irodalmunkban jelentős viták zajlottak le a gazdaságirányítás egyes kérdéseiről.

Ilyen volt például az ötvenes évek végén kibontakozó vita a nyereségrészesedési rendszer továbbfejlesztésének szükségességéről. Ilyen volt az ún. árvita. Az értéktörvény szerepéről, a helyes szocialista árképzési elvekről folyó vita igen széles körben tovább gyűrűződött.

Viták folytak a gazdaságirányítás szervezeti kérdéseiről (minisztériumok — középirányítás), a kötelező tervmutatók szükségességéről, a beruházási hatáskörökről, a termelési és áruforgalmi szféra kapcsolatairól és más kérdé-

sekről is.[52] A viták alapján kezdett kibontakozni a koncepció az irányítási reform szükségességéről és fő vonásairól. A koncepció kialakításában jelentős segítséget nyújtottak a baráti országokban lezajlott viták és intézkedések is.

A szocialista országokban a tervezett reformok alapgondolatai sok mindenben hasonlóak. Ilyenek:

— a központi tervmutatók szerepének csökkentése, egyes országokban megszüntetése, a vevők és eladók közvetlen kapcsolatainak érvényesítése,
— a beruházási döntési hatáskörök decentralizálása,
— rugalmasabb árrendszer kialakítása, a külföldi piac árainak erőteljesebb befolyása a belföldi árakra és a termelésre,
— a realizált vállalati jövedelem és a személyi jövedelmek szorosabb kapcsolatának megteremtése,
— a termelők közvetlenebb külkereskedelmi kapcsolatainak biztosítása stb.

E fő elvek tekintetében egyes országokban nem elhanyagolható különbségek is voltak és vannak. Ezek közül néhányat az alábbiakban megemlítek.

A népgazdasági tervezést illetően Jugoszláviában nem írnak elő a vállalatok számára kötelező tervszámokat, a termelési programokat maguk határozzák meg a piaci viszonyok mérlegelése alapján. Magyarországon és Csehszovákiában a vállalatok nem kapnak a jövőben kötelező tervszámokat, kivéve néhány kiemelt feladatot. A Szovjetunióban lényegesen kevesebb tervmutatót állapítanak meg, s a mennyiségi mutatókról összetettebb közgazdasági mutatókra térnek át (nyereség, jövedelmezőség, értékesítés terjedelme). Bulgáriában néhány legfőbb tényezőre korlátozzák a tervutasításokat. Más országokban is csökken a központi tervmutatók száma. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a központosítás túlzásainak megszüntetése a termékek minőségének javulására, a termelékenység növelésére, a választék szélesedésére vezet.

[52] Lásd Bibliográfia.

A beruházási hatáskörök tekintetében a vállalati források és hatáskörök jelentősen szélesednek, a bankhitel szerepe nő. Magyarországon és Csehszlovákiában tervezik a beruházások viszonylag legnagyobb részét vállalati hatáskörben megvalósítani. A Szovjetunióban csak az új vállalatokat fogják a jövőben költségvetési forrásból létrehozni. Növelik a vállalati forrásokat és a hitelforrásokat is.

Jugoszláviában a meglevő vállalatok kapacitásbővítését és rekonstrukcióját kizárólag a vállalatok hitellel kiegészíthető forrásaiból valósítják meg, de az infrastruktúrát fejlesztő beruházásokat, valamint az elmaradt területek fejlesztését központi eszközökből finanszírozzák.

Az NDK-ban a vállalatok viszonylag kicsi, de a VVB-k jelentős saját beruházási forrásokkal rendelkeznek.

Az árrendszer módosításában is hasonló a törekvés több szocialista országban: az eddigi rögzített, csak hosszabb időközökben, központilag változtatható árak rendszerét rugalmasabbá, a bel- és külföldi piac értékítéleteitől jobban függővé tenni. Több helyütt bevezetik a szabad és a maximált árak kategóriáját, de emellett fenntartják a legfontosabb cikkekre a hatósági árak rendszerét. Különbség van az egyes országok között a szabad és a maximált árak kiterjesztésének mértékében.

Jugoszláviában igen széles körű a szabad áralakulás. Ez egyes iparágakban gyors fellendülést, de ugyanakkor inflatorikus tendenciát is eredményezett, amelynek megakadályozására az utóbbi években szűkítették a szabad árak körét. A rugalmas áralakulás a termékek viszonylag széles, de a jugoszláviainál szűkebb körben érvényesül Magyarországon, Csehszlovákiában, Bulgáriában. Hazánkban a külföldi piac áralakító hatása az egységes devizaszorzók útján érvényesül.

Az anyagi érdekeltség szerepe mindenütt nő. A különbség főleg abban van, hogy a személyi jövedelmek mekkora része van közvetlen kapcsolatban a vállalati nyereség alakulásával.

Jugoszláviában az ún. bruttó érdekeltségi rendszer van

érvényben, mely a személyi jövedelmek egészét a nyereségből való részesedésnek tekinti és nem költségnek. A személyi jövedelmek minimuma ebben a rendszerben is garantált. Ehhez hasonló, bár nem teljesen azonos rendszert vezetnek be Csehszlovákiában.

A Magyarországon bevezetésre kerülő anyagi érdekeltségi rendszerben a személyi jövedelem két részből áll: egyik a fix bér, melyet költségként fizetnek a vállalatok, másik az ún. mozgó bérrész a nyereségből, ez utóbbiból emelheti a vállalat az átlagbéreket is.

A Szovjetunióban és az NDK-ban a személyi jövedelmek nyereségtől függő része a ma ismert elgondolások szerint csupán a nyereség terven felüli részével lesz kapcsolatban.

A gazdaságirányítási reformok eltérő vonásai a különböző szocialista országok eltérő adottságaival (földrajzi, gazdasági adottságok, fejlettségi fok, történelmi-politikai okok) vannak kapcsolatban. Jelentős szerepet játszik a nyersanyagforrások bő vagy szűk volta, a külkereskedelem súlya a gazdaságban és a külkereskedelmi struktúra, a munkaerőhelyzet. Azok az országok, amelyek viszonylag bővebben rendelkeznek saját nyersanyagbázissal és gazdaságuk még jelentős extenzív tartalékokkal bír, többnyire lassúbb ütemezéssel haladnak a változtatás terén, mint azok, amelyek a fejlesztés extenzív tartalékait már lényegében kimerítették.

*

A gazdaságirányítás alapvető kérdése a *tervezés és a piac* kapcsolata. Az ötvenes évek elejéig uralkodó vélemény a központi tervezésnek döntő, a piacnak rendkívül alárendelt jelentőséget tulajdonított. A piac szerepe — bár Lenin élete utolsó éveiben nagy súllyal mutatott rá — később szűk térre korlátozódott, s mind nyomasztóbbá vált az a felfogás, hogy a központi tervezésnek úgyszólván minden részletre ki kell terjednie, hogy a termelés teljes vo-

lumenét és összetételét messzemenő részletességgel kell meghatároznia, hogy a terveket a legkisebb egységekig le kell bontani, hogy azok utasítás jellegűek. E koncepció nem számolt azzal, hogy a gazdaság fejlődése során egyre bonyolultabbá válik, hogy több ezer cikk megtervezése és a tervek lebontása lehetetlen feladat, hatalmas bürokráciát teremt, nehézkessé teszi a gazdálkodást. Figyelmen kívül hagyta, hogy a gyárak itt már nem a piac, hanem a szükségletek felmérésén alapuló, de attól sokszor a hivatali hierarchiában elszakadó tervutasítások számára termelnek, hogy a vevő és eladó természetes kapcsolatának szétválása folytán háttérbe szorulnak a minőségi követelmények, hogy a változó igények e hivatali útra terelése folytán a termelés csak késve tudja követni ezeket, s így aránytalanságok keletkeznek.

Nem vette figyelembe ez a felfogás a mezőgazdaság és a szövetkezetek sajátosságait, s indokolatlan sietséggel gyorsítani igyekezett az egységes tulajdonformát.

Az ötvenes évek tapasztalatai rávilágítottak arra, hogy ez a tervezési irányítási rendszer nem alkalmas az optimális ütem biztosítására, hogy olyan rendszert kell kialakítani, mely egyfelől elemzések, tudományos vizsgálatok és a kitűzött politikai célok alapján nagy vonalakban meghatározza 5—10—15 évre a feladatokat, de ezeket nem bontja le részletesen, hanem ehelyett megkeresi azokat az eszközöket, melyek a szocialista államnak, mint tulajdonosnak sokkal nagyobb mértékben állnak rendelkezésére, mint a kapitalista országoknak, s amelyekkel biztosítható, hogy bürokratikus tényezők nélkül valósítsuk meg a fő célok elérését.

Meg kell itt jegyezni azt, hogy a gazdaságirányításnak a múltban követett rendszere nem bizonyult alkalmasnak arra, hogy az egyensúly és fejlődési ütem szempontjából az optimumot produkálja, de nem segítette elő kellően a tervek célkitűzéseinek megvalósítását sem. Dokumentálja ezt a fizetési mérleghiány, a készleteknek a tervezettet lényegesen meghaladó alakulása, a költségvetésben mutatkozó egyensúlyi problémák, az életszínvonal alakulásának

a tervezettől elmaradó üteme és számos más tényező is. A tervek lebontásának rendje is hozzájárult ahhoz, hogy a gazdasági életben mutatkozó változások aránytalanságokat idéztek elő. Míg egyes területeken e változások bekövetkeztek, a más területeken aprólékosan lebontott tervek nem tudták nyomon követni ezeket csak nagy késéssel (pl. a kollektivizálásból eredő többletköltségek).

Téves lenne persze minden olyan nézet vagy hiedelem, mely a fentiekből a tervgazdálkodás sikertelen voltára következtetne. Az objektivitás, a szocialista országok gazdasági eredményeinek vizsgálata ellene szól minden ilyen megállapításnak, és maga az a tény, hogy számos fejlett tőkésország egyre intenzívebben alkalmazza a maga módján a tervezési és állami beavatkozási módszereket is, arra utal, hogy a tervgazdaságé a jövő.

A tervezési módszerek térhódítását a fejlett kapitalista országokban általában elismerik a polgári közgazdászok is. Függetlenül attól, hogy egy részük ezt a folyamatot egészségesnek tartja, más részük nem, a kiváltó okokról alkotott vélemény viszonylag egységes. Minél fejlettebb a társadalmi munkamegosztás, annál fontosabb az arányosság betartása, az aránytalanságokból fakadó veszteségek annál nagyobbak és annál szélesebb területre gyűrűznek szét. Az általános túltermelési válság és következményeinek elkerülése alapvető fontosságúvá vált a tőkésállamokban.

Az általában elfogadott érvek a tervezés mellett a következők:

— A termelőerők fejlődésével és a nemzetközi piac szélesedésével párhuzamosan egyre nagyobb új termelőegységek jönnek létre, melyek létesítése megköveteli a 10—15 éves előrelátást. Az előrelátás csak azok számára lehetséges, akik az egész népgazdaság felett áttekintéssel rendelkeznek, tehát erre a vállalat vezetői még a monopóliumok esetében sem lehetnek képesek.

— Az állam szerepe mint fogyasztóé (állami, közületi beruházások ; oktatás ; egészségügy ; kutatás és elsősorban a hadsereg, stb.) olyan nagymértékben megnőtt, hogy az állam több évre kiterjedő gazdasági tevékenységének elő-

zetes ismerete nélkül lehetetlen a szükségletek, a kereslet előzetes felmérése.

— Vannak a népgazdaságnak olyan jelentős szektorai, elsősorban az infrastruktúra, melyeknek a fejlesztését nem lehet valamiféle piaci mechanizmusra bízni.

— Az állam adó-, bér-, vám-, hitelpolitikája olyan nagymértékben befolyásolja az ágazati, sőt vállalati jövedelmezőség arányait, hogy az ipar csak az ezekre a területekre vonatkozó állami elképzelések előzetes ismeretében foghat nagyobb fejlesztési elgondolások keresztülviteléhez, hitelek felvételéhez.

A tervezés módszereit illetően egyetlen kérdésben van egyetértés, hogy a terv a magánszektorra nem kötelező, csupán ajánlás. Ezen belül azonban már nagyon különböző értelmezések húzódnak meg. Franciaországban pl. az állam kezében összpontosul a beruházási tevékenység 50%-a, de a beruházások további jelentős részében olyan erősek az állami befolyásolási eszközök, hogy sok közgazdász szerint itt sem lehet a vállalkozó szabad elhatározásáról beszélni (hitel- és kamatkedvezmények, szubvenció stb.).

A tervezés általános célja a kapitalista államokban természetesen a tőkésosztály politikai és gazdasági érdekeinek céljával egyezik meg. A célok végrehajtása érdekében hozott intézkedések, azok alkalmazása azonban már egyes tőkéscsoportok érdekeit egyes időszakban nem egyformán szolgálják.

A tőkés tervezés lényegében az állami beavatkozás eszközeinek koordinálását jelenti. A tervezés egyre inkább nemcsak a forgalom és az elosztás szférájára terjed ki, hanem hosszabb távlatokra szóló feladatokra is vonatkozik, nemcsak a globális kereslet-kínálat egyensúly fenntartását, hanem a struktúra-változások alakítását is célul tűzi ki.

Bármilyen élénk is sok polgári közgazdásznál és politikusnál a tervezéssel szembeni ellenállás, a gyakorlatban mégis tért hódít. Még a tervezést elvileg ellenző, liberális gazdaságpolitikai elveket valló kormányok is elismerik,

hogy a gazdasági fejlődést illető elképzeléseiket több éves távlatra ki kell dolgozniok és ezek végrehajtása érdekében fel kell használni a kormány rendelkezésére álló befolyásoló eszközöket.[53]

Kétségtelen, hogy e módszerek alkalmazása hozott eredményeket, és hogy a központi beavatkozás híveinek száma a tőkésországokban nő. Ez természetesen mit sem változtat azon a tényen, hogy ezekben az országokban a

[53] Tekintettel arra, hogy a Franciaországban alkalmazott tervezési módszer — úgy tűnik — a leginkább kidolgozott, annak adom rövid leírását. (Forrás: „Gazdasági tervezés Európában". Problémes Economiques. 1966. 961. sz. Egyesült Nemzetek Párizsi Tájékoztatási Központja kiadásában. „Az új tervezés" Revue Economique. 1966.)

A francia tervkormánybiztos szerint a tervezés a beruházási programozás egy fajtája, melynek célja a kellő gazdasági fejlődés biztosítása. A cél elérése érdekében adókedvezményeket adnak és állami garanciával fedezett alacsony kamatozású hiteleket nyújtanak az olyan beruházásokra, amelyek a tervben szerepelnek. Adott esetben szubvenciót is biztosítanak. A közép- és hosszú lejáratú beruházási hitelek mintegy 90 %-át a „Crédit National"-on keresztül központilag nyújtják és a hitel megadása a tervkormánybiztos jóváhagyásától függ. A tervben szereplő beruházások céljára nyújtott különféle kedvezmények végső formájukban szerződések rendszerében öltenek testet. E szerződések tulajdonképpen az állam és a magáncégek közötti megállapodást rögzítik, amelyekben az egyes cégek kötelezettséget vállalnak meghatározott termékek — meghatározott mennyiségben és határidőben történő — termelésére. A feltételek teljesítésétől függően vehetik igénybe azután a különféle kedvezményeket.

A tervezési tanácskozások résztvevőit mint szakértőket, nem pedig mint intézmények képviselőit hívják meg. Feltételezik, hogy a résztvevők maguk is kihasználják hatáskörüket és munkatársaik, kollektíváik segítségével megvalósítják az elfogadott megállapodásokat.

A tervezés fontos tényezője a tőkemozgások és a személyi jövedelmek tanulmánya. Ezt a pénzügyminisztérium készíti el. A terv kidolgozásában fontos szerepe van a 23 iparági bizottságnak (30—50 taggal). Ezekben a bizottságokban hasonlítják össze a fejlesztési elképzeléseket.

A terveket a növekedés különböző üteme szerinti változatokban készítik elő. Pl. a negyedik terv évente 3 %, 4,5 és 6 %-os növekedési ütemre készült el.

A tervezési munkák a szakértők előzetes tanulmányaival kezdődnek: véleményüket az állami gazdasági és szociális tanács elé terjesztik, a kormány ezután meghatározza a terv előzetes célkitűzéseit.

tulajdonviszonyok tőkésviszonyok, az alapvető érdek a tőkésosztály érdeke.

Nyilvánvaló, hogy egy olyan korszakban, amelyre jellemző az atomenergia felszabadítása és az ember szolgálatába állítása, ahol rakéták szelik át a föld légkörét és eljutnak a világűr távoli zugaiba is, ahol évről évre óriási fejlődés megy végbe az ipar, a mezőgazdaság, a közlekedés különböző ágaiban, a magántulajdon elve egyre anakronisztikusabbá válik, bár a világban még nem jelentéktelen erőt képvisel. A termelőerőknek az a fantasztikus méretű fejlődése, mely az utóbbi évtizedekben lezajlott, egyre inkább megköveteli a termelőerők társadalmi irányítását, s ennek szoros függvényét: a tervszerű gazdálkodást.

A korszerű szocialista tervgazdaság rendszerének kialakításánál azonban az eddiginél jobb *megkülönböztetést kell tenni a között, amit az állam központilag irányítani tud, és kell hogy irányítson, és a között, amit rá kell bízni a piac szabályozott mechanizmusaira.* Ezért van szükség ennek megfelelő tervezési rendszerre, ezért van szükség olyan árrendszerre, mely nem merev, amely figyelembe veszi a piacot, amellett, hogy a legfontosabb anyagok és fogyasztási cikkek terén biztosítja az állam irányítását. Egy ilyen tervezési és árrendszer mellett természetesen változtatni kell az anyagi érdekeltség, az anyag- és devizagazdálkodás, a beruházások stb. irányítási módszerén is.

Tágabb érvényesülési teret, aktívabb szerepet kell tehát biztosítani a szocialista gazdaságban szükségképpen létező, e gazdaság jellemző vonásaihoz tartozó áruviszonyoknak, s ezek kategóriáinak: a piacnak, a pénznek, az áraknak, a jövedelmezőségnek, a hitelnek.

Árutermelő gazdaságban a termelők és a fogyasztók közötti kapcsolatok legfontosabb formáját, a kereslet-kínálat megjelenési szféráját, az árucserék összességét nevezzük piacnak. A szocialista áruvilág köre szűkebb: a föld rendkívül korlátozott esetekben és méretekben lehet csak adásvétel tárgya, a munkaerő elosztására, felhasználására nem a tőkéspiac kegyetlen törvényei a jellemzőek, nincs jelentős

tőkepiac stb. Sokáig az az álláspont volt uralkodó, hogy a szocializmusban a központilag előírt tervmutatók helyettesítik a piac funkcióját és a terv képes közvetlenül részleteiben is meghatározni a szükségleteket és a társadalmi munka produktumának szétosztását. Ma már bebizonyosodott, hogy a központi tervezés részleteiben nem foghatja át a rugalmasan változó fogyasztói keresletet, nem határozhatók meg központilag, hol, mikor, kinek mire van szüksége, mennyi és milyen minőségű választékban stb. Nem tervezhetők meg teljes pontossággal a külkereskedelmi áruforgalom adatai. Nem lehet részletes pontossággal előre megtervezni a lakosság szükségleteit, a kereslet irányát, különösen nem olyan cikkekből, amelyek egy-egy rövidebb időszakon belül erősebb változásoknak vannak kitéve. Nemcsak a divatcikkek tartoznak ebbe a kategóriába, hanem más olyan cikkek is, ahol gyors a technika fejlődése. Nem lehet előre megtervezni részleteiben azokat a termelési és elosztási adatokat, amelyek szorosan összefüggnek az időjárással (mezőgazdaság, élelmiszeripar, élelmiszerfogyasztás). A leggyorsabban fejlődő iparágakban nem lehet hosszabb időszakra előre megtervezni a termelői fogyasztás sok tényezőjét, a műszaki fejlesztéssel összefüggő gyors változásokat. Ezek csak a termelők és felhasználók közvetlen kapcsolatában formálódhatnak a piacon.

A szocialista piac azonban szervezett piac. A termelési eszközök és a bővített újratermelést biztosító források (illetve azoknak jelentős része) társadalmi tulajdonban vannak. Az állam rendelkezik azokkal az eszközökkel, amelyekkel hatást gyakorolhat a piacra a központi tervcélok megvalósítása érdekében. Nyilvánvaló, hogy az új gazdaságirányítási rendszert nem lehet valamiféle szabadversenyes rendszernek tekinteni. Az a tény, hogy a termelőerők fejlődése szerte a világon a koncentráció és centralizáció irányába mutat, magában hordozza a monopoljellegű szervezettség állandó erősödését. Történelmi fejlődésünkből azonban az következik, hogy számos iparágban elsősorban a fogyasztással kapcsolatos és feldolgozó

iparágak területén, de nemcsak ezekben — lehet és kell is, hogy helye legyen a versenynek, mely a nagyobb eredményekre, a jobb minőségre, gazdaságosabb termelésre ösztönöz. Azt megszabni, hogy mely területeken célszerű a versenynek tágabb teret adni és hol kell a monopólium szervezeti formáit alkalmazni, a gazdasági vezetés művészetének feladatai közé tartozik. És bizonyos, hogy itt sem lehet máról holnapra a legmegfelelőbb szervezeti formákat megtalálni, hogy időre van szükség, míg ezek az optimum irányába kialakulnak. Az mindenesetre nyilvánvaló, hogy míg az alapanyagtermelésben, energiaszolgáltatásnál, kohászatnál általában a monopolszervezettség a helyes irány, addig a vegyiparban, gépiparban, könnyű- és élelmiszeriparban, sőt az építőiparban is tágabb teret kell biztosítani az egészséges versenynek. A helyes szervezési módszert azonban a konkrét körülmények alapján kell eldönteni.[54]

A piac kiszélesedése maga után vonja a termékforgalmazás új rendjét is. A nyers- és alapanyagoknak, félkész és egyéb termékeknek csupán kis hányada az olyan hiánycikk, amelyre továbbra is fennmarad a központi elosztás rendszere. A termékek egyéb csoportjainál az állami termékforgalmi vállalatokon keresztül az elosztás és kereskedelem változatos egyéb formái érvényesülnek.

Felmerül az a kérdés, *mik a biztosítékai egy ilyen gazdálkodási rendszerben a terv célkitűzései megvalósításának.* Ilyen biztosíték sok van. Az első az, hogy a nagy megrendelések globális méreteit az állam szabja meg, vagy szabályozza. Állami kézben van a közületi fogyasztás: a szociális, a kulturális, a védelmi stb. intézmények megrendeléseinek irányítása a költségvetésen keresztül. Az állam tartja

[54] A fejlődés következtében nálunk az ezer főnél többet foglalkoztató ipartelepek aránya magasabb, mint sok fejlett tőkésországban (51%). Ezekben az országokban a néhány száz főt foglalkoztató ipartelepek aránya sokkal nagyobb, mint a magyar iparban. Ugyanez a jelenség néhány fejlettebb szocialista ország viszonylatában is fennáll. A fogyasztási cikkeket termelő iparágakban célszerű kisebb üzemek kialakítása is, amelyek rugalmasabban követhetik a szükségletek változásait.

kézben a legfontosabb, a népgazdaság fejlesztését alapvetően meghatározó beruházásokat. Állami irányítás alatt áll a belkereskedelem döntő része, mely a lakosság áruellátásának biztosítását szolgálja. Állami kézben van a külkereskedelem, mely hosszú lejáratú egyezményeivel szilárd piacot biztosít a termelő vállalatok számára. Mindez a tőkésviszonyok között nem áll fenn, vagy csak szűkebb körben.

A termelőeszközök szocialista (állami és szövetkezeti) tulajdona lehetővé teszi a fejlett központi irányítási módszerek alkalmazását ott, ahol az indokolt. Pl. országos programozás az energiagazdálkodásban, a kohászatban stb.

A termelési struktúra alakítása terén a biztosíték: a beruházások központi irányítása. A folyó termelés, az egyszerű újratermelés eladó-vevő kapcsolatai lényegében kialakultnak tekinthetők. Természetesen az adott kapacitásokon is lehet más-más terméket gyártani, mégis az adott kapacitások határt szabnak a termelésnek és fogyasztásnak egyaránt. Rendkívül fontossá válik azonban az állam irányító szerepe ott, ahol a népgazdaság fejlesztéséről, a gazdasági szerkezet alakításáról van szó. Ennek, a népgazdaság fejlődését meghatározó *újnak* pedig legfőbb eszközei a beruházások. Ezeket az államnak továbbra is jelentős részben centralizáltan kell irányítani, kivéve a folyamatos termelés kisebb fejlesztését, az igényekhez való alkalmazkodást szolgáló beruházásokat, amelyeket viszont a vállalatok hatáskörébe célszerű adni, s az állam befolyásoló szerepét hitelpolitika útján érvényesíteni.

A vállalati eszközök képzésének mértékét az állam szabályozza.

Fontos biztosítékai a gazdálkodás tervszerűségének a pénzügyi és egyéb szabályozások. Minél szilárdabb alapokon nyugszik a gazdaság, annál inkább mód van arra, hogy az állam árszabályozó szerepet töltsön be. Az állami jövedelemszabályozás biztosíthatja, hogy mind a termelői, mind a fogyasztói kereslet a piacon a társadalmi érdeknek megfelelően alakuljon. Ezen túl az állam vámtarifával, adótételekkel és dotációkkal mozdíthatja elő a központi

célkitűzéseket. Hitelpolitikával befolyásolhatja a termelést és terelheti a kínálatot a központi célkitűzéseknek megfelelő irányba. Megfelelő intézkedéseket tehet az állam a külkereskedelmi monopolhelyzet birtokában az export és az import területén.

A hatvanas évek elején egyre összefüggőbb formában bontakoztak ki *a reform körvonalai.* Jelentősebb szintetizálási kísérlet történt az addig kidolgozott eredmények alapján a Pénzügyminisztériumban 1964—1965-ben.[55] Ezt követően széles körű munka indult meg a reform részletes kidolgozására. A Párt irányította a munkát, ami nagy lendítő erőt jelentett és lehetővé tette, hogy a különböző nézetek képviselői között hasznos és produktív vita bontakozzék ki, és hogy a kérdések elvi alapon nyerjenek rendezést.

Az előmunkálatokat végző bizottságokban kb. 200 közgazdász, mérnök, tudós, állami, vállalati és szövetkezeti szakember vett részt és egyéves megfeszített munka után került a kidolgozott javaslat a Párt Központi Bizottsága elé, amely 1966 májusában határozattá emelte.

A reform célul tűzte ki, hogy a szocialista szervezett piacnak megfelelő súlyt biztosítson a gazdálkodásban, s hogy az utasításos irányítási rendszer helyett a közvetett szabályozásokat helyezze előtérbe a tervek megvalósítása érdekében.

A *tervezés szerepe* megváltozik az új rendszerben. A munka súlya az operatív tervekről a távlati tervezésre, a tudományos alapokon nyugvó alternatívák kidolgozására tolódik át. A tervezési munkában az eddiginél sokkal nagyobb szerepet kell, hogy kapjon a koncepciók kidolgozása, a távlati tervezés és ezeken belül a matematikai programozás, az optimumszámítások módszere.

Miután a népgazdasági tervben megfogalmazott célkitűzések sok tízezer adatban realizálódnak, a tervet megalapozó számítások során több százezer adat kialakítása

[55] A pénzügyek szerepe a gazdasági irányítás rendszerében. (Tervezetvázlat.) (PM Munkaközösség, 1965. március.)

szükséges. A tervmunka eredményessége attól függ, hogyan sikerül ezt a hatalmas számtömeget egy koordinált egésszé alakítani. A tervező ember képtelen átfogni a változó adatok hatalmas tömegét és szükségszerűen kompromisszumokkal dolgozik. A matematikai módszerek nem helyettesítik a tervezési gyakorlatot, csak tökéletesíthetik azt a mennyiségi összefüggések kimunkálása, a tendenciák egzakt feltárása útján. A matematikai módszerek segítségével több variáns kidolgozása lehetséges, jobban felmérhető a tervekben megfogalmazott döntések hatása. E módszerek alkalmazásához világos kérdésfeltevésekre és a gépi technika magas fokú ismeretére van szükség.

Azok a matematikai módszerekkel összefüggő kísérletek, melyek hazánkban a tervezés terén folytak, a következők:

— az ágazati kapcsolatok mérlege: 1957 óta használják a statisztikában, majd a tervkoordináció ellenőrzésére,[56]

— szintetikus anyagmérlegek: a tervfejezetek közötti naturális kooperáció javítására szolgál elsősorban, 1963-as tervvel kapcsolatban állították össze. Variációs és optimalizálási számításokra alkalmas.

— Ármodell számítások: az ártervezés tökéletesítése érdekében közel hétéves munka folyik, amelynek első hasznosítható eredménye a termékrendszerű ármodell. Lehetővé teszi az árváltozások kölcsönhatásának tanulmányozását. Az ármodell szoros összefüggésben áll az ágazati kapcsolatok mérlegével.[57] Az árszámítások jelentős segítséget nyújtottak ahhoz a vitához, amelyet a közgazdászok az új gazdasági mechanizmusban érvényesülő árrendszer kialakítása érdekében folytattak.

A matematikai módszerek tervezési alkalmazásának másik fontos területe a gazdasági erőforrások optimális elosztása, a népgazdasági programozás. Ennek szerepe volt

[56] A magyarországi alkalmazásban jelentős szerepe volt *Augusztinovics Máriának, Bródy Andrásnak, Lukács Ottónak, Morva Tamásnak, Nyitrai Ferencnének, Rácz Albertnak, Újlaki Lászlónénak* és másoknak.

[57] Az ármodellek kialakításában és alkalmazásában jelentős szerepe volt *Csikós-Nagy Bélának, Ganczer Sándornak, Rácz Lászlónak.*

már a III. ötéves terv előkészítésében, valamint a beruházásra szánt javak elosztásában.[58] Itt korlátozó feltételként szerepelt, hogy egyetlen lényeges mutató sem lehet rosszabb, mint a hivatalos terv, vagyis nem igényelhet több ráfordítást, illetve nem bocsáthat ki kevesebbet, mint annak előirányzata. A modell optimum kritériuma a tőkés devizamérleg egyenlegének maximalizálása volt.

A népgazdasági tervezés központi problémája a gazdasági növekedést elsődlegesen meghatározó beruházási javak gazdaságos elosztása. A hagyományos tervezés számára ez sok nehézséget okoz. A matematikai módszerekben olyan lehetőségek rejlenek, amelyek a beruházások tervezését az eddigieknél egzaktabbá teszik. A beruházási programozás során egy vagy több meghatározott célkitűzés érdekében kidolgozott javaslatok olyan variációját kell kiválasztani, amely a célok maximális teljesítését eredményezi.

Az eddigi gyakorlat középpontjában az ötéves és éves tervek álltak, s sok esetben nem nyertek időben és kellő mélységben tisztázást számos területen a fejlesztés koncepcionális kérdései. E vonatkozásban a fejlettebb módszerek és a tudomány jobb bekapcsolása fel nem becsülhető lehetőségeket rejt magában.

Ez egyszersmind megmagyarázza a távlati tervek szerepének nagyobb súlyát is.

Tervezésünkben tehát előtérbe kerülnek a tudományos és hosszú távra szóló elemek. A tervek végrehajtása során viszont az utasítások, a tervek lebontása helyett előtérbe kerülnek az értékkategóriák, a pénz, az árak, az anyagi érdekeltség, a hitel- és a devizagazdálkodás, a közvetett szabályozás.

A következőkben nem célom ezek részletes ismertetése, csupán a legfontosabb vonalak felvázolása.

*

[58] *Kornai János és munkaközössége.*

1968. január 1-ével *árreformot* hajtunk végre. Az árreform irányelveit, a célszerű ármechanizmus kritériumait nemzetközileg is vitatták a közgazdászok. A szocialista közgazdaságtudomány éppen a legutóbbi években tisztázta a szocialista árrendszer árainak szükségszerű függését az értéktől.

Az ár alapvető feladata, hogy a gazdasági döntésekben való helyes tájékozódás, a népgazdasági érdekkel azonos irányú anyagi ösztönzés és a nemzeti jövedelem elosztásának eszköze legyen. Feladatukat az árak akkor töltik be, ha a termelés társadalmi költségének, a piacok értékítéletének és az állami preferenciáknak (a gazdaságpolitika előnyben részesítésének) együttes hatására alakulnak. Az áraknak arra a kérdésre kell választ adniok, hogy mi kerül többe és mi kevesebbe a társadalomnak. Csak a termelés társadalmi költségeit kifejező árak tudnak orientálni abban a legfontosabb kérdésben, hogy melyik gazdasági döntés szolgálja valóban a társadalmi munka megtakarítását. Ez utóbbin nemcsak azt kell érteni, hogy csökkenjen egy-egy termék előállításához szükséges munkamennyiség, hanem azt is, ha azonos termékmennyiséget kevesebb eszközlekötéssel termelhetnek, vagy ha azonos eszközlekötéssel és folyó munkaráfordítással műszakilag fejlettebb, jobb minőségű, a világpiacon versenyképesebb terméket állíthatnak elő. A szigorúan mért társadalmi költségektől a piacon érvényesülő konkrét árak eltérhetnek. Ennek döntő oka az, hogy a vevőknek (piacoknak) az árukról kialakult értékítélete eltérhet és el is tér a társadalmi költségektől. A piacok értékítéletében különböző módon kifejezésre jutnak a kereslet-kínálat mennyiségi arányai és az egymást helyettesítő és rokoncikkek használhatósága. Ha mechanikusan a társadalmi költségek lennének a tényleges árak, akkor ezek az arányok egyes termékek esetében olyan keresleti struktúrát hoznának létre, amelyeknek nem tudna megfelelni a kínálati struktúra, és megfordítva. A piacon érvényesülő és a társadalmi költségektől többé-kevésbé eltérő árak következtében differenciálódik az árakban realizált jövedelem és az ár ezen

keresztül visszahat a termelésre, a kínálatra. Emellett nem mondhatunk le az állami preferenciáknak az árakban való érvényesítéséről sem, amelyek az adottságok és lehetőségek, továbbá a társadalmi-gazdasági célkitűzések figyelembevételével megteremtik a termelt javak piaci egyensúlyának feltételeit. Az árak eltérítését a társadalmi költségektől indokolhatja az állam jövedelemelosztási célkitűzése is.

Az árak különféle típusban jelenhetnek meg. Az ártípusok abban különböznek egymástól, hogy különböző alapelvek szerint tartalmazzák a társadalmi tiszta jövedelmet. Minden ár két fő részből áll: az önköltségből és a tiszta jövedelemből. A legfontosabb ártípusok a következők:

— Önköltség típusú árrendszer. Alapelve, hogy az ár az önköltség arányában (százalékában) tartalmazza a tiszta jövedelmet. A szocialista országokban és Magyarországon is hosszú időn át általában önköltségi típusú árrendszer érvényesült. A termelői árakban önköltség-arányosan realizálódó tiszta jövedelem azonban alacsonyabb a termelt tiszta jövedelemnél. Ezért a termelői árak az értéknél alacsonyabb színvonalúak. A tiszta jövedelem egésze csak a fogyasztói árakban realizálódik, így jön létre a kétszintű árrendszer. Az önköltség típusú árrendszerben a tiszta jövedelem sajátos módon halmozódik. Ahány termelési lépcsőn (vertikumon) halad át a termék, mindannyiszor újabb tiszta jövedelem rakódik az amúgy is tiszta jövedelmet tartalmazó anyagköltségekre.

— Az érték típusú árrendszerben a tiszta jövedelem az élőmunkával arányos. Arra az alapelvre épül, hogy a tiszta jövedelem az árban ott realizálódjon, ahol keletkezik. Az értékár megbízhatóan tájékoztat arról, hogy két termék közül melyiknek mennyivel több az értéke, mint a másiké, de nem tájékoztat arról, hogy az egyes termékek termeléséhez mennyi álló- és forgóeszközt kell lekötni.

— A termelési típusú árrendszerben a tiszta jövedelem (vagy annak egy része) a lekötött eszközök arányában (százalékában) jelenik meg az árakban. Ebben az árrendszerben a nagyobb eszközigényű termék ára magasabb,

míg a kisebb eszközigényű termék ára alacsonyabb az értéknél. A magasabb ár korlátozza a nagy eszközigényű termékek felhasználását, arra a területre tereli a felhasználást, ahol ez a magas áron is gazdaságos. A gépi nagyipari termelés viszonyai között az ilyen árak biztosítanak tisztánlátást abban a kérdésben, hogy melyik gazdasági döntés szolgálja a társadalmi munkával való valóságos takarékoskodást.

Ismeretes, hogy nálunk a termelésben kifizetett bérek, vagyis az árkalkulációkban megjelenő bérköltségek nem fejezik ki az eleven munkával kapcsolatos összes társadalmi költségeket. A béren kívül jelentős mértékű közvetett juttatásban részesülnek a dolgozók a központosított tiszta jövedelemből. Ezek fedezetét bérekkel arányos tiszta jövedelemként célszerű elvonni a vállalatoktól azért, hogy ezek a munkabéren felüli juttatások az árakban és arányaikban is kifejeződjenek, és ezáltal az a tiszta jövedelemforma, mint árképző tényező a gazdasági döntésekben a munkabérekkel való takarékosságra is ösztönözzön.

Az 1959. évi ágazati kapcsolatok mérlege alapján a Magyarországon megtermelt társadalmi tiszta jövedelem összege olyan mértékű, hogy ha a közvetett juttatások fedezetére (a tényleges helyzetnek megfelelően) a bérköltség 25%-át számítják, akkor a megtermelt társadalmi tiszta jövedelem realizálásához körülbelül 5% eszközlekötési járulék és 5% eszközarányos nyereség számítható fel a termelői árakban ; — a kereskedelmi költségeket fedező árrésen kívül — átlagosan mintegy 10% forgalmi adó számítható fel a fogyasztói árakban.

Az árreform irányelveit jóváhagyó határozat ezért döntött úgy, hogy 5% eszközlekötési járulék, 25% illetményadó és társadalombiztosítási hozzájárulás, 3—5% eszközarányos nyereség és a fogyasztási cikkekben átlagosan 8—10% forgalmi adó építhető be az árakba.

Az ármechanizmus kifejezés alatt az árak kialakításának, szabályozásának és érvényesülésének mechanizmusát értjük. A korábbi években a szocialista országokban az állami árszabályozás szinte kizárólagosan hatósági rögzített ár

formájában érvényesült. A mindenre kiterjedő hatósági árrendszer merev és akadálya a valóságos értékfolyamatok kibontakozásának. A korábbi ármechanizmus hiányosságainak felszámolása nagyobb rugalmasságot követel meg. A rugalmasabb ármechanizmus feltételezi különféle árformák együttes érvényesülését.

Az 1968. január 1-i árrendszerben többféle árforma érvényesül:

— rögzített (fix) hatósági ár az egyes alapanyagokra és mezőgazdasági termékekre, az alapvető fogyasztási cikkekre és szolgáltatásokra;

— hatósági megkötéssel mozgó, megállapodásos árak, az építőipari tevékenységre, bizonyos nyersanyagokra, a széles választékú fogyasztási cikkek jelentős részére;

— szabad árak a gépi beruházásokra, félgyártmányokra és alkatrészekre, bizonyos fogyasztási cikkekre.

Az 1968. évi termelői árrendszerben az alapanyagoknál a termelés 71%-át kitevő körben hatósági fix vagy maximált árforma, 2%-ot kitevő körben hatóságilag korlátozott árforma érvényesül, és csupán 27%-os körben valósítottak meg megegyezéses, illetve szabad árformát.

Előzetes tervek szerint a feldolgozó iparban 1968-tól kezdődően a termelési érték 85%-át kitevő körben érvényesül a megegyezéses (szabad) árforma. A fogyasztói áraknál mintegy 50%-ban fix, illetve maximált hatósági árforma, 50%-ban hatósági árelőírások között mozgó és hatósági árelőírásokkal nem korlátozott árforma érvényesül 1968. január 1-től kezdődően.

*

Az alkalmazott ártípus és ármechanizmus, valamint az *állami jövedelemelvonás formái és az anyagi érdekeltség* rendszere egymással a legszorosabb kapcsolatban és kölcsönhatásban állnak. Következik ebből, hogy mindazoknak a hatásoknak, amelyeket az áron keresztül akarunk

kiváltani, a vállalat nyereségének alakulásában is vissza kell tükröződniök és a nyereség alakulásához a jelenleginél nagyobb érdekeltségnek kell fűződnie.

Az új termelési típusú árakban a társadalmi tiszta jövedelem nagyobb hányadát a lekötött eszközök, kisebb hányadát pedig a bérek arányában realizáljuk. Az árakban így számításba vett tiszta jövedelem jelentősebb része az állam központi pénzalapja javára (eszközlekötési járulék és illetményadó formájában) elvonásra kerül. A tiszta jövedelem fennmaradó részét (a nyereséget) viszont a vállalatok és az állam központi pénzalapja között olyan arányban kell felosztani, hogy a nyereség alakulásához a vállalatoknak és dolgozóiknak erős érdeke fűződjön.

A vállalatok gazdasági önállósága azt jelenti, hogy döntéseiket, egész tevékenységüket elsősorban saját érdekeik szabják meg. Mégis, mi biztosítja, hogy a vállalati érdekek alapján hozott döntések együttesen megfeleljenek a társadalmi érdekeknek is? Ehhez a vállalati és társadalmi érdekek közös mércéjét kell megtalálni, s a gazdálkodásban az érdekeltséget ehhez kell kapcsolni. Ennek legcélszerűbb eszköze a realizált, a valóban elért *nyereség*.

A jövedelemszabályozási és anyagi érdekeltségi rendszernek a vállalati nyereséget kell központba állítania, hogy ezen át a vállalati érdeket összehangolja a népgazdasági érdekkel. A nyereség összefoglalóan tükrözheti a vállalati ráfordítások és eredmények alakulását, melyet a piac társadalmilag kontrolál. A nyereség a tiszta jövedelemnek az a formája, ami érzékeny, mind a tiszta jövedelem többi elemének, mind a költségelemek változására. A nyereség alakulásában összefoglalóan fejeződik ki a gazdasági tevékenység minden oldala. Ha az anyagjellegű költségek csökkennek, a nyereség nő; ha az álló-, vagy forgóeszközöket hatékonyabban használják ki, csökken a fajlagos eszközlekötési járulék, nő a nyereség; ha az élőmunkával jobban gazdálkodnak, nő a termelékenység, csökken a fajlagos bérköltség és illetményadó, nagyobb a bérhez viszonyított nyereség stb.

A nyereség alakulására azonban számos olyan tényező

is hat, amely nem függ közvetlenül a vállalat munkájától (pl. piaci konjunktúra). A vállalatnak van bizonyos lehetősége arra is, hogy a nyereséget a termelési tényezők jobb hasznosítása nélkül növelje (pl. áremelés, minőségrontás stb.). Ha a nyereséget állítjuk az érdekeltségi rendszer középpontjába, akkor számolni kell azzal, hogy a vállalat szempontjából a nyereség mindenfajta növekedése pozitív hatású. Nem lehet különbséget tenni a „megérdemelt" és „meg nem érdemelt" nyereségek között, illetve ilyen követelmény — az eddigi tapasztalatok szerint — a rendszer elbürokratizálódásával és a várt hatások közömbösítésével járna. De általában nem is indokolt a nyereségnövekedés megkülönböztetése annak okai szerint — természetesen a jogilag szabályozott keretekben. (Tisztességtelen haszon!) Éppen az a törekvés, hogy a vállalatok a nyereségen keresztül reagáljanak a piaci hatásokra is, vegyék tekintetbe annak következményeit, s tevékenységük egyik befolyásolója a piac alakulása legyen. Természetesen az nincs kizárva, hogy indokolatlan és kirívóan magas nyereségeket a pénzügyi rendszer más eszközeivel (pl. speciális adó) lehessen semlegesíteni. Társadalmunkban a termelés célja nem a nyereség, hanem a szükségletek jobb kielégítése. Lehetséges és szükséges azonban olyan mechanizmust teremteni, amelyben a vállalatok törekvése nyereségük tömegének növelésére elősegíti a szükségletek minél jobb kielégítését. A piaci helyzet hatása a nyereség alakulására elő kell hogy segítse a vállalatok érdekeltségét a gazdasági erőforrások ésszerűbb felhasználásában, a fizetőképes szükséglet mennyiségi, minőségi és választék szerinti kielégítésében.

A jövedelemszabályozási, illetve elvonási rendszer az új mechanizmus közvetett szabályozási módszereinek egyike. Funkciója egyrészt a vállalatok befolyásolása a népgazdasági terv célkitűzéseinek megfelelően, másrészt a nyereség egy részének centralizálása az állami költségvetésben.

A jövedelemszabályozás rendszerének — az össztársadalmi érdekek szempontjából vizsgálva — figyelembe kell

vennie, hogy az egyéb csatornákon keresztül befizetett összegen felül mennyi a központi pénzalap szükséglete, a középlejáratú népgazdasági terv az egyes ágazatok vállalati erőből való fejlesztésének milyen arányait tűzi ki célul, a személyes jövedelmek milyen mértékű növekedését teszi lehetővé.

A lefolytatott viták és elvi megfontolások alapján az a vélemény alakult ki, hogy az ipar legtöbb területén a nyereség költségvetést megillető részének elvonása *nyereségprogresszív adóztatás* útján látszik célszerűnek.

A nyereségadó és az anyagi érdekeltség rendszerének kialakítása során elfogadást nyert az az álláspont, mely szerint az új árrendszer következtében egyes területeken keletkező, kiugróan magas nyereségeket célszerűbb az egységes nyereségadózás rendszerén kívül, külön adócsatornán elvonni.

Az új árrendszerben a vállalati nyereségek már az induláskor nagymértékben differenciálódnak. Ennek oka:

— az eltérő természeti és termelési feltételekből adódó különbségek egyes vállalatoknál nagymértékű járadék jellegű jövedelmek keletkezését eredményezik (pl. kőolaj);

— az új árrendszerben a termelői árak egyrészt a hazai társadalmi ráfordítások, másrészt a külkereskedelmi (volumenben nagyobbrészt KGST) árak alapján alakulnak ki és emiatt a vállalatok között jelentős mértékű jövedelemkülönbségek jelentkeznek.

A vállalati *termelési adó* alkalmazására ezért kerül sor. Az új árrendszerből származó magas nyereségek ugyanis egyes vállalatoknál indokolatlanul nagymérvű nyereségvisszatartást eredményeznének, vagy e magas nyereségek kívánatos mértékű adóztatása csak nagyon meredek progressziót alkalmazó adórendszerben volna lehetséges. Az ilyen adórendszer hatásaként a legnagyobb adókulcsok alá eső nyereség növelésében csökkenne az érintett vállalatok érdekeltsége és ezáltal a magas jövedelmezőségű vállalatok fejlődését fékezné. E hátrányok elkerülhetők, ha az egy-

séges nyereségadórendszert a vállalati termelési adórendszerrel egészítjük ki.

A vállalati termelési adó a vállalatok viszonylag szűk körében olyan formában kerül bevezetésre, hogy több vállalatra azonos mértékű, az árbevételre vetített adókulcs legyen alkalmazható.

A vállalatoknál maradó nyereség *fejlesztési és részesedési alap* között kerül felosztásra.

A részesedési alapból fedezi a vállalat az átlagbérek emelését, a nyereségrészesedést és prémiumokat, valamint jóléti, szociális, kulturális és sportcélú kiadásait; az így kialakítandó mozgó bérrész aránya kezdetben mérsékelten, később erőteljesebben növekedhet, a vállalati eredménytől függően. A nyereség tömegéből a személyes jövedelemnövelési alapot olyan központi előírásokkal kell meghatározni, amely az illető ágazat bérhányadát is figyelembe veszi. A vállalatfejlesztési alap megteremti a lehetőségét a vállalatnál a bővített újratermelés növekvő állóés forgóeszközszükséglete részbeni biztosításának.

Az új mechanizmus bérgazdálkodásában a gazdálkodó szervek nagyobb önállósághoz jutnak. A személyi jövedelmek színvonalának alakulását az állam közvetett módszerekkel befolyásolja. Központilag az alapbérrendszer és a besorolási szabályok kerülnek megállapításra.

A bérgazdálkodás alapvető szempontja, hogy a gazdálkodó szervek vezetőinek lehetősége legyen az azonos munkakört ellátó dolgozók alapbérét az egyéni teljesítmények arányában differenciálni. Az egyes szakmák, munkakörök, valamint munkaköri csoportok alsó és felső bérhatárát ezért úgy határozzák meg, hogy a dolgozók munkájának értékelése eltérő munkabérek megállapítása útján az eddiginél inkább kifejezésre juthasson. A kiváló képességű, nagy gyakorlattal rendelkező műszaki és gazdasági szakemberek számára beosztott munkakörökben is biztosítani kell, hogy elérhessék a vezetői munkakörben elérhető béreket.

A vállalati igazgatónak lehetősége lesz arra, hogy az átlagos teljesítményeket meghaladó munkát végzők számára

meghatározott vagy határozatlan időre az előírt bértételek felső határánál magasabb személyi fizetést állapítson meg. A személyi fizetés az alkalmazotti létszám 5—10%-ánál engedélyezhető és a bértétel felső határát 30%-kal haladhatja meg.

A részesedési alapból kell fedezni a bérszínvonal emelését, az évközi premizálást, jutalmazást és az év végi részesedést. Ezenkívül egyes közvetett juttatások fedezetére szolgáló összeg (üzemélelmezési hozzájárulás, szociális-kulturális és gyerekjóléti intézmények fenntartása, segélyek) is a részesedési alapba kerül, s itt a vállalatoknak módja lesz átcsoportosításokra.

A vállalati dolgozók eltérő mértékben járulhatnak hozzá a nyereség alakulásához. Ezért azoknak a dolgozóknak az összkeresetében kell a részesedési alapból kifizethető bérkiegészítéseknek nagyobb súllyal jelentkezni, akik munkakörüknél fogva fokozottabb mértékben tudják a vállalati nyereség alakulását befolyásolni. Ennek figyelembevételével a központilag meghatározott részesedési csoportmaximumokon belül a vállalatoknak kell eldönteni a dolgozók egyes csoportjainak kifizethető bérkiegészítések mértékét. A csoportmaximumok a vezető állású dolgozóknál az alapbérek 80%-a, a középvezetőknél az alapbér 50%-a, az összes többi alkalmazottaknál az alapbérek, illetve a teljesítménybér-keresetek 15%-a. Az egyes csoportokon belül a vállalatok — egyéni maximum előírása nélkül — saját belátásuk szerint oszthatják el a kifizethető bérkiegészítéseket a dolgozók között. Az igazgatónak és a helyetteseinek a részesedését a vállalat felügyeleti szerve határozza meg.

Az állam garantálja az összes munkások és kisebb beosztású alkalmazottak részére az új mechanizmus bevezetésekor érvényes teljes munkabérük kifizetését azoknál a veszteséges vállalatoknál is, amelyeknek a teljesítmény alapján járó bérekre nincs fedezetük.

Az állami garancia azonban a vezető állású dolgozók alapbérének csak 75 százalékára, a középvezetők alapbérének pedig csak 85 százalékára terjedhet ki, hogy ezek

a dolgozók inkább érdekeltté váljanak a veszteségek megszüntetésében.

A gazdálkodással kapcsolatos kockázatok fedezetére célszerű mind a személyi jövedelemnövelési alap, mind a vállalatfejlesztési alap tekintetében tartalékot létesíteni. Ennek minimumát elő kell írni.

A régi árrendszerben a *forgalmi adónak* általában csak jövedelemelvonó szerepe volt és az árak alakulására különösebb befolyást nem gyakorolt. A forgalmi adó mértékét a hatóságilag megállapított termelői és fogyasztói árak különbsége határozta meg. Az egyes termékek forgalmi adója annyi lehetett, amennyi a megállapított termelői és fogyasztói ár közé a kereskedelmi haszonkulcs leszámítása után beépíthető volt. Ezért a forgalmiadórendszer erősen differenciálttá vált.

A forgalmi adó szerepe az új mechanizmusban szükségszerűen megváltozik. Az új árrendszerben a társadalmi tiszta jövedelem túlnyomó része a lekötött eszközök és a bérköltségek arányában a termelői árakban helyezkedik el. A forgalmi adó a társadalmi-gazdasági célkitűzések érdekében a fogyasztói árakban érvényesítendő állami preferenciák eszközévé válik. A forgalmi adó és az árkiegészítés az egyes fogyasztói áraknak a társadalmi költségektől való eltérítésére szolgál.

Különösen érvényesül a forgalmi adónak az árpolitikai szerepe a piaci kapcsolatok alapján szabadon alakuló árak esetében.

A gazdaságpolitikai megfontolások általában nem egyes termékekre, hanem termékcsoportokra vonatkoznak. Így a fogyasztói áraknak a termelői áraktól való eltérítése a termékcsoporthoz tartozó termékeknél (választékoknál) azonos mértékben kell, hogy jelentkezzék, ezért egységes forgalmiadó-kulcsoknak kell érvényesülni egy-egy termékcsoporthoz tartozó valamennyi termékre vonatkozóan.

A forgalmi adó csak akkor tud befolyást gyakorolni a fogyasztói árak alakulására, ha akár százalékosan, akár fix tételben előre rögzített. Ezért a termelői és a fogyasztói árak közötti különbözetek jelenlegi nagymérvű differen-

ciáltsága következtében kialakult különbözeti forgalmi adók rendszerét az új mechanizmusban fenntartani nem lehet.

Az eszközlekötési járulék, az illetményadó, a termelési adó, a progresszív nyereségadó, a forgalmi adó fentebb vázolt konstrukcióinak következtében jelentősen megváltozik az államháztartás bevételeinek szerkezete is. A reformból eredő egyéb változások megváltoztatják a kiadási oldal struktúráját is. A beruházási források jelentős részének vállalati alappá válásával csökkennek a költségvetésből finanszírozott beruházási kiadások. Hasonló csökkenést okoz a termelőszövetkezeti közép- és hosszú lejáratú hitelek vonatkozásában a szövetkezeti saját alapok növelése. A forgóalap-növekmény jelentős részét a jövőben a vállalatok saját alapjaikból fogják fedezni. Csökkenő tendenciát kell, hogy eredményezzen a külkereskedelmi finanszírozásnak új rendje az állami visszatérítéseknél.

A rendelkezésre álló számítások szerint a költségvetés bevételeinek és kiadásainak struktúrájában 1968-ban az állami vállalatok, kisipari szövetkezetek befizetései meghaladják az összbevételek 82%-át. Ezen belül az eszközlekötési járulék több mint 18%, az illetményadó és társadalombiztosítási járulék közel 11%, a nyereségadó több mint 25%, a termelési adó 4%, a forgalmi adók kb. 14%, vámok, egyéb vállalati és szövetkezeti befizetések kb. 9%-ot tesznek ki. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek befizetése az államháztartási bevételeknek csupán 1—2 százaléka között lesz, a lakosság adói 5—6% között, egyéb befizetések kb. 10%.

*

A gazdaságirányítási reform egyik fontos kérdése volt, hogy egyidejűleg széles körű *fogyasztói árreformot* is végrehajtsunk-e. Az elvek következetes alkalmazása ezt követelné. Figyelembe véve azonban azt, hogy a reform úgyis óriási mozgást okoz a gazdálkodásban, amit egy teljes körű fogyasztói árreform még fokozna, az az álláspont alakult ki, hogy a fogyasztói árak szférájában 1968-ban csak

a legszükségesebb módosításokat kell végrehajtani, a további rendezést pedig a reform megszilárdulásával együtt fokozatosan kell majd megvalósítani úgy, hogy az a fogyasztók egyetlen jelentős csoportját se érintse negatívan.

Ezért a ráfordításokhoz közelítő fogyasztói árakat csak a következő két-három ötéves tervidőszak során lehet bevezetni. A ráfordításokhoz közelítés azt jelenti, hogy az állami áreltérítéseket a termelői és a fogyasztói árak között olyan területre kell szorítani, ahol azoknak kulturális, szociális vagy egyéb szempontból értelmük és céljuk van. A ráfordításokhoz közelítő fogyasztói árak elve nem jelenti azt, hogy a fogyasztói árak ne térhessenek el a ráfordítási arányoktól a kereslet-kínálat változásai, vagy más ok következtében.

1968-ban azokat a fogyasztói árintézkedéseket kell megtenni, amelyek a gazdaságirányítás új rendszerének működéséhez feltétlenül szükségesek.

Ezek az intézkedések kétfélék. Elsősorban a termelői és fogyasztói árak „együttmozgásának" biztosítása, illetve az indokolatlan, cikkenkénti állami beavatkozás elkerülése érdekében át kell térni az összevontabb forgalmiadókulcsok alkalmazására és meg kell szüntetni az úgynevezett különbözeti forgalmi adót. Ezzel a fogyasztói árak bizonyos körben közelebb kerülnek a ráfordítási arányokhoz.

Másrészt az új ármechanizmus megvalósításaként az eddigi fix árak helyett számos cikkcsoportnál szabadabb fogyasztói árformák kerülnek bevezetésre (maximált árak, hatósági korlátok között mozgó árak, a vállalatok által megállapított árak). Ezek az árformák is óhatatlanul ármozgásokkal járnak.

A további évek során előreláthatólag emelkedni fognak egyes eddig dotált élelmiszerek és szolgáltatások, és csökkenni fognak a ruházati és a tartós iparcikkek árai. Mindez megfelelő életszínvonalemelő bér, társadalombiztosítási stb. intézkedésekkel összekapcsolva valósítandó meg.

*

Hitelrendszer, beruházások finanszírozása. A bank- és hitelrendszer szerepe az új gazdaságirányítási rendszerben jelentősen megnő. Az ipart irányító minisztériumok tevékenységüket elsősorban iparpolitikai és igazgatási kérdésekre és az egyes ágak fejlesztési kérdéseire összpontosítják, a vállalatok, gazdálkodó egységek operatív gazdálkodásába nem szólnak bele. E rendszerben a hitelezés a népgazdasági terv megvalósításának egyik fontos eszköze, mely megfelelő szelektivitással és ehhez igazodó kamatpolitikával a terv megvalósítását segíti elő.

A bank tevékenységének alapja a kormány által jóváhagyásra kerülő hitelpolitikai irányelvek. Ezek kifejezik a követelményeket, azt, hogy mely területeket kell a lakosság jobb ellátása, az export támogatása, a területi fejlesztés stb. céljából hitellel, kamatkedvezménnyel előnyben részesíteni, vagy pedig hol kell indokolatlan import, vagy nem keresett cikkek termelésének stb. korlátozása végett megvonni, vagy magasabb kamattal terhelni a hitelt.

A reform a vállalatok forgóalapjának rendezését is megkívánja. Ezután elsősorban a fejlesztési alapból fedezik a vállalatok forgóalapjuk növekedését, míg átmeneti szükségletüket a bank fedezi hitelből. A hitel- és kamatfeltételek megállapításánál a bank figyelembe veszi a vállalat hitelképességét, a forgóeszközök forgási sebességét. Ha a vállalat nem felel meg a követelményeknek, a bank megtagadhatja a hitelt. Erre eddig nem volt lehetősége, mert a kötelező tervmutatók utasítást jelentettek a bank számára is, ebből kifolyólag tevékenysége sok tekintetben csupán regisztratív jellegű volt.

Ha a tartósan veszteséges vállalat veszteségét önerejéből vagy hitel igénybevételével megszüntetni nem tudja, de működése népgazdasági szempontból szükséges, a felügyeleti szerv szanálási eljárás lefolytatását rendeli el. Az eljárás célja a vállalat gazdaságos működésének helyreállítását célzó intézkedések kidolgozása és ezek végrehajtását biztosító hitelfeltételek megállapítása. Ha a vállalat tevékenységére nincs szükség és gazdaságos működése nem biztosítható, a felügyeleti szerv a vállalat felszámolását

rendeli el. A bank az irányelvek alapján összeállítja az éves hitelmérleget és emissziós tervet. A hitelkapcsolatok alapja a vállalat és a bank megállapodása, kölcsönszerződése, a vállalat éves pénzügyi tervének figyelembevételével.

A vállalatok és szövetkezetek betétei után fizetendő kamat mértéke a hitelkamatokkal összefüggésben kerül megállapításra. A hitelkamat az eddiginél erősebben differenciálódik a gazdasági cél és az eszközök forgási sebessége szerint.

A *beruházások* a finanszírozás szempontjából három csoportra különíthetők.

A szinttartó és kisebb fejlesztést biztosító beruházásokat a vállalat megnövekedett fejlesztési alapjából fedezi. Az elképzelések szerint a beruházási hányadnak a vállalatnál maradó része, a nyereségből képzett fejlesztési alap és a felújítás együttesen már az indulásnál valamelyest meghaladja a teljes amortizációt. Ez tehát azt jelenti, hogy a karbantartás és felújítás mellett a pótlási, és kisebb fejlesztési döntések teljesen a vállalat hatáskörébe kerülnek.

Lehetővé válik, hogy a bankrendszer — megfelelő hitelkeret birtokában — előleg-, és kiegészítő jellegű hitelt nyújthasson a vállalatoknak, megfelelő számítások és mérlegelés alapján. A hitellel megvalósítandó beruházásokkal szemben támasztott követelményeket (megtérülés, kamat stb.) a népgazdasági terv határozza meg. Kijelöli az eszközök elosztásának főbb arányait, egyes célok szerinti csoportjait. E keretek között a bank megfelelő lehetőségekkel rendelkezik, hogy szelektív hitelpolitikát folytasson. A hitelkérelmek elbírálásánál elsődlegesen a beruházási javaslat gazdaságosságából kell kiindulni, a beruházások megtérülése alapján. Az így kialakult rangsort befolyásolja a vállalatoknak a finanszírozáshoz való, saját alapokból történő hozzájárulása. A hitelt a vállalat saját alapjaiból törleszti. Egyes preferált céloknál a hitelt állami támogatás is kiegészítheti.

A következő csoportba tartoznak azok a nagy beruházások, amelyeknek a pénzügyi fedezetét továbbra is a költségvetés fogja közvetlenül biztosítani. A kormány ál-

tal elhatározásra kerülő központi fejlesztési programok megvalósítására célszerű olyan bizottságokat létesíteni, amelyek nemcsak a termelést irányító, hanem a tervező, felhasználó, külkereskedelmi, pénzügyi szerveket is magukban foglalják. Ez elősegíti a beruházások körültekintőbb előkészítését, a komplexitás fokozott érvényesítését. E beruházásoknál előre meg kell állapítani a megtérülési kötelezettséget a gazdaságossági számítások alapján és a vállalat számára a nyújtott összeget részben vagy egészben visszterhessé kell tenni, hogy ez is ösztönözzön a beruházás hatékonyabb megvalósítására és üzemeltetésére.

A fenti intézkedések ésszerűbbé teszik a beruházási források elosztását, elősegítik felhasználásuk hatékonyabbá válását. Egyfelől a központi beruházások az eddiginél nagyobb súlyt kapnak, másrészt a vállalatok a decentralizált fejlesztési alapot az eddiginél kisebb adminisztrációval, önállóan használhatják fel. A hitelekkel történő finanszírozás lehetővé teszi a beruházási keretek lokális érdekektől mentesebb, a népgazdaság érdekeinek jobban megfelelő felhasználását.

A számítások szerint 1968-ban, a reform indulásának évében az ipar területén a vállalati fejlesztési alap a beruházási bankhitelekkel növelve még nem éri el az összes beruházási forrás felét. A központi költségvetésből finanszírozandó ipari beruházások volumene lesz még a nagyobbik összeg. Néhány év alatt azonban ez az arány a decentralizált források javára tolódik el. Célul kell kitűzni azt is, hogy a vállalatok álló- és forgóeszköz finanszírozása a bankszervezetben koordináltan történjék.

*

Külkereskedelem — devizagazdálkodás. Közismert, hogy gazdaságunkban igen nagy a külkereskedelem jelentősége. Exportunk nagysága nemzeti jövedelmünknek több mint harmadát teszi ki. Ilyen körülmények között gazdasági fejlődésünk szempontjából nagy jelentőségű a fizetési mérleg alakulása.

Az irányítási rendszer megreformálásának egyik sarkalatos kérdése, hogy biztosítsuk a termelő érdekeltségét a realizálásban, beleértve természetesen a külső piacokon történő realizálást is.

Ez nemcsak export- és importtevékenységünk volumenének kedvezőbb alakulását, hanem a gazdaságosabb termelési struktúrára való átállást, a régi termékek konzerválására irányuló tendencia felszámolását is elő kell, hogy segítse.

A külkereskedelem területén alkalmazandó módszereknek számolniuk kell a kül- és belföldi árak különbözőségéből adódó problémákkal. A belföldi árakat alapvetően meghatározza országunk termelőerőinek fejlettsége. Az exportált áru a külkereskedelmi tevékenység révén találkozik a világpiac értékítéletével. Amennyire helyesnek látszik azon következtetések érvényesítése a gazdasági kapcsolatokban és árrendszerben, amelyek ebből az értékítéletből hasznosíthatók, annyira irreális lenne, ha a világpiaci árak egyszerű átültetésére törekednénk. A gyakorlatban helytelennek bizonyult az az eljárás is, amely — a gazdálkodó egységek érdekeltségét alig érintve — az államháztartásra rótta a bel- és külföldi ár különbözetének automatikus kiegyenlítését. Fontos, hogy elkerüljük a világpiaci árnak a termelést és a forgalmat befolyásoló szélsőséges következményeit, de az is, hogy a világpiac hatása eljusson a termelőig és a felhasználóig. Ez változatos elszámolási intézkedésekkel biztosítható. Kívánatos, hogy az import vonatkozásában a népgazdasági érdekkel összehangoltan a külföldi ár egységes szorzón átszámítva, szabad árként hasson a termelőkre, illetve a felhasználókra, mindaddig, amíg válogathatnak a szükséges importlehetőségek között. A termelőknél megvalósítandó „devizaérzékenység" fontos gazdasági ösztönzője a termelők importtakarékosságának.

Az exporttevékenység során a külföldi árat szintén egységes szorzókkal számítjuk át a termelő számára. Az önköltség csökkentése és a gazdaságosabb termékek részarányának növelése útján a vállalat többletnyereséghez

juthat. Az új irányítási rendszerre való áttérés idején áthidaló pénzügyi megoldásokra van szükség olyan vállalatok esetében, amelyek számára a külföldi értékesítés az egységes szorzóval nem kifizetődő vagy kedvezőtlenebb, mint a belföldi. Az ilyen állami térítések meghatározott időre kerülnek megállapításra. A szorzók megállapításánál kivitelünk dollár, illetve rubelhozamának átlagos belföldi ráfordításából indultunk ki az adott külkereskedelmi struktúra alapján. Ez nem árfolyam, hiszen az árfolyam megállapításánál egy ország összes termékeit kell figyelembe venni, itt pedig az össztermléknek csak viszonylag kis része szolgált számítási alapul. A nálunk alacsony szolgáltatási árak egyáltalán nem, az élelmiszerárak csak kismértékben vesznek részt az átlagszorzó kialakításában.

A gazdálkodási reform arra épül, hogy a vállalatok a kívánt mennyiségben, összetételben és időpontban megkapják az általuk gazdaságosnak és értékesíthetőnek tartott termeléshez a szükséges importanyagokat és alkatrészeket. Nyilvánvaló azonban, hogy a jelenlegi kötöttségekből csak fokozatosan térhetünk erre át, még a termelést közvetlenül szolgáló import területén is. Valószínűnek látszik, hogy a fogyasztási cikkek, különösen a luxuscikkek importja és általában a termelő szférán kívüli devizagazdálkodás területén mindaddig nem tehetünk jelentős könnyítéseket, amíg a termelés és a kapcsolódó külkereskedelmi tevékenység területén meg nem növeljük tartalékainkat. Szükség van gazdasági szabályozók alkalmazására a gépimport vonatkozásában is (vámok, letéti rendszer stb.).

A gazdasági reform bevezetésével a külkereskedelmi szervezetben is lényeges változások következnek be. A fizetési mérleg egyensúlyához fűződő népgazdasági érdekeket össze kell hangolni a mechanizmusnak azokkal az irányelveivel, amelyek az adminisztratív és hatósági beavatkozásoktól mentes termékforgalmazási rendszer kialakítását célozzák. Meg kell teremteni a termelés és a külkereskedelmi tevékenység szorosabb gazdasági egységét. E szempontok megvalósítása céljából a kereskedelem-

politikai érdekek kellő mérlegelése mellett az exportjog megadható azoknak a termelővállalatoknak is, amelyeknél a külföldi partnerekkel való közvetlen kapcsolat műszaki okokból indokolt; amelyek a termelésben a végtermék gyártását illetően monopolhelyzetet élveznek, valamint, amelyeknek gazdasági eredménye jelentős mértékben az exporttól függ és exportvolumene számottevő.[59]

A termelővállalatok önálló exportjogán kívül új formákkal bővül a külkereskedelmi és a termelővállalatok közötti kapcsolat is. A vállalatok egymás között szabadon megállapodhatnak elszámolási formákban (bizományi forma, egyesülés, társulás, ügynöki forma).

A reform új módon veti fel a *KGST-ben tömörült országok* egymásközti kereskedelmének számos kérdését is. A szocialista gazdasági integrációs törekvések hosszú múltra tekinthetnek vissza. Már a második világháború utáni években felmerültek különböző népi demokratikus országokban vámuniós törekvések. Az 1949-ben megalakult KGST célja a szocialista nemzetközi munkamegosztás szervezett kiépítése és fejlesztése volt. A KGST működése során jelentős eredményeket ért el. Az ipar területén a szakosítások, ha távolról sem merítették ki a lehetőségeket, a gazdasági kapcsolatok bővítése és ésszerűsítése tekintetében számos fontos eredményt hoztak. Az energetikai rendszerek összekapcsolása, különféle szabadalmak kicserélése, a szabványosítás, a közös vagonpark, a közös bank megalapítása és nem utolsó sorban a tervek egyeztetése, a hosszú lejáratú külkereskedelmi egyezmények mind olyan tényezők, amelyek hozzásegítettek a szocialista országok gazdaságának gyors fejlődéséhez.

Kétségtelen, hogy a gazdasági reformok nemcsak az

[59] Az önálló exportjoggal felruházott termelővállalatok külkereskedelmi tevékenységének irányításában és ellenőrzésében a külkereskedelmi miniszter funkcionális feladataiból következően részt vesz. Azokat a rendelkezésre álló szabályozó eszközöket és azt a hatósági jogkört, amelyet a kormány felhatalmazása alapján a külkereskedelem irányításában gyakorol, minden külkereskedelmi jogú vállalat irányában érvényesíti.

egyes nemzeti gazdaságok hatékonyságát befolyásolják, hanem kölcsönös összefüggésben állnak a nemzetközi gazdasági együttműködés formáival és módszereivel is. A gazdaságirányítási reformok és a szocialista nemzetközi együttműködés közötti kölcsönhatások lehetővé teszik, hogy a nemzeti reformok eredményeire és tapasztalataira támaszkodva a jövőben továbbfejlesszük a nemzetközi együttműködés formáit és módszereit.

A szocialista tervgazdaságok együttműködésében fontos szerepet játszanak a kölcsönös tervkonzultációk. A tervutasítások rendszerében gazdálkodó országok között a tervegyeztetések is arra irányultak, hogy részletekbemenően rögzítsék a kölcsönös áruszállításokat. A gazdálkodási reformok kibontakozásával párhuzamosan egyre inkább a fő fejlesztési irányok koordinálása, a nagy beruházási elképzelések összehangolása, az alapvető ágazatok egyeztetett fejlesztése kerülhet a gazdaságpolitikai és tervkonzultációk előterébe.

A szocialista országok gazdasági együttműködése alapvetően egymásközti külkereskedelmükben realizálódik. A kölcsönös áruszállítások volumenét és összetételét hosszú lejáratú és éves államközi kontingensek szabályozzák. Alapelveit tekintve ez a szerződéskötési rendszer olyan előnyöket biztosít az együttműködő gazdaságok számára, amelyeket egyedül vállalatközi kapcsolatok útján nem lehetne biztosítani. Ugyanakkor a reformok bevezetésével az is szükségessé válik, hogy a vállalati gazdasági érdekeltség növekvő teret kapjon a külkereskedelmi kötelezettségek vállalásában és teljesítésében.

A szerződéskötési rendszer fejlődését természetesen mint fokozatosan kibontakozó komplex folyamatot kell elképzelni. Valószínű, hogy amilyen mértékben teljesülnek a már megkötött megállapodások, kibontakoznak a nemzeti gazdaságirányítási reformok, a gazdaságpolitikai és tervkonzultációk új formái, úgy szükségessé és kölcsönösen előnyössé válik, hogy az államközi szerződések mind közvetlenebbül támaszkodjanak maguknak az érdekelt gazdálkodó egységeknek javaslataira, számításaira,

információira. A fejlődés folyamán az államközi szerződések megkötése az érdekelt gazdálkodó egységek egyre szorosabb bevonásával, kapcsolataik mind „rövidebbre zárása" útján történhet, szemben a jelenlegi helyzettel, amikor a vállalati kötés többségében a központilag kitárgyalt kontigensek „lebontásának" felel meg. Ez a folyamat nyilvánvalóan együtt fog járni a külkereskedelmi kontingensek arculatának módosulásával. Ott és amennyiben ezt a kölcsönös érdekek többé nem indokolják, lehetővé válik az államközi megállapodások részletezettségének csökkentése és kibővül a tételes mennyiségi kontigenseknél lazább — a konkrét gazdaságossági és minőségi követelményeknek nagyobb teret nyújtó érték- és keretkontingensek köre. Kétségtelenül ezen az úton kell haladnunk a szocialista külkereskedelem fejlesztésében, ha felismerjük, hogy ma már nemcsak a kölcsönös forgalom volumenének növelése az elsőrendű feladat, hanem a forgalom szerkezetének olyan kialakítása, amely leginkább segíti az országok gazdaságának hatékony fejlődését.

A perspektíva, amely a folyamatban levő nemzeti gazdaságirányítási reformokból kiindulva rajzolódik ki a szocialista országok egymásközti külkereskedelmében, abba az irányba mutat, hogy fokozatosan a felhasználó maga válassza meg, melyik bel- vagy külföldi szállító árujának minőségét, korszerűségét, szállítási feltételeit ítéli előnyösebbnek. A reformok és a nemzetközi mechanizmus kölcsönhatásának eredményeképpen ezért — fokozatosan és valószínűleg országonként differenciált mértékben — az egymásközti kereskedelem bilaterális kötöttségeinek feloldásával és a valóban sokoldalú szocialista külkereskedelmi forgalom kibontakozásával számolhatunk. Ez a folyamat új tartalommal gazdagítja majd a KGST tagországok közötti sokoldalú elszámolások rendszerét. Egyben szükségessé teszi azt is, hogy a transzferábilis rubel elszámolási- és hitelrendszer, valamint annak intézménye, a Közös Bank alkalmazkodjék a szocialista világpiac új tendenciáihoz és aktívan elősegítse azok kibontakozását. Távolabbi perspektívaként kirajzolódik a transzferábilis rubel

átválthatóságának lehetősége is, mégpedig olyan mértékben, amint az egymásközti áruszállítások összetétele, minősége, korszerűsége, gazdaságossága egyre inkább megközelíti a világszínvonal követelményeit.

Mint látható, a gazdasági reformok és a nemzetközi mechanizmus kölcsönhatásai számos feladatot vetnek fel, amelyek körültekintő, egyeztetett megoldásokat, mindenekelőtt pedig beható vizsgálatokat igényelnek. Noha a perspektivikus kérdések felvázolása ma sem tűnik korainak, a közelebbi és operatívabb jellegű feladat a kialakulóban levő új gazdaságirányítási rendszereknek a jelenlegi kötelezettségekkel való összehangolása. Bármilyen legyen a gazdasági reformok bevezetésének üteme és módja, minden országnak vannak olyan államközi kötelezettségei, amelyek még a korábbi gazdaságirányítási rendszer viszonyai között alakultak ki, tehát nem tükrözik teljesen a vállalati érdekeltséget is. A szocialista gazdaságok kölcsönös érdekeinek betartása ilyen esetekben áthidaló megoldások alkalmazását teheti szükségessé.

Természetesen az egyes országok belső gazdasági mechanizmusának megválasztása az illető ország belügye, ezért ma sok a sajátos vonás, és meglehetősen tarka a kép. A nemzetközi kapcsolatok mechanizmusát olyan irányban kell továbbfejleszteni, amely figyelembe veszi ezeket a különbségeket.

*

A termelőszövetkezetek gazdálkodása. Termelőszövetkezeteink vonatkozásában 1957 óta nagy figyelem összpontosult arra, hogy az adminisztratív irányítás helyett olyan gazdasági szabályozók kerüljenek alkalmazásra, melyek alkalmasak a kollektivizálás előmozdítására és egyúttal a termelés növelését eredményezik. Így kerültek bevezetésre a különböző áremelések, ösztönző jövedelemelosztási formák, az önállóság növelését célzó alapok, állami hitelkonstrukciók és támogatások.

A mezőgazdaság szövetkezeti szektorában a gazdaság-

irányítási rendszer fejlesztése így nem igényel ma már olyan méretű reformot, mint az állami vállalatnál, de itt is szükséges a módszerek továbbfejlesztése. Az önállóság növelése szükségessé teszi a felvásárlási árak olyan színvonalát, amely lehetőséget nyújt arra, hogy a szövetkezetek többsége a termelés folyamatos ráfordításain kívül képes legyen bevételeiből visszafizetni az álló- és forgóalapok bővítésére igénybe vett hiteleket. Ezt a célt szolgálja az 1967-es egyszeri hitelrendezés is, mely lényegében azt jelenti, hogy az alapvető nagyüzemi beruházások terhének jelentős részét a költségvetés magára vállalja. Célszerűnek látszik, hogy egyes, ma még állami támogatásként juttatott térítések is fokozatosan az árba épüljenek. A szövetkezeteknek ezzel párhuzamosan saját alapokat (amortizációs alap, forgóalap, felhalmozási alap, részesedési alap) kell létrehozniok.

A szövetkezeti anyagi érdekeltségi rendszerben a jövőben változatlanul fennmarad a bruttó jövedelem növelésében való érdekeltség. Ezen belül a szövetkezetek garantálják tagjaiknak — üzemileg differenciált mértékben — a folyamatos munkavégzés díját. Jelentős marad, a tagok és alkalmazottak esetében egyaránt, az év végi — a gazdálkodás eredményességétől függő — kiegészítő részesedés szerepe. A bruttó jövedelmi érdekeltség kifejezi a beruházási ráfordítások hatékonyságának fokozására, és a tagok foglalkoztatottságának növelésére irányuló ösztönzést egyaránt.

A jövedelemszabályozást az eddiginél jelentősebben fogja befolyásolni az adórendszer, melynek feladata a megfelelő fogyasztási és felhalmozási arányok kialakításának elősegítése is. A termelés fejlesztése és az ehhez szükséges erőforrások saját felhalmozásából való megteremtése államérdek is, a szabályozás tehát arra irányul, hogy a személyi fogyasztásra szolgáló alapok a megfelelő ütemű felhalmozás függvényében növekedjenek. Nem lehet eltekinteni attól természetesen, hogy a szövetkezetek között a gazdálkodás színvonalában jelentős eltérések vannak; ezek nem kis részben a földminőségből adódnak. A

különbségek mérséklése szükségessé teszi a földminőségen alapuló földadórendszer erősebb differenciálását.

A termelőszövetkezetek állami támogatása lényegesen módosul, két területen azonban jelentős maradt: a beruházások meghatározott körében és a kedvezőtlen természeti adottságú szövetkezetek támogatásában. A támogatás megnyilvánul a termelés egyes feltételeit biztosító beruházások állami eszközökből való megvalósításában. Azoknál a beruházásoknál van legnagyobb jelentősége az állami támogatásnak, amelyek a termelés általános előfeltételeit biztosítják és a természeti tényezők tartós megjavítására irányulnak (pl. talajjavítás, útépítés). Az üzemi célcsoportos beruházások esetében is jelentős az állami hozzájárulás, amelynek színvonala a kialakuló új ár- és jövedelmezőségi viszonyokhoz igazodik. A kedvezőtlen adottságú szövetkezetek segítésének alapvető formájaként a földminőség és több éves termelési átlag szerint meghatározott, a termelési költséget kiegészítő forma fenntartása indokolt, olyan módon, hogy ez az árutermelésre ösztönözzön.

A pénzügyi szabályozásnak a szövetkezeti gazdálkodásban is fontos eszköze a hitelrendszer. A termelés folyamatos ráfordításainak saját eszközökből átmenetileg nem fedezhető részét a szövetkezetek rövid lejáratú hitel formájában vehetik igénybe. A forgóeszközhitellel való ellátásnak az árutermelés növelésére, az eredmény realizálására kell ösztönöznie. A forgóeszközök és állóeszközök bővítésére nyújtott hitelek révén a hitelrendszer jelentős szerepet játszik a szövetkezeti felhalmozás elősegítésében. Az önálló gazdálkodás erősödése abban is megnyilvánul, hogy a szövetkezeti és vállalati árukapcsolatok a kétoldalú — mindkét fél érdekeit figyelembe vevő — szállítási és értékesítési szerződéses rendszerben valósulnak meg. Ezen belül kiszélesedik a szövetkezetek szerepe a mezőgazdasági termékek áruforgalmának lebonyolításában. Leszűkül a mezőgazdasági termékek értékesítésének kényszerpályás rendszere.

A termelőszövetkezet közös vállalkozásra léphet más

szövetkezettel. Ez kiterjedhet többek között a termelés és az értékesítés összehangolására, közös beruházások finanszírozására, vállalatok alapítására.

A mezőgazdasági üzemekben végezhető, az üzemek tevékenységi köréhez kapcsolódó ipari jellegű tevékenység kiszélesedik és kiegészítője lesz a foglalkoztatottság és a jövedelem növelésének. Az ipari tevékenységből származó jövedelmek szabályozásában a jövedelemelvonás hasonló feltételeket teremt a szövetkezeteknél, mint más szektorban. Fokozódik a mezőgazdaság kapcsolata a külkereskedelemmel, és az eddiginél jobban visszahatnak a külső árak a belföldi árakra. A mezőgazdság sajátos körülményei miatt azonban a közvetlen külkereskedelmi kapcsolat lehetősége az iparénál korlátozottabb.

Mindezek az okok egyrészt megkívánják a szövetkezeti vezetés hatékonyságának fokozását, másrészt a termelőszövetkezetek külső kapcsolatainak a jelenleginél jobb megszervezését.

A tanácsi irányítás helyett a szövetkezetek gazdasági tevékenységében nagy szerep jut az új mechanizmusban az önigazgatásnak.

Hogy megnövekedett lehetőségeikkel a szövetkezetek megfelelően élni tudjanak, a külső kapcsolatok megszervezésére és az érdekvédelem biztosítása céljából külön szervezet jön létre. Ez a *szövetkezetek szövetsége*, mely nem irányító szerv, hanem az őt létrehozó szövetkezetek irányítása mellett működik. A szövetség a területi elv alapján szervezett, gazdasági funkciót betöltő kis létszámú szerv. Feladatköre a megbízó szövetkezetek fontosabb problémáinak vizsgálata, javaslattétel; segítséget nyújt az áruforgalom bonyolításában, a szövetkezeti vállalatok összefogásában, szervezési, beruházási feladatok megoldásában stb.

A termelőszövetkezetek országos érdekképviseleti szerve a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa. A Tanácsnak a területi szövetségek nincsenek alárendelve. Az Országos Tanácsnak joga van a termelőszövetkezeteket érintő fontosabb kérdések véleményezésére, megvitatására. Egy-

úttal javaslatokat tesz a szövetkezeteket érintő és azok fejlesztését szolgáló intézkedésekre. A termelőszövetkezetek legfőbb tanácskozó szerve: az országos kongresszus.

*

A tanácsok gazdálkodása. A reform során jelentősek a változások a helyi tanácsok gazdálkodásában is. A tanácsok új költségvetési rendszerének kialakításánál a legfontosabb irányelv az, hogy a rendszer segítse elő a fokozott önállóságot és növelje érdekeltségüket a gazdálkodás eredményességében. Ennek megfelelően a tanácsok a népgazdasági tervben elhatározott célkitűzések megalapozása, valamint a pénzügyi eszközök gazdaságos felhasználása érdekében ötéves időtartamra készítik el költségvetésüket. Ennek összeállításához előre meg fogják határozni az igénybe vehető bevételek körét és mértékét, valamint az állami támogatás összegét. A tanácsok pénzügyi lehetőségeik alapján önmaguk döntenek költségvetéseik különböző szintű tanácsok és intézmények közötti elosztásáról.

A kiszélesedő bevételi források lehetővé teszik, hogy beruházásaik növekvő részét maguk fedezhessék. A központi tervező szervek egy ötéves időszakra csak a legfontosabb létesítmények jegyzékét hagyják jóvá, a tanácsok pedig a rendelkezésükre álló keretekből fontossági sorrendben valósítják meg ezeket.

A tanácsi gazdálkodás felveti ismételten közigazgatási szervezetünk problémáját is, ahol a helyzet megérett bizonyos változtatásokra.

A községekben, városokban folyik az élet, ez az igazodási pont, amelyhez a többi közigazgatási foknak alkalmazkodnia kell. A fejlődés, a szociális, kulturális intézményekkel való ellátás problémája a kis egységek összevonása irányába mutat. Sok tapasztalat bizonyítja, hogy a jelenlegi kb. 3000 alsó fokú közigazgatási egység száma jelentősen csökkenthető. E nagyobb egységek nagyobb mértékben rendelkezhetnek intézményekkel és az önkormány-

zat nagyobb tartalmat kapna az eddiginél. Ilyen irányú folyamat az elmúlt években már megindult. Ez kihat a járási tanácsi funkciókra és szervezetre is.

*

A központi államigazgatás munkamódszere. A reform következtében lényeges változásokra van szükség az államigazgatás központi szerveinél. Az irányításban az elemzés, a gazdaságpolitikai koncepciók vizsgálata, a távlati tervezés, a népgazdaság nemzetközi kapcsolatainak alakítása nagyobb súlyt kell hogy kapjon.

A központi tervező szerv, mely a múltban nagymértékben a minisztériumok által elkészített ágazati tervek összesítő és koordináló szerepét töltötte be, elsősorban a fejlesztés, a nagyberuházások, a fő belső és nemzetközi összefüggések kérdéseivel, a szükségletek hosszabb távú alakulásával kell hogy foglalkozzék, s az ezek megvalósítását szolgáló eszközök koordinálásával. Az a tény, hogy megszűnik a tervek lebontásának rendszere, a termelést irányító minisztériumok munkájának nem kis részét feleslegessé teszi. Ezért lehetségessé válik olyan új típusú iparirányítás megvalósítása, mely az operatív részletmunkák helyett iparpolitikával, a nagyberuházások kérdéseivel, igazgatási, nemzetközi koordinációs kérdésekkel kell, hogy foglalkozzék elsősorban. A termelés és az áruforgalom egysége jobban kifejezésre kell, hogy jusson az irányító munkában.

Természetesen egy ilyen rendszerre átállni nem hónapok kérdése, évekbe telik, míg előnyei teljes egészében kibontakozhatnak. A következő évek gazdaságának alakulását jelenlegi helyzetünk, a múlt erősen determinálja. E determináltság kifejezésre jut egyensúlyi kérdésekben, külkereskedelmi és fizetési mérlegünkben, a már elhatározott és folyamatban levő fejlesztési programokban, nagyberuházásokban, a megszokott munkastílusban és sok egyéb kérdésben is. Azt várni, hogy a reform problémáinkat hónapok alatt megoldja — nem lehet.

Az új rendszerben megnőnek a követelmények a közgazdasági munka iránt. A merev fogalmak megmozdulnak és mozgásukat nyomonkövetni fontos feladata a közgazdászoknak. Sokkal többet kell foglalkozni olyan kategóriákkal, mint az árak alakulása, bérmozgások, munkaerőhullámzás, a decentralizált vállalati eszközök mozgása stb.

Nő a jelentősége a vásárlóerő és az árualap, a pénz szilárdságára irányuló vizsgálatoknak. A kialakuló verseny, az import, a szabályozó eszközök, ha nem is tudják teljesen kiküszöbölni az áremelő tendenciákat, alkalmasak arra, hogy a pénz értékállandóságát biztosítsák.

Az árak mozgása elősegítheti a vevők oldaláról a számukra fontos cikkek iránti kereslet alátámasztását, tehát a magasabb ár útján megfizethetik a termelőnek a többlettermeléssel kapcsolatos költségeit. Egyes cikkekből (importcikkekből) korlátozottan rendelkezésre álló ellátás esetén az árak növekedése egyes felhasználókat, vevőket visszatart a vásárlástól, s így adminisztratív beavatkozás, anyagkeretek elosztása nélkül is lehetővé teszi a kereslet és kínálat egyensúlyának megteremtését. Az árak csökkenési lehetősége lehetővé teszi a felhalmozódott készletekre újabb vásárló körök bekapcsolását.

A bérmozgások bizonyos határokon belül elősegítik a gazdasági viszonyok alkalmazkodását a változó körülményekhez.

Ha például egy vállalat magasabb átlagos szakképzettséget kívánó termékek gyártására tér át, akkor ezt az átállást csak az átlagbér nagyobb mozgási szabadsága mellett tudja elérni. Más vállalatnál viszont éppen a fordított mozgás lehet az alkalmazkodás módja, amikor például szerelőszalag bevezetésével a szakmunkások helyét betanított munkások foglalják el.

Mindezek miatt ki kell, hogy alakuljon az ár- és bérmozgások új értékelési rendje.

Nagyon nagy jelentősége van annak, hogy az indokolt ár- és bérmozgások mellett a reform tulajdonképpeni célja a fejlődés gyorsítása, s ezen belül az életszínvonal, a reál-

jövedelmek állandó növekedése egy percig se vesszen el szem elől.

Az eddiginél is nagyobb lesz a jelentősége a világpiaci trendek vizsgálatainak és elemzéseinek.

*

A reform társadalmi vonatkozásban *a szocialista demokratizmus* kibontakozása tekintetében is nagy horderejű. Az értékviszonyok fokozott érvényesülése minden bizonnyal — elsősorban a termelés területén — lehetőséget nyújt fokozottabb kiválasztódásra az egyének és a kollektívák számára is, s ennek hatása széles körben kell, hogy jelentkezzék. Általános megélénkülés várható nemcsak a gazdasági, hanem a társadalmi élet más területén is. Nem lesz ez természetesen mentes árnyoldalaktól sem, de a követelmények növekedésével együtt az emberek is nőni fognak.

A szocialista tervgazdaságban óriási lehetőségek rejlenek. Ez bebizonyosult a Szovjetunió gyors fejlődésében, akkor, amikor az volt még az egyetlen szocialista ország, de bebizonyosodott a többi szocialista ország fejlődésében is. Ugyanakkor e dinamizmus mellett, amely elsősorban a kizsákmányolás kiküszöbölésében, a munkanélküliség megszüntetésében, a termelés társadalmi méretekben történő megszervezésében fakadt, különböző történelmi okok folytán kialakult egy bizonyos nehézkesség is a szocialista gazdaságban. A számos előny mellett, amit a kizsákmányolástól, a nagy kontrasztoktól mentes társadalom jelent a kapitalizmussal szemben, ez a nehézkesség, a bürokratikus szervezettség, azok közé a tényezők közé tartozott, amelyek gátolták a rendszerben rejlő lehetőségek kibontakoztatását. A tervszerű gazdálkodás összekapcsolása a piaci- és értékviszonyok fokozott érvényesülésével új energiákat szabadít fel, s ez új fellendüléshez kell hogy vezessen.

*

Az átmenet természetesen még a lehető leglelkiismeretesebb előkészítés mellett sem lehet zökkenőmentes. Az átállás sok problémát fog felvetni.

A belföldi piac normális működésének biztosítása az átmenet idején megköveteli a megfelelő árutartalékokat, a vásárlóerő kibocsátás kézbentartását, a fogyasztói árak szabályozását. Az árutartalékokat részben belföldi többlettermelés útján, a közületi gazdálkodási keretek megszigorítása útján, szocialista és tőkés többlet-import és import előrehozások útján kell biztosítani. A vásárlóerő kibocsátás tekintetében az első évben, amikor a bizonyára lényeges szóródások még nem ismertek, célszerűnek látszik egy átlagbéremelési felső határ előírása.

A beruházásoknál is biztosítani kell az eszközök és források összhangját.

Különös figyelmet igényel az átmenet idején külkereskedelmünk alakulása. Feltehető, hogy tőkés vonatkozásban az import iránt nő a kereslet, ezt megfelelő rendszerrel kell szabályozni. Biztosítani kell az export ösztönzését azokban a viszonylatokban, ahol ez szükséges. Gondoskodni kell minden viszonylatban államközi kötelezettségeink teljesítéséről.

Az átmenet időszakában munkaidő-csökkentést vezetünk be. A magyar iparban minden előfeltétele megvan a tervbe vett négyórás munkaidő-csökkentésnek. A termelékenység tartalékai megfelelő szervezés segítségével ezt bőven fedezik. Éppen ezért a munkaidő-csökkentés végrehajtását vállalataink belső szervezettségének magasabb színvonalra való emelésével kell összekötni.

Különös gonddal kell foglalkozni a reform társadalmi vonatkozásaival. Körültekintően kell megoldani a káderkérdéseket.

Felvilágosító munkát kell folytatni azokban a kérdésekben, amelyek nemcsak a gazdasági vezető réteget, hanem széles tömegeket érintenek közvetlenül. Így világosan ismertetni kell álláspontunkat és elképzeléseinket a fogyasztói árrendszer kérdésében, a jövedelem-politika és jövedelem-szóródások vonatkozásában, a várható munka-

erő-mozgást illetően. E kérdések ismertetése és kellő szabályozása hozzá kell hogy járuljon a reform megvalósításához szükséges nyugodt légkörhöz.

Nyilvánvaló, hogy az átmenet évében, sőt az azt követő években is, annak az elvnek betartásával, hogy a hivatott szabályozások stabilitását biztosítsuk, a helyzet alakulásának megfelelően szükség lesz egyes szabályok rugalmas módosítására is.

Ötödik fejezet

Gazdaságfejlesztési kérdések

A gazdasági vezetés nemcsak irányítási módszereket jelent. Az irányítási módszerek, a mechanizmus a gazdasági élet mozgásformáit jelentik, amelyekben maga a gazdaság fejlődése végbemegy. E mozgásformák természetesen erősen kihatnak a gazdaság tartalmi kérdéseire is. Világos, hogy pl. a tervek lebontása és a részletes termelési utasítások megszűnése után a vállalatok megnövekvő döntési joga alapján alakul majd ki, milyen cikkeket termelnek és az egyes cikkekből mennyit; a vállalat a számára gazdaságtalanabb cikkek termelését csökkenteni, a számára előnyösebb cikkek termelését növelni fogja. Így tehát a gazdaságvezetési formák változása a termelésben tartalmi változásokhoz vezet, lényegesen befolyásolja a termelés összetételét, mennyiségét, minőségét, a készletek alakulását.

Ugyanígy a beruházások új rendszere minden bizonnyal olyan irányba fog hatni, hogy a vállalatok az eddiginél lényegesen nagyobb saját eszközök birtokában az eddiginél többet fognak fordítani rekonstrukciós jellegű beruházásokra, modernizálásra, jobban figyelembe fogják venni a hozam-optimumra való törekvést, a piac szükségleteit. Feltehetően nagyobb súlyt kapnak azok a beruházások, amelyek a múltban eszközölt nagyobb invesztíciók még ki nem használt tartalékait fogják felszínre hozni. Az átmenet után minden bizonnyal idővel csökkenni fog az építési hányad. Az eddigi rendszerben az építkezésekre a vállalatoknak ingyen fedezeti forrásuk volt, most pedig saját alapjaikból kell fedezniök.

Az árrendszer, az anyagi érdekeltség, a devizaelszámolások reformja és megannyi más kérdés — bár a gazdaságirányítás mozgásformáit változtatja meg —, kihat a gazdálkodás tartalmi kérdéseire.

A népgazdaság szerkezetének fejlesztése, alakítása terén tehát a gazdaságirányítási reformnak, a mechanizmus változásainak önmagában is nagy jelentősége van. Emellett azonban van még egy másik tényező, ami igen nagy súllyal esik a latba gazdaságunk szerkezeti kérdéseinek kedvezőbb irányba történő fejlesztésekor. Ez pedig az a követelmény, hogy magasabb színvonalra emeljük a távlati fejlesztési koncepciókkal és a nagyberuházásokkal való foglalkozást, egyszersmind biztosítsuk a vállalati beruházási tevékenység tervszerű befolyásolását.

A most folyó III. ötéves tervben beruházásokra összesen mintegy 260 milliárd forint áll rendelkezésre.[60] Tévedés volna természetesen azt hinni, hogy e teljes összeg felett a gazdasági vezetés szuverén módon rendelkezik. E keret jelentős része pótlási célokat szolgál, ebbe bizonyos modernizálás is beleértendő. Ennek nagyságrendje 50—60 milliárd forintra becsülhető. Ez utóbbi összeg a reform folytán túlnyomó részben vállalati hatáskörbe kerül és a piaci impulzusok folytán feltehetően

[60] A terv készítésekor érvényes árszinten.

gazdaságosabban használják fel az eddiginél. A beruházás teljes keretéből az infrastrukturális létesítmények fejlesztését szolgáló összeg (lakás, közmű, közlekedés, szociális, kulturális intézmények stb.) kb. 75—80 milliárd forint. Számításba kell venni azt is, hogy a már elkezdett beruházások ugyancsak a keret jelentős részét (kb. 65—70 milliárdot) kötik le. Ezek alapján a KSH által végzett különböző számítások azt mutatják, hogy a III. ötéves tervben előirányzott beruházásnak csak mintegy 17—20%-a lehet ilyen értelemben ún. szabad rendelkezésű keret, a többi eleve determinált.

Mivel a szabad rendelkezésű beruházási keret egy ötéves tervben viszonylag nem nagy, és ugyanakkor a népgazdaság szerkezetének alakításában rendkívül nagy jelentőségű, az ebből finanszírozandó beruházások eldöntésénél nagy gonddal kell eljárni. Azt, hogy e rendelkezésre álló forrást mire a legcélszerűbb felhasználni, a világgazdaság tendenciáinak és saját adottságainknak elemzése, a szocialista és a tőkéspartnerekkel fennálló kapcsolataink alapos mérlegelése után kell eldönteni.

A gazdasági mechanizmus reformjával együtt tehát igen fontos feladat a legfontosabb fejlesztési koncepciók kidolgozása, egybevetése, mérlegelése és az ezekből adódó következtetések érvényesítése hosszú, közép- és rövid lejáratú terveinkben.

*

Gazdaságfejlesztési politikánk kiinduló pontjai: jelenlegi helyzetünk a világgazdaságban és politikai célkitűzéseink.

Jelenlegi helyzetünket az jellemzi, hogy a világ országainak ranglistáján a közepesen fejlett országok között foglalunk helyet. Az egy főre eső nemzeti jövedelem Magyarországon — különböző számítások szerint — kb. 550 és 650 dollár között van.

Nemzeti jövedelmünk az elmúlt tíz évben (1955—65) évi átlagban 5,5%-kal nőtt, ami a növekedés világranglis-

táján meglehetősen jó helyet biztosít, figyelembe véve különösen az ellenforradalommal kapcsolatos visszaesést. Kétségtelen az, hogy ha az egy főre jutó nemzeti jövedelem rangsorában a bennünket megelőző európai országokat nem hosszú időn belül utol akarjuk érni, a fejlődési ütemet gyorsítani kell.

Ha a jelenlegi adottságokból kiindulva feltételezzük, hogy a következő tíz évben Ausztria egy főre jutó nemzeti jövedelme évente 3,5%-kal, illetve 4%-kal nő, akkor ahhoz, hogy az egy főre jutó nemzeti jövedelmünk 1975-ben akkora legyen mint Ausztriáé, évente átlagosan 8%-kal, illetve 8,5%-kal kellene azt növelnünk. Az olasz egy főre jutó nemzeti jövedelem eléréséhez azonban ennél 2—3 ponttal kisebb (Dél-Olaszország!), vagyis jelenlegi ütemünk is elegendő (kiinduló adatok a KSH számításai).

Gazdaságpolitikánk problematikájának hosszú távú jellegzetessége tehát, hogy a gazdasági rendszerek közti verseny megköveteli a fejlődési ütem gyorsítását a nemzeti jövedelem növelésében.

Ennek érdekében már az elmúlt második ötéves terv során történtek intézkedések.

Az 1964. évi decemberi párthatározatok célul tűzték ki a fennálló irányítási rendszeren belül a termelés minőségi feladatainak előtérbe helyezését: az export növelését, az indokolatlan készletemelkedés kiküszöbölését, a hatékonyabb beruházásokat, a munka termelékenysége növelését, a munka szervezettségének javítását és számos egyéb intézkedést.

Ezek az intézkedések hoztak eredményeket, pozitívan hatottak a fizetési mérlegre, az ellátásra, a készletek alakulására, a termelékenységre.

Ezt követte a gazdaságirányítás módszereinek felülvizsgálata, majd a reform napirendre tűzése, ami már a III. ötéves terv kidolgozásával párhuzamosan folyt.

A III. ötéves terv követelménye az volt, hogy az elmúlt öt év tapasztalatai alapján a terv szigorúan a realitás talaján álljon. A nemzeti jövedelem növelése terén a kitűzött 19—21% mérsékelt cél. Az ipar feladata elsősor-

ban az, hogy eleget tegyen a minőségi követelményeknek, a termelékenység növekedésének és ezek mellett növelje tovább a termelés mennyiségét. Az ipari termelés előirányzott emelkedése évi 5—6%. A mezőgazdasági termelés növekedésének tervszáma évi átlagban 3,7—3,9%. Ez valamivel nagyobb annál az ütemnél, amelyet a második ötéves terv időszakában értünk el. A fogyasztási alap tervezett növekedése öt év alatt kb. 18%, ami igen mérsékelt, óvatos előirányzatnak tekinthető. Az állóalapok bővítésének növekedése kb. 30%. Az exportkövetelmények a tervben meglehetősen magasak (46%-os növekedés), ami jelzi, hogy a terv egyik központi feladata a fizetési mérleg helyzetének javítása.

A harmadik ötéves terv az előzőhöz képest sok pozitív vonást mutat, mindenekelőtt a realitások érvényesítésében, a túlzások elkerülésében. Előtérbe került az a gondolat: hogy azokon a területeken hajtsunk végre erőteljesebb növekedést, ahol azt az egyensúly és a fejlődési ütem gyorsítása megkívánja.

A terv pozitívumai mellett továbbra is hiányosság az, ami az előző tervben is megmutatkozott: a népgazdaság szerkezetének átalakítását célzó, adott időszakban aktuális jelentős fejlesztési koncepciók több vonatkozásban nem eléggé tisztázottak.

Az elmúlt évek során viták zajlottak le a népgazdaság fejlesztésének számos kérdéséről. Így pl. energiaszükségletünk fedezésének módja, a különböző energiahordozók fejlesztésének ütemezése tekintetében jelentős véleménykülönbségek merültek fel azok közt a szervek és szakértők között, akik e kérdésekkel foglalkoznak. A probléma teljes tisztázást még nem nyert. Megválaszolatlanul maradtak olyan kérdések, mint pl. a vegyipari, gépipari és más beruházások rangsorolása a fizetési mérleg, valamint a megtérülés gyorsasága szempontjából.

Bár az egyes beruházások programjának elfogadása előtt törekedtünk arra, hogy sokoldalúan vizsgáljuk ezek műszaki jellemzőit, a létesülő objektumok technológiája és gyártmányai korszerűségét, de a különböző beruházások

egybevetése, és az optimalizálás terén még sok a kívánnivaló. Tervező munkánknak ez egyik leglényegesebb fogyatékossága.

Nem zárult le az a vita sem, amely a mezőgazdasági beruházások nagyságrendjéről és hatékonyságáról folyt. Itt két nézet alakult ki: az egyik, amelyik e beruházások nagyobb arányát tartotta helyesnek és a másik, amely a megtérülés ütemére hivatkozva az arány növekedését nem tartotta időszerűnek. Még jó néhány más hasonló probléma állott és áll fenn gazdaságunkban.

A III. ötéves tervnek az egyik fontos jellegzetessége, hogy a terv harmadik évében esedékes az új gazdaságirányítási rendszer teljes körű bevezetése.

Ez tulajdonképpen több részre osztja a tervperiódust. Az első rész 1966—67, amikor lényegében az eddigi irányítási módszerek között folyik a gazdálkodás, ezt követi az 1968-as év, a nagy változás éve. A tervperiódus utolsó két éve e változások miatt nehezebben kalkulálható előre, mint eddig.

A terv utolsó 2—3 évében kell kidolgozni azokat a távolabbi elképzeléseket, amelyek fejlődésünk perspektíváit meghatározzák és kihatnak már a folyó tervperiódus utolsó éveinek beruházási programjaira is.

*

A távlati tervezés és a fejlesztési koncepciók tekintetében a cél nem lehet más, mint a ráfordítások hatékonyságának fokozásával a fejlődési ütem gyorsítása. A fejlesztési koncepciók összegezésének a népgazdaság egyensúlyi helyzetét is erősítenie kell. Ez azt jelenti, hogy legnagyobb fejlesztési, beruházási programjainkat elsősorban az egyensúly, a fejlődési ütem és ezek legfőbb mutatói tükrében kell szemügyre vennünk.

Ma és valószínűleg jó ideig az egyensúly legfontosabb kritériuma a nemzetközi fizetési mérleg alakulása. Ismert dolog, hogy míg a szocialista országokkal folyó forgalmunkra általában az egyensúlyban levő mérleg a jellemző,

a fejlett tőkésországok viszonylatában az egyensúly gyakran nem kielégítő. Bár adósságállományunk mértéke nem túlságosan nagy, mégis a gazdálkodás biztonsága azt követeli, hogy olyan fejlesztési politikát folytassunk, mely javítja e téren helyzetünket. A tőkés pénzpiac bizonytalanságai nem engedik meg, hogy kitegyük magunkat e hullámzásoknak. Ezért a fejlesztési programok, a beruházások elbírálásánál nagyon határozott és megkülönböztetett szerepet kell biztosítani a tőkés fizetési mérlegre való hatásnak.

Az egyensúly másik fontos — előzőtől sem függetleníthető — követelménye, a vásárlóerő és árualapok egyensúlya, az, hogy a belföldi piac szükségleteire nagy gondot fordítsunk mindazokon a területeken, ahol ma hiány van akár a lakosság fogyasztási cikkeiről, akár közületi fogyasztásról, vagy termelési eszközökről van szó. Fokozódó jelentősége van a beruházási pénzforrások és a rendelkezésre álló beruházási javak közti aránynak. Ez és a vállalati alapok megnövekedése a költségvetési egyensúly kérdését is az eddiginél jobban az előtérbe helyezi.

A fejlesztési, beruházási programok elbírálása tekintetében a nemzeti jövedelem növekedési ütemének gyorsítása szempontjából fontos mutató a megtérülés gyorsasága, amely azt fejezi ki, hogy egy-egy beruházás mennyi idő alatt hozza meg akkumulációban a reá fordított összeget. Nyilvánvaló, hogy itt sem tarthatjuk magunkat minden esetben egy gépies rangsorhoz, a tisztánlátás azonban megköveteli, hogy a megtérülési idő alapján is rangsoroljuk beruházásainkat ugyanúgy, mint a fizetési mérlegre eszközölt hatás alapján.

A fentiek alapján vegyünk szemügyre néhány fontos kérdést:

Külkereskedelmi struktúránk. Hazánk gazdaságában a külkereskedelem rendkívül nagy szerepet játszik. Exportunk 1938-ban a nemzeti jövedelem 10,4%-át tette ki, 1965-ben közel 40%-át. Jellemzésül megemlíthető, hogy ugyanezen időszakban Ausztria exportaránya a bruttó nemzeti termékhez 17%-ról csak 17,6%-ra nőtt, Olasz-

országé 9%-ról 11,5%-ra és az európai szocialista országokhoz viszonyítva is külkereskedelmünk évi átlagos növekedése a legmagasabbak egyike. (Megjegyezzük, hogy az ún. társadalmi termékből az export aránya nálunk kb. 33%). A külkereskedelem szerkezetében végbement változások tükrözik a népgazdaság szerkezetének átalakulását is. A felszabadulás előtt a mezőgazdasági és az élelmiszeripari termékek az összkivitelnek túlnyomó részét, 57%-át tették ki. Jelenleg ezek aránya az összkivitel kb. $^1/_5$-e, míg a gépeké eléri az $^1/_3$-ot. A behozatalban is megnőtt a termelési célokat szolgáló gépek hányada.

Külkereskedelmünk fejlődése a felszabadulás óta jelentősen megelőzte a nemzeti jövedelem és az ipari termelés fejlődési ütemét. Különösen gyors volt a külkereskedelmi forgalom emelkedése 1960—1965 között. Ebben az időszakban az ipari termelés minden egy százalékos növekedésére a külkereskedelmi forgalom 1,33%-os emelkedése jutott. Továbbá: a nemzeti jövedelem egyszázalékos emelkedése a külkereskedelmi forgalom 2,35%-os növekedésével járt.

Magyarországon 1948-ban 36 dollárt tett ki az egy főre eső külkereskedelmi forgalom, 1962-ben ez 223 dollár. (Ugyanezen időszak alatt pl. Csehszlovákiában 116-ról 308-ra, Lengyelországban 44-ről 116-ra, Romániában 17-ről 94-re nőtt.)[61]

Exportforgalmunk több mint 70%-át bonyolítottuk 1965-ben szocialista, közel 5%-át a fejlődő, a többit pedig a fejlett tőkésországokkal.

Külkereskedelmi forgalmunk áruszerkezetére jellemző, hogy mivel Magyarország nyersanyagokban viszonylag szegény, magas az anyagbehozatali hányad. Importunk mintegy felét a nyersanyagok és félkész termékek teszik

[61] *Káplár József:* Nemzetközi integráció és külkereskedelem. Közgazdasági Szemle 1966. 12. sz. Expension of International Trade and Its Significanse of Economic Development Genf, 1964. E/Conf. 46/31. sz. alatt kiadott dokumentum az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciájáról.

ki. Behozatalból kell fedeznünk a szükséglet jelentős részét olyan fontos cikkekből, mint színesfémek, nyersbőr, gyapjú, cellulóz, papír, műtrágya és más alapanyagok. Az anyagok egy részét a szocialista országokból és a fejlődő országokból, de igen jelentős részét fejlett tőkésországokból szerezzük be. A gazdasági fejlődés ütemének gyorsítása szempontjából, ha ez extenzív módszerekkel történik, az anyagbehozatal és ezen belül a tőkés anyagbehozatal jelentős növelésére lenne szükség. Ez azonban számos problémát vet fel. Az egyik ezek közül, hogy a tőkés importanyagok ellenértékének megfizetése részben diszkriminatív szabályokba, részben pedig a gazdasági verseny és egyéb tényezők miatt a tőkéspiac nem kellő érdeklődésében is megmutatkozik (pl. gépipari termékek). Bár a diszkriminatív intézkedések csökkentése tekintetében vannak pozitív tapasztalataink is, és a fokozott nemzetközi gazdasági kapcsolatok minden bizonnyal nyugati partnereink figyelmét jobban iparcikkeinkre irányítják, mégis extenzív fejlesztés és az ezzel együtt járó jelentős többlet anyagimport helyett, inkább az intenzív fejlesztés, az anyagok magasabb értékűre való feldolgozásának útját, saját anyagbázisunk jobb felhasználásának útját, kell követnünk. Emellett arra kell törekedni, hogy tőkés importunk ne növekedjék nagyobb mértékben, mint amennyire azt exportlehetőségeink megengedik.

Amint azt már említettem, a számunkra rendkívül fontos anyagimport területén az utóbbi tíz évben a tőkés import növekvő, a szocialista import némileg csökkenő arányt mutat, és nem tart lépést termelésünk növekedésének szükségleteivel.

Mivel a népi demokráciák kereskedelmi mérlegüket illetően általában hasonló gondokkal küzdenek, e téren jelentősebb változásra számítani nem látszik reálisnak. Természetesen e relációban is van helye a struktúra javításának és a KGST-n belül folyó szakosítás, valamint a gazdaságirányítási reformok ebbe az irányba kell, hogy hassanak. Nagyobb súllyal esik latba a szovjet reláció. Amennyiben növekvő anyagszükségletünket fokozott mértékben

szerezhetnénk be a Szovjetunióból, ennek ellentételezését részben a meglevő exportstruktúrában, részben a fogyasztási cikkek exportjának növelésével tudnók ellensúlyozni, ahol a gyorsan bővülő szovjet piac erős érdeklődést mutat a magyar áruk iránt.

Importstruktúránkat tehát olyan irányban célszerű fejleszteni, hogy a fejlett tőkésországokból származó anyagbehozatal ne növekedjék lényegesen, hogy fokozódó anyagszükségletünket lehetőség szerint a szocialista országokból, főleg a Szovjetunióból és a fejlődő országokból biztosítsuk. A fejlett tőkésországokból a behozatalt elsősorban a gépimport területén célszerű növelni, ami nem áll ellentétben a növekvő szocialista gépimporttal.

A kivitel tekintetében a fejlett tőkéspiacokon a feladat az, hogy néhány olyan ipari termékünket, mely ezeken a piacokon jól elhelyezhető és nem igényel túlzottan nagy beruházást, erőteljesebben fejlesszük. Ez a szocialista export növelését is elősegíti. Mindkét viszonylatban nagy súlyt kell helyeznünk a kooperációra. A Szovjetunió, a legnagyobb szocialista piac vonatkozásában — amint említettem — nőnek az igények fogyasztási cikkekben. Mezőgazdaságunknak és élelmiszeriparunknak Kelet és Nyugat irányában is van további exportlehetősége.

A külkereskedelmi struktúra javítása elsősorban megfelelő kereskedelempolitikával biztosítandó, annál is inkább, mivel itt forgalmi szféráról lévén szó, a változások gyorsabban érvényesülhetnek és tudnak javítani szerkezeti és egyensúlyi problémáinkon. Emellett a külkereskedelem szerkezetéből adódó következtetéseket kellő súllyal kell érvényesítenünk fejlesztési programjaink kialakításánál. Egyes tudományos számítások[62] arra mutatnak, hogy bár a fejlett tőkésországokból importált cikkek feldolgozása szocialista exportra fajlagosan kisebb mértékű mint fordítva, mégis a szocialista exportvolumen nagysága magában hordhatja azt a tendenciát, ami tőkés kereskedelmi és

[62] *Augusztinovics Mária:* A külkereskedelem és a népgazdaság fő arányai. (OT Tervgazdasági Intézete. 1967. 2. sz. füzet.)

fizetési mérlegünk helyzetét a további években nem befolyásolná kedvezően. Mindezt figyelembe véve kell a rendelkezésre álló fejlesztési összegeket az adott pontokra koncentrálni.

Fel kell jobban használni azokat a lehetőségeket, amelyek a láthatatlan exportban, az idegenforgalomban rejlenek és amelyek még koránt sincsenek kimerítve. Idegenforgalmunk összes bevétele 1960-ban 2,2 millió rubel, illetve 2,7 millió dollár volt. Ez az összeg 1965-re 13,8 millió rubelre, illetve 12,5 millió dollárra emelkedett. Más országok tapasztalataihoz viszonyítva úgy tűnik, hogy itt megfelelő szervezéssel és nem is túlságosan nagy beruházásokkal e bevételek jelentősen fokozhatók.

Fejlesztési programjaink, beruházási politikánk kialakításában alapvető jelentőségű a *belföldi szükségletek* kielégítése mind a lakossági, mind pedig a közületi és a beruházási szükségletek vonatkozásában.

A lakosság jólétét lényegesen befolyásolja a vásárlóerő növekedési üteme, másrészt a vásárlóerő belső megosztása. A gazdaságirányítási reform következtében valószínű, hogy néhány éven belül érezhetően nőni fog a vásárlóerő és ezen belül jövedelemelosztásbeli változások is várhatók. A reform szelleméből következik, hogy erősebb lesz a keresetek differenciáltsága. Emelkedni fog a szakmunkás törzsgárdák keresete, ez azt jelenti, hogy a változó összetételű vásárlóerőnek megfelelően az árualap terén is tendenciamódosulásokkal számolhatunk. Eltolódást fog előidézni az árualapok alakulásában a fogyasztói árak változása is. Hazánkban a nemzetközi összehasonlításokat véve alapul, általában alacsonyabbak az élelmiszerek és a szolgáltatások árai, magasak viszont a ruházati és egyéb iparcikkek árai. A gazdaságirányítási reform nem járt egyszersmind gyökeres fogyasztói árreformmal. Hosszabb távon azonban — mintegy 10 év alatt — szükséges, hogy a fogyasztói árak az értékviszonyoknak megfelelően alakuljanak, természetesen a szükséges állami preferenciák figyelembevételével. Mindez előreláthatólag azzal fog járni, hogy fokozott ütemben nő a kereslet a ruházati és

más iparcikkek, tartós fogyasztási cikkek (autó stb.) iránt. Hasonlóképpen az igények erőteljesebb növelésével számolhatunk a szolgáltatások területén. A lakásigények gyors növekedése az építkezések növelését teszi szükségessé. Ez újabb beruházásokkal jár (gáz, víz, villany, telefon stb.).

A termelésnek és a fejlesztési politikának e változásokat figyelembe kell vennie.

A bel- és külföldi szükségletek emelkedése új beruházásokat követel, a beruházások ismét új javak előállítását. Mindezek alapján iparunk, mezőgazdaságunk, közlekedésünk fejlesztése előtt nagy feladatok állnak. A következőkben — a teljesség igénye nélkül — ezekkel kapcsolatos néhány kérdést vázolok, amelyeknek kidolgozása feladataink legfontosabbjai közé tartozik.

*

Már eddig is sok számítás történt *energiabázisunk* optimális irányú fejlesztésére. Ez előfeltétele a termelés és a felhasználás nagyobb ütemének. Energiabázisunk a történeti fejlődés során eddig túlnyomórészt a viszonylag alacsony kalóriájú és gazdaságtalanul kitermelhető szénvagyonra épült. Még 1965-ben is elmaradt tüzelőanyag-felhasználási szerkezetünk a világ átlagos felhasználási szerkezetétől. A világ energiamérlegében 1959-ben

a szén	52,1%-ot
a kőolaj	31,9%-ot
a földgáz	14,1%-ot tett ki,

míg a további részt az egyéb energiaforrások adták. Hazánkban az alapenergia-hordozók közül

	1960-ban	1965-ben
a szén	74,1	67,8
a kőolaj	19,7	23,1
a földgáz	3,0	6,3

százalékot tett ki.

Gazdaságunkban nagy energiarendszer-átalakító elképzelések megvalósulása van folyamatban, amely mind a források, mind pedig a felhasználási területek korszerűsítését magába foglalja.

Ennek a tervnek alapját a kőolaj- és földgázipar gyors kifejlesztése és a felhasználási területek ezzel összefüggő beruházásai, valamint egy nagyteljesítményű atomerőmű építése képezi. A koncepció kettős célt követ: egyrészt az ország energiamérlegében a szénhidrogének részarányának fokozatos növelésével és a hasadóanyagok hasznosításával egy korszerű tüzelőanyag-felhasználást megalapozni, másrészt a kőolajipari termékek iránti rohamosan növekvő szükségleteket kielégíteni.

A hazai kőolajfinomításra a későbbiekben ráépíthetjük, illetve kibővíthetjük a vegyipar egyes nagyfontosságú ágait — különösen a műanyagipart — megvalósítva ezzel a termelőkapacitások komplex hasznosítását. Ezek a fejlesztési tervek részben a hazai kőolaj- és földgázkitermelésre — különösen a Szeged-környéki lelőhelyek hasznosítására — részben pedig a Szovjetunióból importált kőolajra alapozódnak. E források teszik lehetővé, hogy felépítsük Európa egyik legkorszerűbb kőolajfeldolgozó bázisát, a részben már üzemelő Dunai Kőolajfinomítót, amely 1970-ben mintegy 3,5 millió tonna, 1975-ben pedig mintegy 6—7 millió tonna kőolaj feldolgozására lesz képes. Termékei a különböző üzem- és kenőanyagok, tüzelő- és fűtőolajok, vegyipari feldolgozásra alkalmas nyersanyagok, valamint erőművekben gazdaságos tüzelőanyagként használható melléktermékek.

Ugyanígy központi tervek alapján folyik a földgázvagyonunk feltárása és részben energetikai, részben vegyipari nyersanyagbázisként való hasznosítása. Az egész energiafelhasználásban a gázenergia a lakossági és a kommunális felhasználás területén különösen gazdaságos, amellett, hogy tiszta és kényelmes tüzeléstechnikát biztosítva az életszínvonal-emelkedésnek is számottevő tényezője. Alkalmazásának kiterjesztése azonban sok milliárd forint értékű hálózati beruházást igényel, és ezért csak

megfelelő fokozatossággal érhető el a kívánatos színvonal. 1960-ban a lakosság és kommunális fogyasztók földgázfelhasználása 70 millió m^3 volt, 1965-ben 122 millió m^3, 1970-ben pedig várhatóan 300 millió m^3 lesz, és az összes energetikai célú gázfelhasználás mintegy 9—10%-át teszi majd ki. A programot tovább folytatjuk és a negyedik ötéves tervben is több milliárd forint beruházást tervezünk e célra felhasználni.

Az ország energiagazdaságának a korszerűsítése természetesen számol azzal, hogy a szénenergia szerepe fokozatosan csökken, átadva helyét a hatékonyabban alkalmazható energiahordozóknak. Leggazdaságtalanabb bányáinkban a termelés fokozatos megszüntetése már több év óta folyamatban van. Gazdasági számítások szerint — egyezményes kőszénben[63] kifejezve — a szénbányászat 1966. évi 13,9 millió tonna összteljesítménye 1970-re 11—12 millió tonnára csökken és 1975-re előreláthatóan 10—11 millió tonnát tesz majd ki. A széntermelésnek e visszafejlődése világviszonylatban általános jelenség, és azokban az országokban, ahol a szénbányászat történelmileg egykor hatalmas progresszív szerepet játszott, a visszafejlesztés komoly társadalmi-szociális problémákat idéz elő. Szocialista társadalmunk jellegéből következik, hogy ez a visszafejlesztés nálunk nem vezethet munkanélküliséghez, és ha nem is nehézségek nélkül, de társadalmi erőfeszítésekkel megoldjuk a vele járó szociális gondokat.

Az energiarendszer korszerűsítésének szerteágazó, de ugyanakkor roppant fontos kérdéseit kell megoldani a felhasználók energiagazdaságának korszerűsítése érdekében is. Ez a munkaterveink szerint két egymással szoros kapcsolatban álló irányban folyik: a felhasználók korszerűbb tüzelőanyagokra való fokozatos átállása, valamint az energiaátalakító és -felhasználó berendezések korszerűsítése irányában. Megkezdtük a nagy tüzelőanyag-fogyasztó

[63] 1 kg egyezményes kőszén 7000 kalória fűtőértékkel rendelkezik.

ágazatokban a szénhidrogének felhasználásának a növelését és berendezéseik korszerűsítését. Ennek folyamán már eddig is eredményeket értünk el a kohászatban, a villamosenergia-termelésben, a vasúti vontatásban. Jellemző, hogy például a villamosenergia-termelésben az 1 kWóhoz 1960-ben még 4079 kalóriát, 1966-ban 3524 kalóriát használtunk fel és 1970-ben várhatóan 3100 kalóriára csökken a szükséglet.

Hasonlóan kiemelkedő nagyságrendűek a vasúti vontatás korszerűsítésében rejlő lehetőségek. Ezeknek még csak egy részét használtuk ki a vasút dieselesítésével és villamosításával, de ennek nyomán 5 év alatt, 1965—70 között így is mintegy 7 millió tonna szenet (1970. évi szinten pedig mintegy 1,5 millió tonnát) takarítunk meg azzal, hogy a vasúti vontatásban a Diesel-vontatás arányát 17%-ról 46%-ra emeljük.

Az energiagazdaság korszerűsítése viszonylag hosszú folyamat. Ebben a kérdésben számos nagy jelentőségű tanulmány került már eddig is kidolgozásra és van kidolgozás alatt a hosszú távlatú terveink formálása érdekében. A kérdések megoldásának eszközeit nagyrészt már felderítve, megértek a feltételei annak, hogy a közeljövőben hosszabb távlatú — 15 évre szóló — döntések szülessenek az előttünk álló tennivalókra.

Iparfejlesztési kilátásainkat felmérve bizonyos irányokat már korábban kialakítottunk, más területeken még csak kezdeti lépéseket tettünk, megint más területeken a helyzet további analízisére és pontosabb programok kidolgozására van még szükség, mielőtt nagyobb vállalkozásokba fognánk. Itt az *alapanyaggyártó* ipari szektor és a *feldolgozóipari* fejlesztés irányvonalainak és előttünk álló problémáinak vizsgálata érdemel megkülönböztetett figyelmet.

Az alapanyagtermelés szektorában új koncepcióra alapoztuk az ország alumíniumkincsében rejlő lehetőségek kihasználását. Korábban ezt a lehetőségünket — jóllehet bauxitunk van — nem tudtuk kellő mértékben és gyorsasággal kihasználni, mert hiányzott hozzá két alapvető fel-

tétel: az olcsó energia és a megfelelő tőke. Mindkét korlátozó körülmény hatása csökkent azzal a szovjet—magyar kooperációs együttműködéssel, amelynek lényege, hogy a timföld termelését elvégezzük, de az utána következő villamosenergia- és tőkeigényes kohósítási fázis a Szovjetunióban valósul meg, ahol az energia olcsóbb és a kohókapacitások megfelelő tartalékai rendelkezésre állanak. Ezáltal mindkét fél gazdasági előnyökhöz juthatott. Nekünk lehetőségünk nyílt a bauxit és a timföld értéke közötti értékkülönbséget — amely közel 7-szeres — nagy volumenben realizálni. Ipari termékeinkkel kifizetve a timföld kohósításának költségeit, lehetőségünk nyílik a teljes tömbalumínium mennyiségből a fél- és készgyártmányok miatti magasabb értékkülönbséget is realizálni. Mindezt elérjük anélkül, hogy ennek kohósítási, illetve ezzel kapcsolatos energiafejlesztési beruházásait meg kellene valósítanunk.

Az alumíniumipari fejlesztés programja azonban még nincs befejezve, teljes megvalósításához még számos tennivalónk van. Mindenekelőtt a tömbalumínium feldolgozási kapacitásainak (különböző henger- és présművek) kiépítése áll előttünk. Ez a program megkezdődött, legnagyobb létesítménye a Székesfehérvári Szélesszalaghengermű I. lépcsője nemsokára üzemel és megindul a további bővítés is. Figyelembe véve a potenciális lehetőségeket, azt mondhatjuk, hogy az úgynevezett alumíniumfeldolgozási programnak még csak az elején vagyunk. Ezt a programot tovább kell folytatnunk, hogy maximálisan kihasználhassuk azt a lehetőséget is, ami a tömbalumínium és a feldolgozott alumínium között kínálkozik (tömb és félkész termék között az értékkülönbség közel 2-szeres, a késztermék esetében pedig mintegy 3—4-szeres). Az alumínium ilyen nagyságrendben nagy távlatokat nyit gazdaságunk egész fejlődésében (a villamosiparban, építőiparban, gépgyártásban, csomagolástechnikában), nem utolsósorban a nemzetközi együttműködésben is.

Nem ennyire új az a fejlesztési irányvonal, amelyet a *vegyipar* területén követünk, de a korábbi évekhez vi-

szonyítva itt is kitágultak lehetőségeink határai. A világgazdaságban végbemenő technikai átalakulásnak a vegyipari fejlődés az egyik legfontosabb közvetítője. Emellett közvetlenül is egyre nagyobb szerepe van a lakosság fogyasztásában, amelyben a korszerűség egyre inkább vegyipari termékek jelenlétét tételezi fel. Figyelembe véve a magyar gazdasági fejlődés sajátos nyersanyagproblémáit, érdemes megkülönböztetett figyelmet fordítani a jövőben is mindazokra a lehetőségekre, amelyek ebben az iparágban a gazdaságos fejlesztés alapjai lehetnek.

Gazdaságunk utóbbi 16 évének fejlődése már visszatükrözi a gyors vegyipari fejlődést: 1950 és 1966 között a vegyipar termelése csaknem tízszeresére növekedett, miközben egész iparunk növekedése négy és félszeres volt. A vegyipar fejlődésének hazánkban követett irányvonalai közül kiemelkedik a nitrogén-műtrágyaipar, a műanyagipar, a gyógyszeripar, a gumiipar fejlesztése és újabban a műszálipar is kibontakozóban van. Nitrogénműtrágyatermelésünk 1956 és 1966 között, hatóanyagban 120 ezer tonnával növekedett, 1966 és 1970 között újabb 240 ezer tonnával fog növekedni, és 1970-ben 1 kh szántóföldi területre vetítve már 45 kg hatóanyagot képvisel. Nem utolsósorban ez a körülmény tette lehetővé a terméshozamok növelését és a termésingadozások mérsékelését a mezőgazdaságban. A mezőgazdászok az utóbbi tíz év tényadatainak vizsgálata alapján úgy látják, hogy a hozamok alakulása mintegy 70—80%-ban a műtrágyafelhasználás mértékétől függött — beleértve a termésingadozások egyre sikeresebb elhárításának eredményeit is. Figyelembe véve a tudományos módszerek fejlődését, a mezőgazdasági termelési folyamatokban ezután is számolnunk kell a műtrágyaigények további növekedésével, s ennek megfelelően a műtrágyaipar fejlesztését a negyedik ötéves tervidőszakban is célszerű biztosítani.

Az utóbbi években valósult meg, illetve van megvalósulás alatt a műanyagipar erőteljesebb fejlesztése is. 1970-ben előreláthatólag 54 ezer tonna lesz a hazai PVC és polietilén műanyagtermelésünk.

Távolabbi lehetőségeink vizsgálat alatt állnak és figyelembe véve az időközben jelentősen fejlődő kőolajfeldolgozó és földgázkitermelő kapacitásainkat, előreláthatólag hazai nyersanyagbázison megalapozható a műanyagipar további fejlesztése.

Műszáliparunk a harmadik ötéves terv éveiben teszi meg a fejlődés első jelentős lépéseit. Az ezután következő feladatok előkészítés alatt állnak, de ezek még nem mentesek olyan tisztázatlan kérdésektől, mint a legkedvezőbb száltípusok kiválasztása — figyelemmel a nemzetközi együttműködésre is — és a megfelelő — gazdaságos — méretű kapacitások kialakítása. Ebben az iparágban tehát a nagyobb fejlesztési lépések programba iktatása előtt még számos kérdésben szükséges gondos analíziseket folytatni. Aligha kétséges azonban, hogy ezek egy-két éven belül kedvező megoldási formákat eredményeznek és műszálgyártó bázisunk egyre inkább elhárítja a feldolgozó könnyűipari fejlődést korlátozó importnehézségeket. Világátlagban a felhasznált vegyiszálak aránya eléri az összes szálasanyagok felhasználásának 35%-át.

A szintetikus szálasanyagok és egyéb kémiai eredetű anyagok ma már nem „pótolják", hanem felváltják a természetes anyagokat, a jobb minőség és gazdasági jellemzőik folytán a korszerűség ismérveivé váltak. A természetes anyagokkal szemben a kémiai eredetű anyagok előtérbe kerülése az olyan nyersanyagszegény ország számára, mint Magyarország, kedvező fordulatot jelent, mert megadja a lehetőségét annak, hogy saját munkájával, szellemi és anyagi befektetéseivel ellensúlyozza a természeti erőforrások szűkösségét.

Gyógyszeriparunk fejlesztése vegyiparunkban nagy hagyományokra alapozódott. Termelése nagymértékben meghaladja az amúgy is jól ellátott belső piac igényeit. Gyógyszeriparunk ezért már hosszú idő óta a külkereskedelem egyik legjelentősebb tényezője: 1966-ban a gyógyszeripar a szocialista országok piacain mintegy 64 millió, és a tőkésországok piacain mintegy 12 millió dollár értékű exportot biztosított. A folyamatos fejlődéshez különösen

nagy lehetőséget teremtett a szocialista nemzetközi együttműködés, amelyben a részt vevő országok elismerik hazánk kiemelkedő gyógyszeripari szerepét. A kapitalista cégek nagy konkurrenciája ellenére fejlődést mutat a tőkésországokba irányuló gyógyszerkivitel is, bár ez a fejlődés nem olyan gyors, mint a szocialista viszonylatban. A tőkésországokba irányuló gyógyszerexport kitermeli a gyógyszeripar onnan származó anyagimportját. Gyógyszeriparunk előtt álló perspektívához igazodva a jövőben is ki kell használnunk az ebben az iparágban rejlő lehetőséget — rugalmasan hozzá igazítva programjainkat a piacok és a rentabilitás követelményeihez.

Vegyipari fejlesztésünk eddigi tapasztalatait értékelve megállapítható, hogy a fejlődés gyorsítására irányuló törekvés helyes volt. Figyelembe kell azonban venni, hogy ebben az iparban is nagy versenyfutás folyik az idővel: gyorsan változnak a termékek műszaki-gazdasági jellemzői, a technológiák, és gyorsan változik a világpiaci ár is. Ugyanakkor a vegyiparnak fajlagosan nagy a beruházási igénye, s emiatt az átlagosnál jóval nagyobb a fejlesztések kockázata is. Nagy fejlesztési programjaink többször előforduló hibája volt, hogy gazdaságossági kérdések elemzésében nem szentelt megfelelő figyelmet a változó gazdasági-műszaki feltételeknek, vagy az adott időpontban a világgazdaságban kezdődő folyamatok következményeinek. Ezért tapasztaltuk, hogy programjaink a kivitelezés kezdetekor jobb eredménnyel biztattak, mint a befejezéskor, illetve a befejezés utáni években. Minden olyan fejlesztési területen — és ezek közé tartozik a vegyipar is —, ahol a jövő gazdasági eredménye döntő mértékben a beruházási körülményeken múlik, vagyis ahol a fejlesztés eredménye és a beruházási megoldás közötti korreláció nagyon szoros, különösen nagy jelentőséget kap a távlatilag is jól felmért program. Ezért a fejlődés alapjául szolgáló programokat nagy körültekintéssel kell előkészítenünk és gyorsabban kell kiviteleznünk.

Hazánkban a *gépipar* az ipari termelés legnagyobb ága. A szocialista iparban foglalkoztatottak 30%-a 1966-ban

a gépipari csoportban dolgozott. Ezek az ágak adták a szocialista ipar termelésének 25%-át és a gépiparból származott az ország iparcikk exportjának 42%-a. A gépipar a magyar gazdasági életben már a fent említett adatokból kitűnően is roppant fontos szerepet játszik, ugyanakkor ennek az iparcsoportnak a fejlesztési politikája okozza talán a legtöbb gondot. Mivel kis ország vagyunk, belső felvevő piacaink mérete számos gépipari profilban nem kedvez a gazdaságos sorozatnagyságoknak. Ezért a nemzetközi munkamegosztás fejlesztése számunkra elsőrendű követelmény. Ilyen munkamegosztást nagyobbrészt a szocialista országokkal reális tervbe vennünk, akár a külkereskedelmi megállapodásokra, akár a termelési szakosításokra gondolunk.

A gépipari együttműködés fő vonását eddig a külkereskedelmi áruforgalmi egyezmények jelentették, amelyek gépiparunk bizonyos termék- és iparági fejlesztési orientációit is kialakították. A piaci egyezmények a forgalom volumenét tekintve, döntők maradnak a jövőben is. Az utóbbi évtized legkiemelkedőbb gépipari fejlesztési programját — a közúti járműgyártás fejlesztését — éppen a szovjet piaci rendelés alapozza meg. Hasonló piaci egyezmények képezik alapját számos egyéb gépipari ágazat exportjának is (pl. élelmiszeripari gépek, hiradástechnikai gyártmányok, műszeripari termékek stb.). Mindazonáltal sok jel mutat arra, hogy a gépipari export a szocialista piacokon is egyre növekvő műszaki és gazdaságossági követelményekkel fog találkozni. Az erre való felkészülés két fő feladatot jelent: egyrészt törekedni kell a számunkra előnyös és a partnerek által is keresett termékprofilok kiválasztására és a fejlesztési erőfeszítések koncentrálására, másrészt többet kell foglalkoznunk a termelési kooperációk kérdéseivel, lehetőségének felkutatásával (alkatrészek, részegységek bedolgozásszerű gyártása, közös fejlesztések stb.).

Jelenleg az egész gépipari termelésünknek csupán 4%-a jut el a tőkésországokba és mintegy 2%-a a fejlett tőkésországok piacaira. Ennek nemcsak az az oka, hogy tech-

nikai színvonalunk sok terméknél elmarad ezen országok teljesítményeitől. Nagyon fontos oka a fejlett országok gazdaságpolitikai törekvése, amely saját gépiparuk támogatásában mutatkozik meg, lévén ezen országok többsége maga is gépexportőr vagy importjában erősen elkötelezett a Közös Piaccal. Ezeknek a lehetőségeknek a józan megítélése persze nem azt jelenti, hogy le kell mondanunk exportunk fokozásáról, csupán azt, hogy nagyarányú expanzióra gazdaságosan és belátható időn belül nem számíthatunk. Meglehetősen egyöntetű ma már az a vélemény, hogy az ezekbe az országokba irányuló gépkivitelben elsőrendű jelentősége van azon néhány cikk koncentrált erőfeszítéssel való fejlesztésének, amely a világpiacon megállja helyét. Emellett nem zárkózunk el tőkés cégekkel való tartós termelési kooperációk elől, ha annak megvan az az előnye, hogy gépipari devizabevételünk növelését is elősegíti.

A gépipari termelés nagyobb része természetesen a belső felhasználás végső piacaira kerül (lakossági fogyasztást és beruházást szolgál). 1965-ben az ágazati kapcsolatok mérlegenek adatai szerint a teljes gépipari termelés 27,1 %-át használtuk fel a fogyasztás és a beruházás-felújítás céljaira. Ezenkívül a gépipari termelés jelentős hányadát a saját fejlődésével járó termelői ráfordítások és más ágak termelői fogyasztása veszi igénybe. Magában véve az a tény, hogy a gépipari termelés többsége belső felhasználásra kerül, mutatja, hogy a gépiparfejlesztési perspektivákra is döntő hatású lesz a belső igények alakulása. A belső igények (vagyis a reális, fizetőképes kereslet) alakulása gondos elemzést igényel. Nyilvánvaló, hogy legalább háromirányú hatást kell elemeznünk: a beruházások-felújítások várható alakulását, a lakossági kereslet növekedését és szerkezeti változását és a termelőfogyasztás igényeit. Mindhárom irány vizsgálatakor fontos feladat kell hogy legyen a kereslet szerkezetének tanulmányozása, hiszen a gépipar jövőbeni fejlődését nemcsak e piacok méreteinek tágulása, hanem szerkezeti változásuk is befolyásolja. Nagy jelentőségű az, hogy a jövőben a lakos-

sági piac részesedése a gépipari termelésből megnövekedjék, mert jelen pillanatban a magyar gépipar részvétele a lakossági fogyasztásban nem áll arányban az egész iparban elfoglalt súlyával: 1965-ben a lakossági és közületi piac részaránya a teljes gépipari termelésben nem érte el a 10%-ot. A kellő tömegben és olcsón termelő gépipar egyik feltétele annak, hogy az életszínvonal emelkedésének folyamatában nagyobbat léphessünk előre, hogy nagyobb vásárlóerő kiáramlást alapozhassunk meg korszerű áruszerkezettel és árarányokkal.

Az a törekvés, hogy a gépipar erőteljesebben forduljon a lakossági fogyasztás felé, nemcsak mint az életszínvonal emelkedésének feltétele érdekes, hanem azt is jelenti, hogy a lakossági fogyasztás szerkezetében (keresletében) sikerül növelni olyan termékek részarányát, amelyek viszonylag kevéssé anyag- és energiaigényesek és a termékek által képviselt értékhez viszonyítva csak kismértékben tartalmaznak konvertibilis devizaráfordításokat. Ugyanez a meggondolás áll az építőanyagipari és építőipari termelésre, illetve termékeik fogyasztására is. Ez a két iparcsoport az, ahol egy nagyobb arányú lakossági célú fejlesztés — kellő fogyasztói árarányokkal párosulva — nemcsak modernebb fogyasztási szerkezetet, hanem a devizatartalom szempontjából is kedvezőbb szerkezetet eredményezhet.

Az *építőanyagipar* és az *építőipar*, noha közvetlen szerepüket határozottan növelni kell a lakosság ellátásában, elsősorban mégis beruházási javakat előállító iparágak. (A beruházási javak jelentős hányada közvetve természetesen a lakosság használatában realizálódik.) E két iparág fejlesztésének méretét éppen ezért nagyrészt beruházáspolitikai törekvéseink, a beruházások üteme és struktúrája által megkövetelt igények, továbbá ebben az iparágban végbemenő technikai haladás követelményei határozzák meg. Bármelyik tényező várható alakulását is vizsgáljuk gazdaságpolitikánk tükrében, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy építőanyagiparunknak a jövőben is nagy ütemben kell fejlődnie. Ebben az iparágban bizonyos fokig mindig egyértelműbb az állásfoglalás, azért is, mert

termékeinek döntő hányadát nem érdemes és nem is lehet importálni.

Ugyanakkor a legfontosabb építőanyagok hazai termelésének színvonalát vizsgálva lemaradást látunk akkor is, ha a mennyiségi adatokat nézzük, és még inkább, ha a korszerű építőanyagstruktúra követelményeit vizsgáljuk. Ezt csak a kapacitások bővítésével lehet megszüntetni. Ezért indokoltak a harmadik ötéves terv nagy erőfeszítései az építő- és építőanyagipar fejlesztésére. Ezek az erőfeszítések a negyedik ötéves tervben sem csökkenhetnek: új kapacitásokat kell építenünk a cementiparban, betonelemgyártó iparban, üvegiparban, porcelán- és kerámiaiparban stb. A lakásépítés ütemét is meg kell gyorsítanunk ahhoz, hogy a párt és a kormány 15 éves lakásfejlesztési célkitűzéseit teljesíthessük. A hagyományos építkezési technológiák ilyen program teljesítésére már nem alkalmasak, ezért lakásépítési kapacitásainkat újabb házgyárakkal kell bővítenünk.

A lakásépítékezések üteme 1956 után megélénkült: éves átlagban a lakásépítések száma 1949—1956. években 34 300 lakás volt, 1957—1966. években pedig 57 300 lakás. A lakásépítkezésekkel együtt javult a lakások nagyság- és felszereltség szerinti összetétele is. Az 1960. január 1-i lakásállományon belül 37,3%-ot tett ki a két vagy több lakószobás lakások aránya. Ez az arány az 1960—1966. években épített lakásokon belül 73,3% volt. 1960. január 1-én a lakások 17,5%-ában volt fürdőszoba vagy mosdófülke, az 1960—1966. években épített lakásoknak pedig 61,3 százalékában.

1966. január 1-én 3 072 700 lakás volt az országban és 100 lakásra 315 lakos jutott.

A lakásépítés fokozása számos újabb feladatot vet fel a szolgáltatások vonatkozásában, melyek fejlesztése az ellenforradalmat megelőző évtizedben háttérbe szorult. Az utóbbi években jelentős lépések történtek a lemaradás felszámolása érdekében.

A *könnyűipar* mint gyűjtőfogalom igen szerteágazó és eltérő rendeltetésű iparágakból áll. Túlnyomó többségé-

ben közvetlenül fogyasztási javakat gyárt, de ebbe az iparcsoportba tartozik a fa-, cellulóz- és papíripar is, ami az alapanyagtermelés típusát képviseli. A könnyűipari fejlesztés perspektívájának megítélésekor éppen ezért külön kell választani az alapanyagtípusú fejlesztéseket a feldolgozó könnyűipartól. Ez utóbbit elsősorban a textil-, ruházati- és a bőr-, cipőipar, valamint a bútoripar képviseli.

Ezeknek az iparágaknak a termeléséből hagyományosan nagy az export is — különösen a textil-, ruházati- és a cipőipari termékekből. Ugyanakkor a lakosság ruházati fogyasztását — meglehetősen széles választékban — döntően a hazai termelés elégíti ki. Ezekből a cikkekből, figyelembe véve a kialakult adottságokat, a jövőben sem volna helyes széles importra berendezkednünk, így a könnyűiparnak ezek az ágai nagyrészt a lakossági kereslet hatása alatt fognak fejlődni. Más a helyzet az export érdekében történő fejlesztés megítélésénél. Az export jövőjének megítéléséhez ugyanis két körülmény behatóbb elemzése alapján lehet csak végleges véleményt mondani: egyrészt az exportgazdaságosság várható alakulására, másrészt a könnyűipar importigényességének alakulására kell átfogó vizsgálatot végezni. Az exportgazdaságosság ma még nagyon sok, a tőkésországok piacaira szállított könnyűipari terméknél nem kielégítő. Ez korlátozó körülmény lesz, ha üzemeink és a külkereskedelem nem változtat rajta. Ugyanakkor ebben az iparban nagy a tőkés devizaigényesség is, ami főként azzal függ össze, hogy sem nekünk, sem a szocialista tábornak nincs elegendő természetes nyersanyaga a pamut-, gyapjú- és bőripar számára. Vizsgálat alatt áll tehát az a kérdés, lehet-e és hogyan a könnyűipar hagyományosan nagy importigényeit perspektívában csökkenteni vagy növekedését megállítani, miközben az iparág termelése növekszik. Az eddig kirajzolódott lehetőségek vizsgálata összefügg a már említett szintetikus szálfejlesztési programmal a vegyiparban, a műbőrgyártás erőteljes fejlesztésével és részben a papír- cellulózipar fejlesztésével is, ami természetesen nemcsak a könnyűipar nyersanyag és csomagolóeszköz ellátója. Ezek a fejlesztések

nyilvánvalóan javítanának gazdasági fejlődésünk devizaterhelésén, mert mérsékelnék az importigényeket, de még nem vagyunk kellően megbizonyosodva arról, hogy a hazai termelés megszervezése kielégítően gazdaságos-e, illetve a gazdaságosság feltételei nem igényelnek-e nagyobb arányú nemzetközi együttműködést a szocialista országok között. Ez a probléma különösen a szintetikus szálasanyagok hazai termelési bázisának megszervezésével kapcsolatos.

A papír- és a cellulózipar fejlesztése már a harmadik ötéves tervidőszakban is nagyarányú és 1970 után tovább folytatódik: előreláthatólag egy korszerű cellulóz- és papírkombinát felépítése lesz az ipar legnagyobb létesítménye. A fejlesztés összhangban áll a mezőgazdaságban már évekkel ezelőtt megkezdett cellulózipari célra szolgáló nyárfatelepítésekkel. Hasonló típusú fejlesztés folyik már évek óta a farost- és faforgácslemez-iparban is, ahol ugyancsak az importigények gazdaságos módon megszervezhető csökkentése a cél, főleg a bútoripar és a csomagolástechnika fejlesztése érdekében.

Amennyiben minden előkészítő számítás kedvező eredménnyel zárul, a könnyűipari fejlődés egyelőre még komoly importkorlátait mérsékelni tudnánk és az iparág devizaegyenlege is jelentősen javulhatna.

*

Nagy jelentősége van olyan elemzések kidolgozásának, amelyek egybevetik a *mezőgazdasági beruházások* hatékonyságát más gazdasági ágak beruházásaival.

Az elmúlt évtizedben a fejlett tőkésországok többségében, ahol a mezőgazdaságnak kihasított beruházási arány kisebb és a tőkeállomány növekedése lassúbb, a termelés emelkedése gyorsabb volt, mint nálunk. Az átszervezés időszakában (munkaerőpótlás, kisparaszti termelőeszközök helyett nagyüzemi eszközök) érthetően sok beruházást kellett a mezőgazdaság számára biztosítani anélkül, hogy a szigorúan vett gazdaságosság követelményétől tettük

volna függővé ezeket. A most következő periódusban azonban már a hatékonyságot a fő kritériumnak kell tekinteni.

A nagyüzemi termelőszövetkezeti gazdálkodást megalapozó létesítmények ma már többségükben megvalósultak, ezért fokozódó jelentősége van annak, hogy mezőgazdaságunkban és élelmiszeriparunkban a rendelkezésre álló kereteket a leghatékonyabb célokra használjuk fel.

A mezőgazdaság fejlesztésének alapvető célja a lakosság jobb ellátása. Ugyancsak rendkívül fontos az exportképesség növelése. Kétségtelen, hogy a magyar mezőgazdasági termékek a világpiacon minőségükkel megállják a versenyt. Mivel a rendelkezésünkre álló földterület számottevően nem bővíthető, ezért nagy jelentőségűek a kedvezőbb vetésszerkezet kialakítására irányuló számítások. Ezek azt mutatják, hogy távlatilag célszerű még a gabona rovására is növelni a takarmánynövények vetésterületét, ami állattenyésztésünk gyorsabb fejlesztését teszi lehetővé. A takarmányozásban és az állattartásban a legfejlettebb módszerek alkalmazása csak kevés helyen vált gyakorlattá. A tapasztalatok arra mutatnak, hogy elsősorban a sertéstenyésztés és -hizlalás területén van itt sürgős és sok tennivaló, szoros összefüggésben a takarmánytermelés fokozásával. A mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek vonatkozásában nagy jelentősége van hosszú lejáratú piaci egyezmények kötésének, különös tekintettel a tőkés piac diszkriminációs intézkedéseire.

*

Közlekedésünk fejlesztésére az elmúlt ötéves tervben jelentős összegeket fordítottunk. Kiemelkedő cél a vasúti járműpark rekonstrukciója és a vasúti vonóerő korszerűbb technikai alapokra való helyezése. A vontatás korszerűsítésének fő folyamata a gőzvontatás arányának fokozatos csökkentése, a Diesel- és villamosvontatás arányának emelkedése. 1965-ben a vasúti vontatásban például 65 százalékot képviselt a gőzvontatás, 1970-ben már csak

30%-ot és 1975-re, előzetes elképzeléseink szerint 15—20 százalékra csökkenthető.

Közlekedési rendszerünk még erősen magán viseli történelmi kialakulásának jegyeit. Gazdaságossága elmarad a korszerű követelményektől. Az elmúlt években nagy munka folyt egy korszerű közlekedéspolitikai elképzelés kidolgozása érdekében. E terv — a közlekedés egységének szemléletéből kiindulva — új alapokra helyezi a közlekedési munkamegosztást és a több mint száz éve kialakult hálózat által meghatározott jelenlegi szerkezetet. A célkitűzéseknek megfelelően e terv a kisforgalmú vasútvonalak és állomások forgalmának közútra terelését, a nagyforgalmú vonalak és állomások koncentrált fejlesztését irányozza elő, a közúti közlekedés pályáinak, szállítóeszközállományának arányos fejlesztésével, a vízi- és légiközlekedésben pedig a devizahozam növelését elősegítő fejlesztés előtérbe helyezésével.

*

A vázolt elképzelések kidolgozása folyamatban van. E munka irányítását és összehangolását az operatív teendőitől megszabadított tervező szerv kell hogy végezze, bevonva mindazokat, akik az államapparátus, a vállalatok, vagy a tudomány különböző posztjain fejtik ki tevékenységüket. E koncepciók kidolgozásával, a megfelelő optimalizálási számítások elvégzésével elkerülhető az a gyakorlat, hogy egy-egy nagy fejlesztési elképzelésünk döntésre kerüljön, mielőtt összefüggései kellő mélységben és szélességben tisztázottak lennének.

A gazdaság struktúráját elsősorban befolyásoló fejlesztési programok és a nagyberuházások mellett igen nagy jelentősége van az új gazdaságirányítási rendszerben a vállalati döntések alapján megvalósuló kisebb beruházásoknak. Az iparban a beruházásoknak kb. a fele kerül a vállalatok döntési hatáskörébe. A központi gazdasági irányításnak szabályozó eszközeivel, a népgazdaság érdekeinek megfelelő irányba kell terelnie e keretek felhasználását.

Nemcsak a népgazdaság és az ipar makrostruktúrája az, ami növelheti a fejlődés ütemét, nagyon sok múlik a mikrostruktúrán és az ezzel kapcsolatos beruházásokon.[64]

Hazánkra az elmúlt két évtizedben elsősorban a nagy új beruházások voltak jellemzőek, amelyeknek célja az ipari bázis szélesítése volt. Ez a gyakorlat azzal járt, hogy gyors ipari fejlődés mellett az ipar minőségi mutatói, és elsősorban a termelékenység nem alakultak megfelelően. Az a tény, hogy a beruházások jelentős részénél a döntési jogkört — az adott szabályozásokon belül — a vállalat gyakorolja, a mikrostruktúra javítását kell, hogy eredményezze. Joggal várható, hogy viszonylag kisebb befektetések nagyobb nemzetijövedelem-növekedést fognak eredményezni az eddiginél. Tanulmányok és adatok bizonyítják, hogy hosszabb időszakot tekintve a beruházások és a nemzeti jövedelem-emelkedés aránya sok más országhoz képest nem elég kedvező.[65]

Rendkívül fontos beruházási politikánkban és gyakorlatunkban a komplexitás elvének következetes érvényesítése. A kiegészítő beruházások és az infrastruktúra tekintetében is kellő gazdaságosságnak kell érvényesülnie, annál is inkább, mivel a kapcsolódó beruházások költségei az alapberuházásnak átlag 2,5-szeresét teszik ki. (Az Országos Tervhivatal számításai szerint.)

A fejlesztési problémák megoldásában jelentős lehetőségeket nyújtanak a külső források is. Hazánk közepesen fejlett és ennek megfelelően bizonyos mértékben „tőkeszegény" ország. Éppen ezért nem mondhatunk le a hitellehetőségek és kooperációk igénybevételéről tőkés viszonylatban sem. A fejlett tőkésországok számára a szocialista tábor biztos, fejlődő, fizetőképes piac, éppen ezért, különösen az utóbbi években, fokozott érdeklődés mutatkozik

[64] *Goldmann—Fleck:* A gazdasági növekedés modellje a szocializmusban és a gazdaságirányítási rendszer hatékonysága. Planovane Hospodarstvi, 1966. 3. szám.

[65] *Bródy András:* Gazdasági növekedésünk üteme 1924—1965-ig. Közgazdasági Szemle 1967. 4. szám.

hitel nyújtása és kooperációk tekintetében. Ilyen hosszú lejáratú beruházási hiteleket eddig is igénybe vettünk. Meg kell azonban jegyezni, hogy a nyugat-európai országok hitelpolitikája nem fordít elég figyelmet a szocialista piaci lehetőségek kiszélesítésére más, járulékos hitelek vonatkozásában.

A beruházási hitellehetőségek jobb kihasználásának akadálya szűk építőipari kapacitásunk is. A népgazdasági tervek az építési kapacitások teljes igénybevételére épülnek. A hitellehetőségek sokszor a terv végrehajtása közben merülnek fel, amikor a belső források elosztottsága miatt nem lehet a hitelfelvétel építési kapacitás követelményeit biztosítani. A tapasztalatok alapján a tervezési folyamatban számításba kell venni e külső forrásokat, a terv keretében kell összehangolni őket kapacitásainkkal.

Fejlesztési, beruházási politikánkban továbbra is alapvető jelentőségű a szocialista piachoz tartozásunk, széles gazdasági kapcsolataink. A szocialista országok nagy fejlesztési programjainak, beruházásainak összehangolása terén az optimális lehetőségek kihasználása még korántsem áll kellő fokon. A jövő útja minden bizonnyal az, hogy ezek az országok, és különösen az egymással legszorosabb kapcsolatban álló európai szocialista országok, fejlesztési programjaikat, nagyberuházásaikat úgy koordinálják, hogy az alkalmas legyen fejlődési ütemük gyorsítására.

*

1966. január 1-én népgazdaságunk állóeszközeinek bruttó értéke 950 milliárd forint volt, ennek 56%-a a termelő ágazatokban található.

A termelés növekedése az állóeszközök és a foglalkoztatottság növekedéséből, illetőleg ezek hatékonyabb felhasználásából adódik. Az állóeszközök oldaláról vizsgálva a kérdést, azt látjuk, hogy az ipari termelés növekedése 1950—1965. években csaknem teljes egészében (97%) az állóeszközök növekedésével arányosan alakult. Az állóesz-

közök egységére jutó termelésnövekedés elenyésző. A következő években — ahol ez ésszerű és gazdaságos — törekedni kell az állóeszközök jobb kihasználására. Szabályozásaink ilyen irányban hatnak. A korszerű gépek üzembeállítása mellett gondolni kell a régi, elavult berendezések kiselejtezésére is.

A fejlesztési gondokkal együtt számos területen merülnek fel a visszafejlesztés problémái is. Az új gazdaságirányítási rendszer, az új árak, a dotációk és szubvenciók világossá tették, hol vannak népgazdaságunk, iparunk erősebb és gyengébb pontjai. Tudjuk hol vannak azok a területek, ahol fejlesztés nem indokolt, ahol profilváltozásra vagy éppen visszafejlesztésre van szükség. Ilyen a szénbányászat egy része, egyes gépipari vállalatok, de vannak ilyen egységek a gazdaság más részeiben is.

A most meginduló 15 éves és az új 5 éves terv feladata, hogy e kérdéseket gondosan elemezze, és kellő választ adjon azokra, alkalmazva a tervezőmunka legkorszerűbb módszereit, támaszkodva más, műszaki, közgazdasági tudományos eredményekre is.

Utószó

Mondanivalóm végéhez értem. Ha egy hosszabb időszak fejlődését vizsgáljuk, ez mindig alkalmat ad olyan következtetésekre, amelyek egy adott időpont vagy rövidebb periódus elemzéséből nem vonhatók le eléggé. A hosszabb idősorok, a rajtuk alapuló elemzések jobban mutatják az eredményeket, összehasonlíthatóbbak. Ezekből a hosszabb idősorokból nyilvánvalóbbá válnak egy-egy periódus ellentmondásai, s alkalmasak arra, hogy kritikus szemmel nézzük ne csak a régebbi, hanem a közelmúlt gazdálkodását is.

A gazdaságpolitikai kérdésekkel való foglalkozás nemcsak néhány ember ügye, nemcsak a gazdasági vezetők ügye és nem is csak az ezzel foglalkozó kutatóké. Ezek a kérdések a legszorosabban érintik az ország lakosságának

mindennapi életét. Nagyon nagy jelentősége van az ezekben a kérdésekben kialakuló közvéleménynek, akár a legszélesebb közvéleményt értjük alatta, akár azokét, akik különböző helyeken fontos feladatokat töltenek be. Kedvező jelenség az, hogy az utóbbi évtizedben egyre inkább jellemezték gyümölcsöző viták a közgazdasági gondolkodás fejlődését.

Fontos ez azért is, mert az ilyen vitákban derül ki néha az állásfoglalások, elgondolások valódi értéke, ezekben derül ki, hogy mi a felelősségteljes állásfoglalás, mi a vulgarizálás és mi a demagógia. Nagy jelentősége van a vitáknak különösen a gyakorlat és a tudomány területén dolgozók, a funkcionális és az ágazati szervekben dolgozók, az összefoglaló szerveknél és a részfeladatot ellátó szerveknél dolgozók között.

A gazdaság mai fejlettségi foka hazánkban és sok más országban is azt jelenti, hogy a gazdasági kérdésekkel való foglalkozás, azok áttekintése bonyolultabbá vált. Megköveteli az állandó és alapos, valósághű elemző munkát, a kellő tájékoztatást, a legkorszerűbb tervező és más közgazdasági munkaeszközök használatát, a gépi számításokat, az optimalizálást stb. Ezért van rendkívül jelentősége annak, hogy a gyakorlati gazdaságirányítást végző és a gazdaság tudományos területén dolgozók között a kontaktus szorosabbá váljék, hogy a fejlett tudományos eszközök alkalmazása ne távol a gyakorlat problémáitól, hanem a hosszú távú tervekkel, koncepciók, variánsok kidolgozásával a legszorosabb összeköttetésben bonyolódjék, hogy a gyakorlati és a tudományos munkások munkája bizonyos pontokon összeérjen.

Munkámban megkíséreltem érzékeltetni azokat a problémákat, ahol véleményem szerint leginkább van szükség a gyakorlat és a tudomány eredményeinek közelebb hozására.

Végeredményben, ha gazdasági életünk fejlődését, eredményeit és hibáit, mai problematikáját néhány mondatban akarnám összesűríteni, az a következőképpen hangzana.

A felszabadult Magyarország a régi rendszertől súlyos örökséget vett át, gyenge iparral, elmaradott mezőgazdasággal rendelkező háborúsújtotta országot. A földreform, a stabilizáció, az államosítások lehetővé tették a tervgazdaság bevezetését, viszonylag gyors sikereket a gazdaság fejlesztésében.

Az ötvenes évek elején azonban a vezetés súlyos hibái gazdasági téren is megmutatkoztak, túlerőltetett iparosításban, erőszakos kollektivizálási módszerekben, az életszínvonal stagnálásában, amelyek lényegesen közrejátszottak az ellenforradalmi események előidézésében. Mindezen hibák mellett a szocialista ipar fejlődése jelentős volt ezekben az években is.

Az 1956-os mélypont után az új vezetés a határozott, életszínvonalat emelő intézkedésekkel, reálisabb iparpolitikával, a mezőgazdaság erőteljesebb fejlesztésével gyors konszolidációt ért el. Ez elősegítette a mezőgazdaság szocialista átalakulását is.

A hatvanas évek elején a fejlődés üteme valamelyest lassult. A gazdasági vezetés módszereiben 1957 óta sok pozitív változás történt, az idő azonban elérkezett a gazdaságirányítás átfogó felülvizsgálatára és reformjára. Ezzel együtt fokozottan került előtérbe az a követelmény, hogy az ipar, a mezőgazdaság és a többi népgazdasági ág területén az eddigi eredmények elemzésével, a nemzetközi munkamegosztásban rejlő lehetőségek jobb kihasználásával felülvizsgáljuk koncepcióinkat és kialakítsuk korszerű távlati terveinket.

Hazánk ma a közepesen fejlett országok között foglal helyet. Tudjuk jól, hogy rendszerünkben olyan erők és lehetőségek rejlenek, amelyek alkalmasak a nemzeti jövedelem és az életszínvonal fejlődési ütemének gyorsítására. Ezeket az erőket kell, hogy kibontakoztassa a gazdaságirányítás reformja, fejlesztési programjaink és távlati terveink tudományos megalapozottságú kidolgozása.

Munkám semmiképpen sem lép fel azzal az igénnyel, hogy mindazokban a kérdésekben, amelyek ma fontosak számunkra, részletes eligazítást adjon. A cél nem ez volt,

hanem az, hogy hosszabb időszakon át vizsgálva fejlődésünk legfontosabb tényezőit, belső ellentmondásait, összehasonlításokat tegyek más országok fejlődésével és azokat a fő kérdéseket vázoljam, amelyeknek kidolgozása és megoldása előttünk áll, sok tekintetben már a megvalósulás stádiumában van.

1964—67.

Függelék

1. tábla

Népesség

	Népesség száma ezer fő	A népességből %-ban		100 keresőre jutó eltartott
		városi	falusi	
1920	7 987	35,3	64,7	113
1930	8 685	36,3	63,7	117
1941	9 316	38,3	61,7	107
1949	9 205	36,7	63,3	109
1960	9 961	39,9	60,1	87
1967	10 197	44,1	55,9	81[a]

[a] 1963.

2. tábla

Az aktív keresők száma népgazdasági ágak szerint

(szakmunkás tanulók nélkül)

	1950	1960	1966	1966 1950 %-ában
	ezer fő			
Ipar	797	1 291	1 539	193
Építőipar	125	256	306	244
Mezőgazdaság	2 135	1 925	1 498	70[a]
Közlekedés	165	281	307	186
Kereskedelem	218	303	330	151
Termelő ágazatok ...	3 440	4 056	3 980	116
Nem termelő ágazatok	667	654	801	120
Összesen	4 107	4 710	4 781	116

[a] Lásd a 43. megjegyzést.

3. tábla

Az aktív keresők megoszlása, %

	Szocialista szektor	Magánszektor	Összesen
1950	36,8	63,2	100,0
1960	77,8	22,2	100,0
1966	95,7	4,3	100,0

4. tábla

A népesség rétegződése, %

	1949	1963
Munkások és alkalmazottak	46	67
Szövetkezeti tagok	0	29
Kisárutermelők	49	4
Tőkések, vagyonukból élők	5	0
Összesen	100	100

5. tábla

A keresők rétegződése, %

	1941	1949	1960	1963
Munkabérből élők	62,6	50,3	67,1	74,2
Termelőszövetkezeti tagok	—	..	13,4	22,2
Kisárutermelők	30,4	45,7	18,9	3,2
Tőkések	6,0	3,1	0,1	0,0
Egyéb	1,0	0,9	0,5	0,4
Keresők összesen (aktív és inaktív együtt)	100,0	100,0	100,0	100,0

6. tábla

Nemzeti jövedelem

(összehasonlítható árakon)

	A nemzeti jövedelem felhasználásából				
		Fogyasztás		Felhalmozás	
	Nemzeti jövedelem összesen	összesen	ebből lakosság fogyasztása	összesen	ebből állóalap-növekedés
1966					
1938-hoz képest ...	3-szoros	2,5-szeres	2,4-szeres	12-szeres	14-szeres
1950-hez képest ...	2,4-szeres	2,2-szeres	2,2-szeres	3,3-szeres	4,6-szeres
1960 %-ában	135	129	128	130	115
Évi átlagos növekedés, %					
1923—1938 években	2	..	..	..	..
1951—1955 években	5,7	5,1	4,6	6,8	14,3
1958—1960 években	7,1	5,1	5,1	6,3	34,2
1961—1966 években	5,1	4,3	4,2	4,4	2,4

7. tábla

A nemzeti jövedelem felhasználása, %

(összehasonlítható árak alapján)

	1938	1950	1960	1966
Fogyasztás	92,8	81,0	76,9	72,6
Ebből: lakosság fogyasztása	90,3	76,7	73,4	69,2
Felhalmozás	5,5	18,0	25,6	25,4
Ebből: állóalap-növekedés	3,3	8,2	18,6	16,6
Kiviteli többlet	1,7	1,0	—2,5	2,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

8. tábla

A nemzeti jövedelem társadalmi szektorok szerint, %

(összehasonlítható árak alapján)

	Szocialista szektor	Ebből szövetkezeti	Magán-szektor	Nemzeti jövedelem összesen
1950	67,0	2,7	33,0	100,0
1955	72,6	8,9	27,4	100,0
1960	90,8	17,5	9,2	100,0
1965	97,1	19,1	2,9	100,0

9. tábla

Beruházások

(összehasonlítható árakon)

	1950—1955	1956—1960	1961—1966	1950—1966	1950—1966 %
	milliárd forint				
Ipar	64	56	112	232	38,1
Építőipar	3	3	6	12	2,0
Mezőgazdaság	22	23	51	96	15,8
Közlekedés	19	15	31	65	10,6
Kereskedelem	3	4	9	16	2,7
Termelő ágazatok .	111	101	209	421	69,2
Nem termelő ágazatok	48	54	86	188	30,8
Összesen	159	155	295	609	100,0

10. tábla

Állóeszköz-állomány

(összehasonlítható árakon, bruttó érték)

1966 év

1938 %-ában	222
1950 %-ában	189
1960 %-ában	133

11. tábla

Állóeszköz-állomány népgazdasági ágak szerint

(összehasonlítható árakon, bruttó érték)

	1966. I. 1-én		Az 1950–1965. években üzembehelyezett beruházások az állóalapok %-ában
	milliárd forint	%	
Termelő ágazatok	526,8	55,6	66,0
Ebből:			
Ipar-építőipar	234,0	24,7	83,2
Mezőgazdaság	113,3	12,0	75,2
Közlekedés	158,6	16,7	34,0
Kereskedelem	20,3	2,1	69,5
Nem termelő ágazatok	420,6	44,4	38,3
Összesen	947,4	100,0	53,7

12. tábla

Ipar

Az ipar részesedése, %	1938	1950	1966
Az aktív keresőkből	kb.18[a]	19,4	32,2
A nemzeti jövedelemben	38,7	46,1	66,6
Az exportban (élelmiszerek nélkül)	43,0	60,8	78,4
A beruházásokból	22,6	34,0	43,1

[a] 1930.

13. tábla

A szocialista szektor aránya az iparban, %

	Termelés	Foglalkoztatottság
1950	91,8	81,8
1960	97,2	94,1
1966	98,6	96,1

14. tábla

Az ipari termelés, foglalkoztatottság és termelékenység

	Termelés	Foglalkoztatottság	Termelékenység
1966 év			
1938 %-ában	652	219	298
1950 %-ában	412	190	217
1960 %-ában	154	114	135
Évi átlagos növekedés, %			
1951—1955 években	13,2	7,4	5,4
1958—1960 években	10,8	4,1	6,6
1961—1966 években	7,5	2,2	5,1

15. tábla

Az állami ipar termelése ágazatok szerint, 1966

	1938 %-ában	1950 %-ában	1960 %-ában
Bányászat	419	270	134
Villamosenergia ipar	11,4-szeres	462	167
Kohászat	683	379	139
Gépipar	13,7-szeres	565	170
Vegyipar	22-szeres	947	213
Építőanyagipar	786	439	150
Nehézipar	..	507	163
Könnyűipar	..	344	146
Élelmiszeripar	565	322	148
Állami ipar összesen	756	420	156
Állami ipar (élelmiszeripar nélkül)	..	454	159

16. tábla

Az állami (gyár-) ipar szerkezete, %

	A munkáslétszám alapján			A termelési érték alapján		
	1938	1950	1966	1938[a]	1950[b]	1966[b]
Bányászat	12,3	13,2	12,5	4,7	10,2	6,8
Villamosenergia ipar .	2,1	2,5	2,8	4,3	4,3	4,9
Kohászat	7,1	8,3	7,0	13,4	13,5	12,6
Gépipar	23,2	28,0	30,1	9,3	18,1	24,7
Építőanyagipar	9,0	8,1	6,0	3,5	3,3	3,5
Vegyipar és gumiipar .	5,4	4,2	6,0	10,0	4,3	10,0
Nehézipar	59,1	64,3	64,4	45,2	53,7	62,5
Könnyűipar	31,2	25,6	26,1	25,7	20,2	16,9
Élelmiszeripar	9,7	10,1	9,5	29,1	26,1	20,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

[a] Pengő alapján. — [b] 1966. évi árszinten

17. tábla

Mezőgazdaság

A földterület megoszlása társadalmi szektorok szerint, %

	Ebből				Egyéni	Összesen
	szocialista	állami	szövetkezeti	kisegítő		
1950	32,2	27,4	3,2	1,6	67,8	100,0
1955	51,5	35,8	12,9	2,8	48,5	100,0
1960	81,9	34,0	45,2	2,7	18,1	100,0
1966	97,6	30,8	63,6	3,2	2,4	100,0

18. tábla

A mezőgazdaság részesedése, %

	1938	1950	1966
Aktív keresőkből	kb. 53,1[a]	51,2	31,3[b]
A nemzeti jövedelemben[c]	47,0	35,7	16,5
Az exportban (élelmiszerekkel együtt)	57,0	39,2	21,6
A beruházásokból	13,1	8,8	15,4

a 1930-ban. — *b* Lásd a 43. megjegyzést. — *c* *Megjegyzés:* A táblázatban a mezőgazdaság részesedése a nemzeti jövedelemben az 1959. évi árarányoknak megfelelően szerepel.

19. tábla

A mezőgazdasági termelés indexe

(bruttó termelés, változatlan áron)

1966 év	
1950 %-ában	146
1961—1966 évek átlaga	
1956—1960 %-ában	111
Évi átlagos növekedés, %	
1951—1955 években	3,7
1958—1960 években	1,9
1961—1966 években	2,4

20. tábla

A mezőgazdasági termelés megoszlása, %

	1950	1960	1966
Növénytermelés és erdőgazdaság	57,5	59,0	59,1
Állattenyésztés	40,8	38,2	39,2
Egyéb	1,7	2,8	1,7
Összesen	100,0	100,0	100,0

21. tábla

Állatállomány (1000 db)

	Szarvasmarha	Ebből tehén	Sertés
1935. II. 28.	1 911	958	4 674
1950. II. 20.	2 222	1 064	5 542
1966. III. 31.	1 973	766	5 799
Ebből			
Állami szektor	251	95	986
Szövetkezeti szektor	1 592	612	3 982
Ebből			
Mg. tsz. közös	861	273	1 792
Háztáji	665	307	2 021
Kisegítő gazdaságok	68	31	688
Egyéni gazdaságok	62	28	143

22. tábla

Felvásárlás

	Növényi termékek	Állati termékek	Összes felvásárlás
1966 év			
1950 %-ában	156	225	188
1960 %-ában	132	137	135
Évi átlagos növekedés, %			
1951—1955 években	7,3	3,4	5,6
1958—1960 években	0,9	9,1	5,4
1961—1966 években	4,7	5,4	5,1

23. tábla

Külkereskedelmi forgalom

	Behozatal	Kivitel
	millió devizaforint	
1950	3 706,4	3 857,0
1960	11 455,4	10 259,8
1966	18 378,5	18 705,1
1966 év		
1950 év %-ában	496	485
1960 év %-ában	160	182

24. tábla

A külkereskedelmi forgalom áruösszetétele, %

	1938	1950	1960	1966
	Behozatal			
Gépek és gépi berendezések	10,6	22,0	27,8	28,4
Ipari fogyasztási cikkek	8,8	1,5	5,0	5,8
Nyersanyagok és félkésztermékek	73,1	72,7	58,9	57,6
Élelmiszerek és élelmiszeripari anyagok	7,5	3,8	8,3	8,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
	Kivitel			
Gépek és gépi berendezések	9,3	23,0	38,0	31,3
Ipari fogyasztási cikkek	10,2	20,3	17,8	22,5
Nyersanyagok és félkésztermékek	23,5	17,5	23,6	24,6
Élelmiszerek és élelmiszeripari anyagok	57,0	39,2	20,6	21,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

25. tábla

A külkereskedelmi forgalom országcsoportok szerint, %

	1950	1960	1966
	Behozatal		
Szocialista országok	56,6	70,4	64,9
Fejlett tőkésországok	38,7	25,8	28,0
Fejlődő országok	4,7	3,8	7,1
Összesen	100,0	100,0	100,0
	Kivitel		
Szocialista országok	66,0	71,3	68,3
Fejlett tőkésországok	29,6	22,8	26,0
Fejlődő országok	4,4	5,9	5,7
Összesen	100,0	100,0	100,0

26. tábla

Reálbérek — reáljövedelmek

	A munkások és alkalmazottak		A parasztság egy főre jutó fogyasztásának reálértéke
	egy keresőre jutó reálbére	egy főre jutó reáljövedelme	
1966 év			
1950 %-ában	172	207	170
1960 %-ában	112	124	123
Évi átlagos növekedés, %			
1951—1955 években	1,0	3,4	1,9
1958—1960 években	3,8	5,1	5,6
1961—1966 években	1,9	3,7	3,5

27. tábla

Lakáshelyzet

Lakásállomány millió	Épített lakások száma		
	év	összesen ezerben	évi átlagban
1930 2,2			
1941 2,4	1930—1938	208	23 106
1949. I. 1. 2,5	1950—1954	150	29 984
1960. I. 1. 2,8	1955—1959	269	53 868
1967. I. 1. 3,1	1960—1966	396	56 572

28. tábla

A lakások nagysága és felszereltsége, %

	2 és több szobás	Vízvezetékkel	Villanynyal	Fürdőszobával ellátott
Lakásállomány				
1949	29,5	17,1	46,2	10,2
1960	37,3	22,5	74,0	17,5
Épített lakások				
1960—1966 években	73,3	48,7	92,4	61,3

29. tábla

Társadalombiztosítás — Egészségügy

	1938	1950	1960	1966
Társadalombiztosításban részesülők aránya, %	31	47	85	97
Nyugdíjasok száma, 1000 fő	180[a]	562[b]	636	1156
Orvosok száma (10 000 lakosra)	11,6	11,0	15,7	19,8
Kórházi ágyak száma (10 000 lakosra).	51,0	55,8	71,1	78,0

[a] 1941-ben. — [b] 1952-ben

30. tábla

Oktatás

	1937/38	1949/50	1960/61	1966/67
	Tanulók száma, ezer fő			
Általános iskola	1096,0	1202,1	1392,3	1380,3
Középiskola	52,3	94,0	241,0	375,7
Egyetem, főiskola	11,7	23,2	44,6	89,5
	a megfelelő korúak %-ában			
Általános iskola	78,8	96,1	98,5	98,7
Középiskola (nappali tagozat) .	7,4	13,6	26,4	33,6

31. tábla

Iskolai végzettség

(a megfelelő korú népesség %-ában)

	1941	1949	1960	1963
Általános iskola	15,1	20,6	32,8	38,2
Érettségi	4,2	5,5	8,8	10,8
Egyetem, főiskola	1,6	1,7	2,7	2,9

Bibliográfia

AJTAI MIKLÓS:

Népgazdaságunk fejlődésének kérdései a 3 éves tervben.
(Társadalmi Szemle 1958. 6. sz. 12—23. 1.)

Az ipar műszaki fejlesztésének néhány jellegzetessége a második ötéves tervben.
(Társadalmi Szemle 1960. 3. sz. 9—27. 1.)

ANTOS ISTVÁN:

A 3 éves gazdasági terv pénzügyi problémái.
(Társadalmi Szemle 1947. 2. sz. 93—99. 1.)

A gazdaságpolitika időszerű kérdései.
(Budapesti Pártbizottság Marxista—Leninista Egyetemén elhangzott előadás. Pénzügy és Számvitel 1958. 1. sz. 1—5 1.)

ANTOS ISTVÁN:
Gazdaságpolitika és gazdasági irányítás az ellenforradalom után.
(Társadalmi Szemle 1959. 10. sz. 1. l.)

A pénzügyi kibontakozás útja.
(Társadalmi Szemle 1964. 3. sz. 176—183. l.)

APRÓ ANTAL:
Gondolatok az államosítás 10. évfordulóján.
(Népszabadság 1958. 71. sz. 3. l.)

A szocialista országok gazdasági együttműködésének legfontosabb kérdései.
(MSZMP Politikai Akadémiája. Bp. 1960. Kossuth Kiadó 63. l.)

AUGUSZTINOVICS MÁRIA:
A külkereskedelem és a népgazdaság fő arányai.
(OT Tervgazdasági Intézet 1967. 2. sz. füzet.)

AUSCH SÁNDOR:
Az 1945—46. évi infláció és stabilizáció.
(Bp. 1958. Kossuth Kiadó 189. l.)

BACSURIN A.:
Az értéktörvény hatása és az áralakulás a Szovjetunió népgazdaságában.
(Voproszi Ekonomiki, 1957. 2. sz.)

BALÁZS LAJOS—DEÁK JÁNOSNÉ:
Számítsunk-e forgalmi adót a termelési eszközök áraiban?
(Pénzügyi Szemle, 1955. 2. sz.)

BEREI ANDOR:
A stabilizáció és a 3 éves terv perspektívái.
(Társadalmi Szemle 1947. 7—8. sz. 482. l.)

Jövő évi tervünk új lépcsőfok a szocialista Magyarország megteremtéséhez.
(Előadói beszéd az 1956. évi népgazdasági tervről. Szabad Nép 1955. 318. sz.)

BEREND T. IVÁN:
Az állami beavatkozás rendszere és a nagytőke gazdasági hatalmának alászása az inflációs periódusban 1945—1946.
(Párttörténeti Közl. 1961. 7. évf. 4. sz. 5—43. l.)

Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon 1945—1948.
(Bp. 1962. Közgazdasági és Jogi Kiadó 407. l.)

Gazdaságpolitika az első 5 éves terv megindításakor. 1948—1950.
(Bp. 1964. Közgazdasági és Jogi Kiadó 135. l.)

BERENDT. IVÁN:
A szocialista gazdasági stratégiáról folytatott vita.
(Valóság 1967. júniusi sz.)

BERENDT. IVÁN–RÁNKI GYÖRGY:
Magyarország gyáripara a II. világháború előtt és a háború időszakában 1933—1944.
(Bp. 1958. Akadémiai Kiadó 624. 1.)

Magyarország a fasiszta Németország „életterében", 1933—1939.
(Bp. 1961. Közgazdasági és Jogi Kiadó 219. 1.)

BOGNÁR JÓZSEF:
Szocialista tervgazdaságunk eredményei és problémái.
(Bp. 1959. Pannonia Kiadó 86. 1.)

Kereslet és keresletkutatás a szocializmusban.
(Bp. 1961. Közgazdasági és Jogi Kiadó.)

BOGNÁR JÓZSEF–VAJDA IMRE:
A szocialista országok gazdasági együttműködésének kérdései.
(Közgazdasági Szemle 1958. 1. sz. 34—55. 1.)

BRÓDY ANDRÁS:
Három árrendszerről.
(Közgazdasági Szemle 1964. 12. sz.)

Gazdasági növekedésünk üteme 1924—1965-ig.
(Közgazdasági Szemle 1967. 4. sz.)

BRUS W.:
Az értéktörvény szerepéről a szocialista gazdaságban.
(Wirtschaftswissenschaft 1957. 1. sz.)

Az értéktörvény és a gazdasági ösztönzők.
(Bp. 1957. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Varsó 1956.)

CSIKÓS-NAGY BÉLA:
Magyarország gazdasági helyzete a II. világháború után.
(Gazdaság 1947. 24. sz. 1108—1113. 1.)

Árpolitika az átmeneti gazdaságban.
(Bp. 1958. Közgazdasági és Jogi Kiadó.)

A szocialista árképzés.
(Bp. 1961. Közgazdasági és Jogi Kiadó.)

Vita a többcsatornás ipari árrendszerről.
(Pénzügyi Szemle 1963. 8. sz.)

CSIKÓS-NAGY BÉLA:
A magyarországi árvita két szakasza.
(Közgazdasági Szemle 1966. 4. sz.)

DIMÉNY IMRE–NAGY GYULA:
A mezőgazdasági termelés fejlesztésének néhány problémája a II. ötéves terv időszakában.
(Közgazdasági Szemle 1959. 10. sz. 1056—1069. l.)

CSENDES BÉLA:
A mezőgazdasági termékek felvásárlása.
(Bp. 1958. Kossuth Kiadó 57. l.)

EHRLICH ÉVA:
Nemzeti jövedelem dinamikus nemzetközi összehasonlítása naturális mutatókkal.
(Közgazdasági Szemle, 1968. 2. sz.)

ERDEI FERENC:
Szövetkezetek.
(Bp. 1954. Sarló Nyomda 92. l.)

ERDŐS PÉTER:
Értékkategóriák a szocialista tervgazdaságban.
(Közgazdasági Szemle 1959. 1. sz.)

ESZE ZSUZSA:
Vita a szocialista árképzésről a Szovjetunióban.
(Közgazdasági Szemle 1959. 11. sz.)

FEHÉR LAJOS:
A magyar mezőgazdaság fejlődésének útja.
(Bp. 1957. Kossuth Kiadó 47. l.)

Termelőszövetkezeteink megszilárdításának és a mezőgazdasági termelés fellendítésének időszerű feladatai.
(Társadalmi Szemle 1960. 6. sz. 1—18. l.)

Beszámoló az MSZMP KB 1962. márciusi ülésén. A mezőgazdaság helyzetéről és további feladatairól.
(Bp. 1962. Kossuth Kiadó 87. l.)

A szocialista mezőgazdaságért.
(Bp. 1963. Kossuth Kiadó 292. l.)

FOCK JENŐ:
Gazdaságpolitikánk néhány kérdése és a 3 éves terv.
(MSZMP KB Politikai Akadémiája, Bp. 1958. Kossuth Kiadó 55.

FOCK JENŐ:

A magyar népgazdaság a szocializmus építésének útján.
(Bp. 1963. Kossuth Kiadó 278. l.)

Gazdasági feladataink.
(Közgazdasági Szemle, 1957. 8—9. sz. 809—816. l.)

Gazdasági fejlődésünk időszerű kérdései.
(Társadalmi Szemle 1965. 10. sz. 1. l.)

A szocialista építés gazdasági feladatairól.
(Közgazdasági Szemle, 1967. 1. sz. 1—7. l.)

FRISS ISTVÁN:

A stabilizálás első hónapjai után.
(Társadalmi Szemle 1946. 11. sz. 817—829. l.)

Vita a 3 éves tervről,
(Fórum 1947. 5. sz. 321—326. l.)

Ötéves tervünk kialakulásához.
(Társadalmi Szemle 1949. 11—12. sz. 804—821. l.)

A jegyrendszer megszüntetése Magyarországon.
(Társadalmi Szemle 1952. 2—3. sz. 179—203. l.)

A magyar népgazdaság fejlődése a felszabadulás óta (1947—51-ig).
(Közgazdasági Szemle 1954. 3. sz. 263—283. l.; Közgazdasági Szemle 1955. 1. sz. 1—21. l.)

Gazdaságpolitikai problémáink és az 1957. évi terv.
(Közgazdasági Szemle 1957. 7. sz. 697—705. l.)

GANCZER SÁNDOR:

Árszámítások, népgazdasági arányok.
(Közgazdasági Szemle 1965. 11. sz.)

GARAMVÖLGYI KÁROLY:

Termelőszövetkezeti mozgalmunk erősítésének időszerű közgazdasági kérdései.
(Közgazdasági Szemle 1959. 4. sz. 345—362. l.)

Mezőgazdaságunk szocialista átalakítása.
(Az átszervezés néhány közgazdasági és társadalmi problémája.)
(Bp. 1965. Kossuth Kiadó 389. l.)

GERLE GYÖRGY—TURÁNSZKY MIKLÓS:

Beruházások gazdasági hatékonysága.
(Bp. 1959. Közgazdasági és Jogi Kiadó.)

GERŐ ERNŐ:

Magyarország gazdasági újjáépítésének feltételei.
(Társadalmi Szemle 1946. 4. sz. 247—492. 1.)

Hároméves terv.
(Bp. 1947. Szikra 15. 1.)

Nemzetgazdaságunk szerkezeti változásai és jövője.
(Bp. 1948. Szikra 20. 1.)

Új országot építünk.
(Beszéd az MDP Kongresszusán. Szabad Nép 1948. 137. sz. 3. 1.)

A Magyar Népköztársaság ötéves terve.
(Bp. 1949. Szikra 39. 1.)

A módosított ötéves terv törvényjavaslata.
Előadói beszéd.

GOLDMANN–FLECK:

A gazdasági növekedés modellje a szocializmusban és a gazdaságirányítási rendszer hatékonysága.
(Planovane Hospodarstvi 1966. 3. sz.)

HÁY LÁSZLÓ:

A szocialista országok gazdasági együttműködésének elvi kérdései.
(Társadalmi Szemle 1960. 6. sz. 18—42. 1.)

A szocialista országok gazdasági színvonalának kiegyenlítődése és Magyarország fejlődése.
(Társadalmi Szemle 1961. 7. sz. 1—18. 1.)

Társadalmunk osztálystruktúrája.
(Társadalmi Szemle 1962. 12. sz. 8—17. 1.)

A magyar népgazdaság strukturális fejlődésének távlatai.
(Béke és Szocializmus 1963. 5. sz. 47—56. 1.)

HETÉNYI ISTVÁN:

A második ötéves terv.
(Közgazdasági Szemle 1959. 10. sz.)

HUSZÁR ISTVÁN:

A második ötéves terv előkészítésének irányelveiről.
(Társadalmi Szemle 1960. 2. sz. 1—18. 1.)

JÁNOSSY FERENC:

A gazdasági fejlettség mérhetősége és új mérési módszere.
(Közgazdasági és Jogi Kiadó, Bp. 1963.)

JÁVORKA EDIT:

Az ipari termelői árak néhány kérdése.
(Társadalmi Szemle 1956. 9. sz.)

Az ipari árrendszer egyes kérdései.
(Közgazdasági Szemle 1957. 2. sz.)

JÁVORKA EDIT – BERÉNYI JÓZSEF:

Jövedelmek a munkabéren felül.
(Bp. 1960. Kossuth Kiadó.)

KÁDÁR JÁNOS:

Szilárd népi hatalom : független Magyarország.
(Bp. 1958. Kossuth Kiadó 429. 1.)

A szocializmus teljes győzelméért.
(Beszédek, cikkek 1958. október, 1962. április.)
(Bp. 1962. Kossuth Kiadó.)

Tovább a lenini úton. (Beszédek)
(Bp. 1964. Kossuth Kiadó.)

KÁDÁR JÁNOS – NYERS REZSŐ

felszólalása a gazdaságirányítás reformját előkészítő bizottság záróértekezletén. (Közli: Benke Valéria)
(Társadalmi Szemle, 1966. 7—8. 17—28. p.)

KÁPLÁR JÓZSEF:

Nemzetközi integráció és külkereskedelem.
(Közgazdasági Szemle 1966. 12. sz.)

KORNAI JÁNOS:

A gazdasági vezetés túlzott központosítása. Kritikai elemzés könnyűipari tapasztalatok alapján.
(Bp. 1957. Közgazdasági és Jogi Kiadó.)

A beruházások matematikai programozása.
(Bp. 1962. Közgazdasági és Jogi Kiadó.)

Távlati tervek matematikai programozása.
Doktori értekezés. (Bp. 1963.)

A gazdasági szerkezet matematikai tervezése.
Közreműködött: Lipták Tamás, Wellisch Péter.
(Bp. 1965. Közgazdasági és Jogi Kiadó.)

A gazdaság működésének szimulációs modelljei.
(Bp. 1966.)

KRONROD J.:
Az értéktörvény és az áralakulás kérdései a Szovjetunióban.
(Voproszi Ekonomiki 1957. 2. sz.)

LENIN V. I.:
A szocialista gazdálkodásról.
Gyűjteményes kötet. (Bp. 1966. Kossuth Kiadó.)

LUKÁCS GYÖRGY:
A gazdasági reform Magyarországon és a szocialista demokrácia problémái.
Interju. (Unita 1966. augusztus 28.)

MAJZENBERG L. I.:
Árképzés a Szovjetunió népgazdaságában.
(Moszkva 1953.)

MATOLCSI MÁTYÁS:
Jövedelemeloszlás Magyarországon.
(Közgazdasági Szemle 1966. 5—6. sz.)

MINC B.:
Az ár és az érték a szocialista gazdaságban.
(Voproszi Ekonomiki 1958. 1. sz.)

NAGY TAMÁS:
Az árak szerepe a szocializmusban.
(Bp. 1960. Kossuth Kiadó.)

A kiindulási alap és az ártípus meghatározása a saját árbázis számára.
A szocialista világpiaci ár.
(Bp. 1965.)

Az ár és társadalmilag szükséges ráfordítások a szocializmusban.
(Közgazdasági Szemle 1967. 2. sz.)

Árak a szocializmusban.
(Közgazdasági Szemle 1967. 3. sz.)

NAGY TAMÁS—ESZE ZSUZSA:
A „többcsatornás" ipari termelői ártípus.
(Közgazdasági Szemle 1963. 1. sz.)

NYEMCSINOV V. SZ.:
A népgazdasági tervezés és irányítás problémái.
(Bp. 1966.)

NYERS REZSŐ:

Az 5 éves terv derekán.
(Társadalmi Szemle 1964. 2. sz. 1. l.)

Az új Magyarország két évtizede.
(Közgazdasági Szemle 1965. 4. sz. 389—397. l.)

A gazdasági mechanizmus reformja.
(A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága 1966. május 25—27-i ülésének anyaga. Előadói beszéd.)

NYILAS ANDRÁS:

A népgazdaság fejlődése 1957-ben.
(Statisztikai Szemle 1957. 11. sz.)

OSZTROVITYANOV K. V.:

Az árutermelés és az értéktörvény a szocializmusban.
(Kommunyiszt 1957. 13. sz.)

PÉTER GYÖRGY:

A gazdaságosság jelentőségéről és szerepéről a népgazdaság tervszerű irányításában.
(Közgazdasági Szemle 1954. decemberi sz. 300—324. l.)

A gazdaságosság és a jövedelmezőség jelentősége a tervgazdálkodásban.
(Bev. Nagy Tamás, Bp. 1956. Közgazdasági és Jogi Kiadó 152. l.)

PIRITYI OTTÓ:

Vita a szocialista árrendszerről.
(Közgazdasági Szemle 1964. 7—8. sz.)

SNYDER ÁRPÁD:

A háború pusztítása és az újjáépítés.
(Statisztikai Szemle 1946. január—júniusi szám.)

SZABÓ KÁLMÁN:

A szocialista termelés alapvonásai.
(Bp. 1964. Kossuth Kiadó.)

SZALAY ZOLTÁN:

Ipar és forgalom háborús kárai.
(Statisztikai Szemle 1946. január—júniusi sz.)

SZEKÉR GYULA—SZERB FERENC—BONTÓ LÁSZLÓ:

A magyar vegyipar helyzete és fejlesztése.
(Bp. 1965. Közgazdasági és Jogi Kiadó 148. l.)

SZTÁLIN J. V.:

A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban.
(Bp. 1952. Szikra.)

SZTRUMILIN SZ.:
A termelés értékelszámolása kérdéséhez.
(Voproszi Ekonomiki 1956. 12. sz.)

Érték, értéktörvény.
(Bp. 1964. Közgazdasági és Jogi Kiadó,
Izdatgyelsztvo Ekonomicseszkoj Lityeraturi Moszkva 1961.)

TIMÁR MÁTYÁS:
A költségvetés szerepe az állam gazdaságirányító tevékenységében.
(Bp. 1963.)

A gazdaságirányítási rendszer reformja és a pénzgazdálkodás.
(Társadalmi Szemle 1966. 3. sz. 1—12. l.)

Gazdaságvezetésünk módszerei.
Bevezető. — rövidített gyorsírói jegyzet — (Bp. 1964. XII. 3.)

TURÁNSZKY MIKLÓS:
A beruházások gazdaságosságának fogalma és számszerű értékelése.
(Közgazdasági Szemle 1955. 5. sz.)

VAJDA IMRE:
Külkereskedelmünk a második 5 éves terv időszakában. 1958—1960.
(Bp. 1961. Kossuth Kiadó 71. l.)

Magyarország helyzetének alakulása a nemzetközi munkamegosztásban.
(Közgazdasági Szemle 1965. 4. sz. 424—442. l.)

Magyarország és a világ kereskedelme.
(Bp. 1965. Közgazdasági és Jogi Kiadó 259. l.)

VARGA GYÖRGY:
Iparunk fejlődése a 3 éves és az 5 éves terv időszakában. 1958—1965.
(Bp. 1962. Kossuth Kiadó.)

VARGA JENŐ:
Infláció-stabilizáció.
(Társadalmi Szemle 1946. 7. sz. 481—488. l.)

A földbirtokreform és a közélet demokratizálása.
(Bp. 1949. Új Magyar Kiadó 15. l.)

VAS ZOLTÁN:
A hároméves terv befejezése : népünk győzelme.
(Bp. 1950. Szikra. 67. l.)

Az ötéves tervünk béketerv.
(Bp. 1951. Szikra. 179. l.)

VINCE IMRE:

A jelenlegi termelői árrendezés alapelvei.
(Közgazdasági Szemle 1958. 10. sz.)

*

Adatok hazánk tizéves gazdasági fejlődéséről. 1944—1954.
(Közgazdasági Szemle 1954. 3. sz. 359—362. 1., 1955. 1—4. és 6. sz. 98—101, 231—235, 471—476, 741—746. 1.)

A Magyar Dolgozók Pártja III. kongresszusának rövidített jegyzőkönyve. 1954. május 24—30.
(Bp. 1954. Szikra 372. 1.)

A mezőgazdaság szocialista átalakításáért.
Kádár János, Fehér Lajos és Losonczi Pál beszédei az országgyűlés 1960. december 1—9-i ülésszakán. (Bp. 1960. Kossuth Kiadó 47. 1.)

A nemzeti jövedelem és a lakosság életkörülményei 1964.
(KSH 1965.), (II. Statisztikai időszaki közlemények.)

A nemzeti jövedelem és a lakosság életkörülményei a második ötéves terv időszakában.
(KSH. 1966. 8. Statisztikai időszaki közlemények)

Az ipar termelése és szerkezete 1949—1959.
(KSH 1960/8. Statisztikai időszaki közlemények.)

Az ötéves tervről szóló törvény módosítása az országgyülésen.
(Bp. 1951. Szikra Kiadó.)

A pénzügyek szerepe a gazdasági irányítás rendszerében.
(Tervezetvázlat.) (PM Munkaközösség 1965. március.)

Jelentés a pénzügyi mechanizmus továbbfejlesztésére vonatkozó munkákról I., II.
(PM Munkaközösség Timár Mátyás vezetésével. Bp. 1966. március.)

Beszámoló jelentés az első 5 éves terv időszakáról.
(KSH 1955. VII. 1.)

Élelmiszer- és iparcikkfogyasztás.
1966. (KSH)

Ellenforradalom Magyarországon. 1956. Tanulmányok. I.
(Kiadja az MSZMP KB Párttörténeti Intézet. Bp. 1958. Kossuth Kiadó. 307. 1.)

Fontosabb adatok az 1956. október—decemberi időszakról.
(Kiadta a Központi Statisztikai Hivatal. Bp. 1957. 81. 1.)

Földreform 1945.
(Bp. 1965. Kossuth Kiadó.)

Földreform 1945.
Tanulmány és dokumentumgyűjtemény. (Bp. 1965. Kossuth Kiadó 575. 1.)

Gazdasági tervezés Európában.
(Problémes Économiques. 1966. 961. sz. Egyesült Nemzetek Párizsi Tájékoztatási Központja.)

Hat európai szocialista ország nemzeti jövedelmének összehasonlítása.
(KSH Budapest, 1968.)

Ipari adattár II.
(310, 313. 1.)

Készletek és tartalékok statisztikai vizsgálata.
(KSH 1964. III.)

Két évtized. Tények, adatok a szocialista Magyarország húszéves fejlődéséről.
(Összeállította Földes István és Nemes János, Bp. 1965. Kossuth Kiadó. 181. 1.)

Korunk világgazdasága — fejlődő országok.
(Bp. 1966. Közgazdasági és Jogi Kiadó.)

Közlemények az MSZMP Központi Bizottságának a termelőszövetkezeti mozgalom helyzetéről és továbbfejlesztéséről 1960. október 29-én hozott határozatáról.
(Társadalmi Szemle 1960. 2. sz. 1—9. 1.)

MDP a szocializmus építésének útján.
Az MDP II. kongresszusának anyagából 2. kiadás. (Bp. 1956. Szikra. 343. 1.)

Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának és az MDP Központi Vezetőségének határozata a jegyrendszer megszüntetéséről, az ár- és bérrendezésről s a mezőgazdasági termékek forgalmának felszabadításáról.
(Szabad Nép 1951. 282. sz. 5. 1.)

MSZMP VII. kongresszus jegyzőkönyve 1959. november 30—december 5-ig.
(Bp. 1960. Kossuth Kiadó. 640. 1.)

MSZMP Országos Értekezletének jegyzőkönyve. 1957. június 27—29.
(Bp. 1957. Kossuth Kiadó. 302. 1.)

Mezőgazdasági adattár I., II.
(Bp. 1965. Központi Statisztikai Hivatal.)

Mezőgazdaságunk a szocialista átszervezés idején. 1958—1962.
(KSH 1963/7. Statisztikai időszaki közlemények.)

Népköztársaság Elnöki Tanácsa törvényerejű rendelete az állami begyűjtés több éves rendszeréről.
(Szabad Nép 1953. 346. sz. 1—2. l.)

Népgazdaságunk második 5 éves terve.
(Bp. 1961. Kossuth Kiadó. 135. l. MSZMP tananyag.)

*

Statisztikai Évkönyv 1949—1955.

Statisztikai Évkönyv 1956.

Statisztikai Évkönyv 1957.

Statisztikai Évkönyv 1964.

Statisztikai Évkönyv 1965.

Tervtörvény 1949.

Annual Bulletin of Housing and Building Statistics for Europe 1962, 1965.

Monthly Bulletin of Statistics, 1967. May. September (Statistical Office of the United Nations New York.)

Narodnoje Hozjajsztvo 1962, 1965, 1966. (KGST Évkönyv, Hiv. haszn.)

Narodnoje Hozjajsztvo SZSZSZR, 1963, 1965.

National Account Statistics 1965.

Production Yearbook (FAO) 1958, 1965.

Statistisches Jahrbuch, 1967.

Statistical Yearbook, 1956, 1962, 1966.

Sztrani Csleni SZEV, 1964, 1966. (KGST zsebkönyv, Hiv. haszn.)
The Growth of World Industry, 1938—1961.

Yearbook of National Account Statistics, 1964, 1965, 1966.

Tartalomjegyzék

Előszó (5)

Első fejezet

Az örökség. Változások a fordulat évéig.
A tervgazdaság 1956-ig (11)

Második fejezet

1957—1965
Konszolidáció, kollektivizálás, II. ötéves terv (57)

Harmadik fejezet

Egy tekintet a nagyvilágra (91)

Negyedik fejezet

A gazdaságirányítás új útjai (115)

Ötödik fejezet

Gazdaságfejlesztési kérdések (165)

Utószó (197)

Függelék (203)

Bibliográfia (219)

A védőboritó és kötésterv *Csöndör György* munkája

*

Kiadványszám: K—2597
Formátum: 145×240 mm
Ívszám: 17,5 A/5
Példányszám: 2150
Nyomdába adva: 1968. március 4
Imprimálva: 1968. június 3.
Megjelent: 1968. június 30.
Ez a könyv 5601—54 és 5602—55 szabvány szerint készült
KG — 1249 — k — 6870

68., V. 6933 — Révai Nyomda, Budapest, V. Vadász utca 16
F. v. Povárny Jenő igazgató

44,— Ft

ötéves terv céljait és megvalósítását. A szerző visszapillant az elmúlt 20 év során megtett fejlődésre, és számos összehasonlítást közöl a háború előtti Magyarország adataival.

Ezt követően Magyarország jelenlegi gazdasági helyzetét mutatja be a nagyvilágban és a szocialista táboron belül. A gazdaságirányítás reformjáról szóló fejezet nem a reform részletes ismertetését tűzi ki célul, hanem inkább azokkal az előzményekkel foglalkozik, amelyek a reform kidolgozását szükségessé tették, és azokkal a körülményekkel, amelyek a reform megvalósításával kapcsolatosan fennállnak. A könyv utolsó fejezete gazdaságfejlesztésünk és beruházási politikánk koncepcióiról tartalmaz fejtegetést.

A szerző a szakember és a felelős vezető tapasztalatainak és kutatásainak szerencsés ötvözetét nyújtja e műben. Ajánljuk a politikai és gazdasági élet minden szintű vezetőjének, annál is inkább, mert a megírás módja tömör és világos.

Közgazdasági és Jogi
Könyvkiadó